

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
MENŲ FAKULTETAS
TAPYBOS KATEDRA

AKVILINA DEVEIKYTĖ

Dailės magistratūros (specializacija – meno
istorija) studentė

**ILIUSTRACIJOS FENOMENAS
KNYGOSE VAIKAMS**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas
prof. habil. dr. Vytenis Rimkus

Recenzentas
lekt. Michalina Adomavičienė

Šiauliai, 2008

TURINYS

I.	Įvadas	2
II.	Iliustracijos fenomenas knygose vaikams	7
	1. Adresato specifika. Autoriaus pozicija.....	7
	2. Iliustracijos vieta knygos struktūroje.....	12
	3. Teksto ir iliustracijos santykis. Teksto animacija.....	16
	3.1. Vizualaus personažo sukūrimas.....	16
	3.2. Pasakojimas kaip teksto ir vaizdo dialogas.....	22
	4. Kultūrinis iliustracijų savitumas.....	33
	5. Savarankiškos iliustracijos teigtys.....	38
III.	Išvados	42
IV.	Literatūra	44
	Summary	47
	Iliustracijos	48

I. ĮVADAS

Kiekviena karta užauga su savo pamėgtomis vaikiškomis knygomis ir pasaulį mato per tų knygelių iliustracijų sukurtus vaizdinius. Pasaulinė paveikslėliais papuoštos knygos vaikams tradicija prasideda XVIII a. viduryje, kai anglų leidėjas J. Newberry išleido „Mažąją nuostabią kišeninę knygelę“ (1744) ir suprato, kad iliustruotos vaikų knygos gali tapti ištisa knygų leidybos šaka. Lietuvoje iliustruota knyga vaikams, kaip ir apskritai knyga, skirta išimtinai vaikiškajam adresatui, atsirado XIX amžiuje – Kajetono Nezabitauskio iliustruotu lietuvių elementoriumi „Naujas skaitymas dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos“ (1824). Pirmiausia knygos vaikams buvo pažintiniai, didaktiniai tekstai, kuriuose turinys paaiškinamas, praplečiamas vaizdu – pažintine iliustracija. 1926 m. pasirodo pirmoji lietuvių dailininko spalvotais piešiniais iliustruota paveikslėlių knyga – Kazio Šimonio „Eglė žalčių karalienė“. Vis didesnis dėmesys imamas skirti meniniam knygos vaikams apipavidalinimui, meninei iliustracijai. Tokiose knygose skaitymas-pramoga konkuravo su mokymu. Vaikų literatūrai visuomet buvo ir yra keliami specifiniai reikalavimai. Ji be išimties turi būti ugdomanti, auklėjanti, mokanti. Tai lemia jos adresatas – auganti, bręstanti, besiformuojanti asmenybė. Be to vaikiška knyga – meninės kūrybos rezultatas, todėl turi veikti jos sukurto pasaulio įvaizdžiais, siužetais, formomis, logika, kalba, estetinėmis savybėmis. Vaiko vystymasis turi būti įvairiapusis, nes formuojasi jo kalba, skonis, pasaulio sąrangos, daiktų ir reiškinių, laiko ir erdvės suvokimas, meniniai pojūčiai, psichika. Šiems tikslams turi tarnauti visi vaikams skirtos knygos komponentai – tiek tekstas, tiek ir vizualinė raiška. Vaikas pirmiausia vizualiai pradeda suvokti pasaulį ir tik vėliau šis pasaulis įgyja žodžiais nusakomas formas. Vaiko teksto suvokimo galimybių ribotumas leidžia vaizdui kiekybiškai nugalėti žodį. Tuo naudojami knygų leidėjai, spausdindami gausiai iliustruotas knygas vaikams.

Esminis geros vaikų knygos požymis – teksto ir iliustracijų meninės vienovės principas. Teksto skaitymas siejamas su iliustracijų apžiūrinėjimu, sąsajų tarp jų ieškojimo. Geriausiose iliustracijose visada jaučiamas ryšys tarp teksto autoriaus ir iliustratoriaus bei jų abiejų kartu ir vaiko. Knygos personažai, kuriems dailininkas, suteikia vaizdinę raišką, charakterio ypatumus, tampa jungtimi, siejančia stebuklingą knygos pasaulį su realybe. Meniškoje vaikų knygoje reikalaujama, kad teksto ir iliustracijos sąveika taptų knygos vienybės išraiška. Nors iliustruota knyga vertinama kaip dviejų komponentų visuma, tačiau dažnai pabrėžiama vizualios raiškos tarnystė tekstui. Iliustracija – tai „knygos elementas,

grafiniais vaizdais aiškinantis, papildantis ir puošiantis tekstą“.¹ Iliustracija – „tai estetinė visuma, nulemta literatūrinio teksto“.² Knygos autoriumi vadinamas rašytojas, o dailininkui paliekama tik pagalbininko rolė. Rašytojas renkasi dailininką savo kūrybos partneriu. Meniniai vaizdai, sukurti rašytojo ir dailininko gali glaudžiai derėti tarpusavyje, bet nuosekliausiai knygos idėja atskleidžiama, kai knygos teksto autorius ir iliustratorius – tas pats asmuo. Tokie yra H. Hofmano, E. Learo, B. Potter, M. Sendako, Janoscho, J. Gruelle'o, T. Janson, S. Nordkvisto ir kitų autorių kūriniai vaikams. Lietuvoje ilgą laiką turėjome tik vieną knygų vaikams rašytoją ir dailininką viename asmenyje – Leonardą Gutauską.

Dailės procese iliustracija laikoma periferiniu meno reiškiniu. Nors lietuvių vaikų knygų iliustratorių kūryba buvo ir yra gerai vertinama, ji pelnė ne vieną apdovanojimą tarptautinėse parodose ir knygų mugėse (A. Makūnaitė, A. Steponavičius, B. Žilytė, L. Gutauskas, K. Kasparavičius, R. Kepežinskas ir kiti), tačiau išsamesnės menotyrininkų analizės nesulaukė, o jei ir patyrė jų susidomėjimą, tai atskirtyje nuo knygos kaip visumos. Apskritai, lietuvių iliustracija linkusi būti grynojo meno apraiška. Nemaža dailininkų, kurie pritartę tokiai A. Steponavičiaus pozicijai: „Mano piešiniai tiesiogiai neilustruoja teksto – tai universalesnės meninės struktūros, kalbančios apie patį buvimą. Pasakų siužetinis vyksmas čia neturi lemiamos reikšmės. Jis panardintas pačiame formų tūnojime“.³ Todėl labai svarbu iš menotyrinių pozicijų pažvelgti į iliustraciją kaip svarbią vaikų knygos visumos dalį, pilnai atskleidžiančią savo reikšmę tik sąveikoje su tekstu. Nauja yra tai, kad nėra susiformavusios tokio iliustracijos vertinimo tradicijos. Iliustracija vaikų knygoje daugiausia domisi vaikų literatūros specialistai, pedagogai, vaikų psichologai, todėl šiame darbe bus naudojama jų sukurta vaikų knygų klasifikacija ir speciali terminija.

Pagal teksto ir iliustracijos pusiausvyrą „visas vaikų knygas galėtume suskirstyti į šias grupes: 1. paveikslėlių knygos [V. Mozūraitė vadina paveikslų knygomis]; 2. aiškinamosios knygos; 3. teksto iliustracijų knygos ir 4. iliustruotos knygos“.⁴ Kai kurie vaikų literatūros specialistai pirmąsias tris grupes skiria paveikslėlių knygomis, taip pabrėždami, kad iliustracijos ne mažiau svarbios nei tekstas. Jose poveikis skaitytojui daromas sąveikaujant tekstui ir iliustracijoms, kurie neįmanomi vienas be kito. „Tekstas ir iliustracijos jose vaidina lygiavertį vaidmenį, iliustracijos vyrauja arba būna be jokio teksto“.⁵ Paveikslėlių knygos – tai mažiausių vaikų lektūra. Šiose knygose iliustracija tolsta nuo

¹ Knygotyra, V, 1997. P.127

² Poškus S. Žvilgsnis į iliustracijas // Rubinaitis. 2000, nr. 4, p. 8.

³ Steponavičius A. Apie pasaulėjautą // 72 lietuvių dailininkai – apie dailę. V., 1998. P. 275.

⁴ Mozūraitė V. Paveikslų knygos mažiesiems // Rubinaitis. 1996, nr.2. <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?-625501847>

⁵ Ingrida Korsakaitė. Paveikslėlių knyga: žanro samprata ir ypatybės // Acta Academiae artium Vilmensis. 2002, nr. 27. P. 235

grynojo meno ir artėja prie vaikų skonio ir supratimo.⁶ Tipologiškai paveikslėlių knygos priskiriamos vaizduojamojo meno leidiniams, „meninėmis vaikų knygomis“. „Iliustracijos kaip vaiką supančio pasaulio vaizdų grafinės kopijos ar interpretacijos“.⁷ Ketvirtąją grupę sudarančiose iliustruotose knygose paveikslėliai yra visiškai pavaldūs tekstui. Jie iliustruoja vieną ar kitą pasakojimo epizodą pagal iliustratoriaus pasirinkimą. Manoma, kad svarbu skirti iliustruotas vaikų knygas nuo tikrų paveikslėlių knygų, tačiau iki šiol vaikų literatūros tyrinėtojai nesutaria, kokia iš tiesų yra paveikslėlių knyga. Kai kurie vaikų knygos tyrinėtojai (T. Gregersen,; K. Hallberg, J. M. Golden, U. Rhedin), klasifikuodami paveikslėlių knygas, rado vieną esminį skirtumą. Iliustruotose knygose žodžiai teikia pirminį pasakojimą, o tuo tarpu paveikslėliai tekstą papildo. Rusų dailėtyrininkė E. Gankina iliustruotas knygas vadina meninėmis knygomis (художественная книга) ir iliustracijų meniškumą laiko svarbiausiu tokių knygų požymiu.⁸

U. Weissteinas pateikia net 16 žodinio ir vaizdinio meno gretinimo variantų.⁹ Jis sąveiką mato iliustracijoje, paveikslėlių, kaip galimo teksto ir vaizdo simbiozės varianto, knygose, sinestezėje, kai žodinis tekstas yra pajėgus perteikti vizualią patirtį, t. y. transponuoti vaizdinius iš vienos meno kalbos į kitą. U. Weissteinas mano, kad literatūros kūrinys siekia stimuliuoti skaitytojo vizualinį suvokimą, naudoja tuos pačius kompozicijos principus ir vaizdo tipus. Literatūros ir dailės kūrinuose „keičiamasi smulkiaisiais vizualiuosius išpūdžius stimuliuojančiais meninio vaizdo komponentais – psichinės ir archetipinės patirties nešėjais – per metaforas, įvaizdžius, simbolius“.¹⁰

Santykio tarp teksto ir vaizdo iliustruotose knygose nusakymui vaikų literatūros specialistai siūlo įvairius terminus. Ikonotekstas (K. Hallberg), kuriame poveikis skaitytojui daromas sąveikaujant tekstui ir iliustracijoms, jie neįmanomi vienas be kito. Tekstas ir vaizdas formuoja neišardomą visumą, kurios idėja neteikia pirmenybės nei žodinei, nei vaizdinei paveikslų knygos pusei. Žodinės ir iliustracinės knygos dalių poveikis skaitytoju yra bendras ir vienalaikis. Jas atskyrus vieną nuo kitos, ikonoteksto struktūra suardoma.¹¹ Imagetext (W. J. T. Mitchell), kai vaizdas atlieka teksto vaidmenį. L. R. Sipe terminas – synergy – sinergetika, apibrėžiama kaip tuo pat metu veikiančios teksto ir vaizdo sritys, kurios kartu veidamos suteikia didesnę efektą nei jų abiejų energijų suma. Rezultatas

⁶ Nikolajeva M., Scott C. The Dynamics of Picturebook Communication // Children's Literature in Education, Vol. 31, No. 4, 2000. P. 226.

⁷ Mozūraitė V. Paveikslų knygos mažiesiems // Rubinaitis. 1996, nr. 2. <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?-625501847>

⁸ Ганкина Э. Художественная книга для детей // Детская книга вчера и сегодня. Москва, 1988. P. 17-18.

⁹ U. Weisstein. Literature and Visuals arts // Interrelations of Literature. New York, 1982.

¹⁰ Bernotienė G. Poezijos ir dailės sąveikos Leonardo Gutausko lyrikoje // Literatūros ir kitų menų sąveika. V., 2005. P. 158.

¹¹ Nikolajeva M. Picture books // Nikolajeva M. Introduction to the theory of children's literature. Tallin, 1996. P. 17-18.

kokybiškai skiriasi nuo kiekvieno dėmens atskirai. Pagal jį vaizdas ir tekstas yra lygiaverčiai partneriai, informacijos teikėjai, meninio efekto kūrėjai.

M. Nikolajeva ir C. Scott siūlo tokius sudėtingų santykių tarp žodžių ir paveikslų interpretacijos instrumentus. Jie pateikia pasiskolintą iš muzikos terminą – kontrapunktą, kuriuo siekia nusakyti teksto ir vaizdo buvimą greta ir kartu bei jų tarpusavio polifonišką bendravimą, verbalinio ir vizualinio pasakojimo linijų susidūrimą. Vaikų knygos kontekste kontrapunktas galėtų tapti teksto ir vaizdo sąveikos knygoje sinonimu. Juo apibrėžiama santykio tarp vaizdo ir teksto simetrija bei sąveikos dinamika. Simetriška sąveika, kai žodžiai ir paveikslai pasakoja tą pačią istoriją, iš esmės pakartodami tą pačią informaciją tik skirtingomis komunikacijos formomis.¹² Kontrapunktas gali būti stiprinantis, kai iliustracija papildo žodžiais perteiktą informaciją taip, kad bendra knygos komunikacija taptų labiau dinamiška, informatyvi. Be to kontrapunktas gali būti prieštaraujantis, kai žodžiai ir paveikslai prieštarauja vienas kitam. Susidaranti dviprasmybė tampa iššūkiu skaitytojo fantazijai, skatina skaitytoją tapti tarpininku teksto-vaizdo prieštaravime ir išspręsti susidariusį konfliktą. Todėl galima teigti, kad kontrapunktas gali būti nuo lengvai suprantamo iki stimuliuojančio skaitytoją. M. Nikolajeva ir C. Scott pažymi, kad niekada nebūna nei absoliučios teksto ir vaizdo simetrijos, nei absoliutaus prieštaravimo. Šie vaikų literatūros specialistai dar išskiria perspektyvos kontrapunktą, kai žodžiai ir paveikslai pasakoja tą pačią istoriją tik iš skirtingų perspektyvų.¹³ Įtampą sukuria neatitikimas tarp teksto ir iliustracijos. Atsiranda poreikis išspręsti knygos užduotą galvosūkį. Kuo glaudžiau susiję žodinis tekstas ir iliustracija, tuo pasyvesnis skaitytojas, tuo mažiau veiklos tenka jo vaizduotei.¹⁴ Tokio pasakojimo principas – dualumas.¹⁵ Dažniausiai tokio kontrapunkto galimybė sukuriamą, kai teksto autorius ir iliustratorius tas pats. Tada atsiranda drąsa nutolti nuo teksto. Tekstas gali nesakyti to, ką jau matome paveikslėlyje arba nepasakoti nieko, kas patvirtintų iliustracijų teiginius. Vaizdo ir teksto sąveikoje svarbu ne vieno kurio elemento pirmenybė, o tai, kurio komunikacija turtingesnė.

¹² Nikolajeva M., Scott C. The Dynamics of Picturebook Communication // Children's Literature in Education, Vol. 31, No. 4, 2000. P. 225.

¹³ Ten pat. P. 233.

¹⁴ Ten pat. P. 232.

¹⁵ Ten pat. P. 234.

Darbo objektas: dailininkų parašytos ir iliustruotos knygos vaikams. Iliustracijos tyrimui pasirinktas lietuvių knygos vaikams kontekstas.

Analizei knygos buvo atrinktos pagal keletą kriterijų. Visų jų teksto ir iliustracijų autorius yra dailininkas. Tai sąlygoja vieningos idėjos knygoje įgyvendinimą. Visos knygos išleistos nepriklausomybės metais. Visų jų autoriai specialistų yra įvertinti, jų knygos renkamos geriausiomis ir gražiausiomis metų knygomis. Knygos yra skirtos skirtingo vaikiško amžiaus adresatui.

Leonardas Gutauskas. Kam katinui ūsai? V.: Tyto alba, 1996;

Leonardas Gutauskas. Paskutinė Čepkelių ragana. V.: Mažasis Vyturys, 2002.

(IBBY Lietuvos skyriaus pripažinta geriausia 2002 metų knyga vaikams ir paaugliams);

Kęstutis Kasparavičius. Kvailos istorijos. V.: Nieko rimto, 2005. (Geriausia 2005 metų knyga vaikams ir paaugliams);

Sigutė Ach. Šuo Ambrozijus, katinėlis Purkius ir Angelo kelionė namo. V.: Nieko rimto, 2002. (Išrinkta gražiausia 2002 metų knyga vaikams);

Laisvydė Šalčiūtė. Raudonas kamuolys. V.: "Baltų lankų" leidyba, [2004]. (2006 m. pelnė diplomą gražiausios knygos konkurse);

Laisvydė Šalčiūtė. Nykštuko kepurėlė. V.: "Baltų lankų" leidyba, 2005. (Geriausia 2005 metų knyga mažiausiems skaitytojams).

Darbo tikslas: išanalizuoti iliustracijos fenomeną knygose vaikams

Uždaviniai:

- Ištirti iliustracijos ir vaiko kaip adresato santykį;
- Išanalizuoti vaizdo ir teksto sąveikos formas;
- Ištirti vaizdo naratyvines galimybes;
- Nustatyti iliustracijos teikiamas individualias reikšmes;
- Nustatyti iliustracijos funkcijas knygose vaikams;
- Pastebėti dailininkų iliustracijų kūrimo ir jų raiškos knygose savitumą.

Hipotezė: iliustracija yra lygiavertis tekstui knygos vaikams elementas, greta teksto aiškinimo, papildymo, puošimo funkcijų teikiantis savo individualias reikšmes.

Darbe naudojami interpretacinis, aprašomasis, lyginamasis, teksto ir vaizdo gretinimo, semiotinės ir naratyvinės vaizdo analizės metodai.

II. ILIUSTRACIJOS FENOMENAS KNYGOSE VAIKAMS

II.1. Adresato specifika. Autoriaus pozicija

Vaikų literatūros, knygos specifika lemia adresatas. Rašydamas ir iliustruodamas knygą, autorius turi gerai suvokti savo kūrybos vartotoją. Vaikystė – savitas laikas, apie kurį galima kalbėti tik atsižvelgiant į žmogaus raidą, keitimąsi. Knygos adresatas negali būti vaikas apskritai, visada yra numatomas konkretaus amžiaus vaikas. Amžius yra aiškiausias kriterijus skirstant vaikus į skaitytojų grupes: ikimokyklinio amžiaus (iki 7 metų), jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikai (7-10 metų), vidutinio mokyklinio amžiaus mokiniai (11-15 metų) ir vyresnio mokyklinio amžiaus moksleiviai (nuo 16 metų). Vaikų knygos adresatas gali būti nusakomas tiesiog skiriant jas mažiausiems, vaikams ar paaugliams. Anksčiau numatomas knygos skaitytojas dažniausiai būdavo nurodomas knygos paantraštėje. Dabar vis dažniau, kokio amžiaus vaikui skirta knygelė, galima numatyti tik pagal tekstą, teksto ir iliustracijų santykį, turinį. Patiems mažiausiems skirtose knygelėse iliustracijos vyrauja, o teksto gali būti tik keli sakiniai, eilėrašukai ar trumpa istorija, pasakėlė. Vyresniems vaikams vis svarbesnis tampa tekstas, bet iliustracijos dar nepraranda reikšmės. Dažnai jiems, kaip ir ikimokyklinukams, knyga be piešinių – negyva, nepatraukli knyga. Vidutinio ir vyresnio amžiaus vaikams priimtina ir neilustruota knyga. Rašančiam ir iliustruojančiam dailininkui vizuali raiška nepraranda svarbos, nesvarbu kokio amžiaus adresatą jis numato. Tik kartais dailininkui sudėtinga parašyti ilgesnį meniškai vertingą tekstą, todėl dažniausiai jų sukurtos knygelės būna skirtos ikimokyklinio ir jaunesnio mokyklinio amžiaus skaitytojui. Dailės kūrinio, iliustracijos žiūrėjimas, kaip ir literatūros skaitymas, yra komunikacijos aktas, kuriame būtina atsižvelgti į adresato ypatumus.

Patiems mažiausiems ikimokyklinio amžiaus vaikams be jokių išlygų skirta Laisvydės Šalčiūtės knygelė „Raudonas kamuolys“. Joje absoliučiai dominuoja iliustracijos, o teksto yra vos po sakinį ar jo dalį atlankoje. Akivaizdu, kad autorė nesitiki, kad istoriją skaitys patys vaikai, nes besimokantiems ar pradedantiems skaityti paprastai tekstas rašomas didžiosiomis raidėmis. Pagal iliustracijų gausą ir jų stilistiką knygas: L. Šalčiūtės „Nykštuko kepurėlė“, Sigutės Ach „Šuo Ambrozijus, katinėlis Purkius ir Angelo kelionė namo“, K. Kasparavičiaus „Kvailos istorijos“ – taip pat galima būtų skirti mažiausiems. Taip ir galėtų būti, jei knygeles jiems skaito ir paaiškina suaugusieji. Tačiau gana ilgi ir sudėtingi tekstai leidžia šias knygeles numanyti orientuotas į jaunesnio ar vidutinio mokyklinio amžiaus

skaitytoją. Iliustruota Leonardo Gutausko literatūrinė pasaka skirta vidutinio mokyklinio amžiaus vaikams ir paaugliams, o mįslingos dialogų knygos „Kam katinui ūsai?“ adresatas sunkiai apibrėžiamas, nors autorius paantraštėje jį nurodo: „vaikams ir seneliams“. Adresato universalumo nurodymas nėra retas vaikų knygos reiškinys. Juk knygas patiems mažiausiems dažniausiai skaito, su jais kartu varto, žiūrinėja suaugusieji. Knyga tampa vaikų ir tėvų, senelių artimo kontakto priežastimi. Be to, knygas vaikams dažniausiai perka suaugusieji, vadovaudamiesi savo skoniu, todėl knyga pirmiausia turi patikti jiems.

Šiuolaikiniai vaikų psichologai vieningai tvirtina, kad „vaikai mąsto ne kaip maži suaugusieji; jie mąsto taip, kaip suaugusieji jau nebeatsimena“.¹⁶ Empatiją, išijautimą ir vaikystės metą, vaiko psichiką kaip pamatinę kūrybos pastangą nurodo dauguma knygų vaikams iliustratorių, vaikų literatūros specialistų. Pasak E. Z. Gankinos, meninę knygą vaikams „kuria ypatingi žmonės. Juose sėkmingai susijungia profesionalumas ir vaikiškai atviras žvilgsnis į pasaulį, dorovės ir meninio skonio ugdytojo pilietinė atsakomybė ir mokėjimas suaugus išlaikyti sieloje vaikystės pojūčius, tas asmenybės ir talento ypatybes, kurios leidžia, kai tik reikia, lengvai, be apsimetinėjimo įsikūnyti, įsijausti į vaiką“.¹⁷ Apie dailininko meistriskumą galima kalbėti tik tada, jei, nepriklausomai nuo meninio stiliaus, vaizdas ir tekstas iliustruotoje knygelėje susijungia harmonijoje, autorius sugeba įsijausti į skaitytoją, įtraukti jį į savo poziciją, numatyti jo reakciją ir taip patenkina vaiko poreikius bei suteikia jam laimingų akimirkų.

Bandymas pažvelgti į daiktus, dalykus iš vaiko požiūrio taško padeda užmegzti su vaiku psichologinį ryšį. L. Šalčiūtė teigia, kad niekuomet nebuvo „praradusi vaiko žvilgsnio, kuris pasaulyje laukia netikėtumų ir stebuklų“. Vaikystės prisiminimai, močiutės skaitomų pasakų fantastiniai vaizdiniai ir „vaikiškas tikėjimas pasaulio pozityvumu tebėra jai brangiausias palikimas, jėgos versmė, padedanti gyventi ir kurti. – Mano vaikiškasis „aš“ toliau gyvena manyje, - sako dailininkė. – <...> sykiu su mano suaugusios tapatybe“.¹⁸ Sigutė Ach taip pat neabejoja iki šiol išlaikiusi savyje vaikiškumą, vaikišką pasaulio matymą, naivumą. Jos manymu, tokie ir turi būti vaikų knygų autoriai.¹⁹ Kęstučio Kasparavičiaus paveikslėliai atsiranda iš dailininko vaikystės prisiminimų: daiktų, su kuriais jis anuomet „pykdavosi“, kadaise vartytų enciklopedijų, kitų knygų nespalvotų iliustracijų. Nors dailininkas ir teigia: „ar tau 3, ar 8, ar 40, ar 80 metų, tu vis tiek lieki tas pats“, – čia pat jis, rūpindamasis, „jeigu aš dabar vėl tapčiau vaiku, ar man būtų įdomi ši knyga“, pripažįsta

¹⁶ Gage N., Berliner D. C. Pedagoginė psichologija. V., 1994. P.105.

¹⁷ Ганкина Э. Художественная книга для детей // Детская книга вчера и сегодня. Москва, 1988. P. 9.

¹⁸ Šalčiūtės L. tinklapis // http://artdots.net/5.php?v_kodas=1

¹⁹ Sigutės Ach pasisakymas susitikime su skaitytojais Šiaulių apskrityje P. Višinskio bibliotekoje 2007 spalio 17.

vaikiško matymo skirtingumą.²⁰ L. Gutauskas mėgaujasi, kurdamas pasakas, kurios jam, kaip ir vaikui, yra „pati tikroji teisybė“. „Knygos vaikams – kaip sekmadieniai: įlipi į vyšnios medelį ir kramtai tąsius sakus apsilaižydamas“.²¹

Dailininkai, įsijausdami į vaiko suvokimo ypatumus, pasaulio matymą, naudojami ne viena jų psichikos savybe. „Mažas vaikas linkęs galvoti, kad jį supantys daiktai yra gyvi kaip ir jis pats“.²² K. Kasparavičiaus knygoje atgyja įvairiausi daiktai: arbatinukas, puodeliai, šaldytuvas, knygos, šulinys, plaukų kirpimo mašinėlė, virtuvės čiaupas, dantų šepetukas ir t. t. Vaikai, piešdami aplinkos daiktus, retai kada piešia jiems veidus, rankas. Tuo tarpu dailininkai dėl pasakojimo vaizdumo dažnai taip juos sugyvina. K. Kasparavičius imituoja ir vaiko matymą. Istorijos „Batai“ iliustracijoje iš mažo vaiko žiūrėjimo pozicijos matyti tik didelių žmonių kojos. Mažiems vaikams patinka žaidimai vaidmenimis. „Žaidime vaikui viskas gali tapti viskuo“.²³ Vaikų neriboja realybė ir logika, todėl fantazijose žaidimų herojais gali tapti naminiai gyvūnėliai, įvairūs daiktai, reiškiniai. Jie lengvai painioja mastelius, didina ar mažina reiškinius, keičia įprastą daiktų paskirtį. L. Šalčiūtės „Raudonam kamuoly“ Pilypuko žaidimų draugu tampa katinėlis, o siūlų kamuolys kiekvienoje knygos atlankoje transformuojamas vis į kitą objektą: automobiliuką, pasakų namelį, oro balioną ir t. t. „Nykštuko kepurėlėje“ grybai gali būti viskuo: namu, karusele, terasa svajojimui, kėdute, ežeru, kepurėle, kalnais. Dailininkė Sigutė Ach knygos personažais paverčia ne tik katiną ir šunį, bet ir debesis, sapnus, boružę, vėją. K. Kasparavičiaus katė gali įsimylėti šaldytuvą, karvė būti raides. Literatūroje tokių vaiko suvokimo savybių panaudojimas priskiriamas nonsenso stilistikai, atėjusiai iš E. Learo „Nesąmonių knygos“, J. Tennielio iliustruotos L. Carrollio „Alisos stebuklų šalyje“, D. Bisseto knygų. Nonsenso stiliaus knygose nuolat kaitaliojami dydžiai, veiksmo vieta, laikas ir erdvė, pritaikomas veidrodžio atspindžio arba apvertimo, sapno principai, sukuriami netikėti, vaizduotėje sunkiai sugyvinami veikėjai. Dažnai nonsenso kūriniai neįsivaizduojami be iliustracijų, nes ne viską įmanoma paaiškinti žodžiais. Iliustracijos čia yra „daugiasluoksnės, pilnos įvairiausių netikėtumų, absurdiškų skirtingų detalių gretinimo“²⁴, tiesmukiško teksto ir vaizdo ryšio, humoro, atsirandančio dėl neatitikimo realiam pasauliui. Prie nonsenso stilistikos ypač priartėja Sigutės Ach ir K. Kasparavičiaus iliustracijos.

Visose knygose galima stebėti autorių įsijautimą į vaikiškąjį adresatą, o žvelgiant į L. Gutausko „Kam katinui ūsai?“, reikia kalbėti apie empatiją į situaciją – vaiko ir

²⁰ K. Kasparavičius. Jei vėl tapčiau vaiku / kalbino Rasa Gečaitė // <http://www.niekorimto.lt/lt/autoriai/kestutis-kasparavicius/>

²¹ Gutauskas L. Knygos vaikams kaip sekmadieniai // Tarp knygų. 2003, nr. 3, p. 22.

²² Žukauskienė R. Raidos psichologija. V., 2002. P. 166.

²³ Ten pat. P. 162.

²⁴ Knezekytė S. Apie lietuviškus nonsenso iliustracijų variantus // Rubinaitis. 2004, nr. 4(32), p. 9.

senelio kontaktą. Adresato išplėtimas suponuoja savitą autoriaus poziciją. Jei tekste kartais imituojami vaikiškai naivūs klausimai, tai senelio atsakymai ir iliustracijos reikalauja tikrai brandesnio nei mažo vaiko suvokimo. Kuriama situacija atrodo kasdieniška, bet kartu ir neįprasta. Mažam vaikui įdomu bendrauti su seneliu, bet dėl amžiaus ribojamų suvokimo galimybių jis nepajėgus priimti jam pateikiamų kultūrinės savasties dalykų, atpažinti visų iliustracijose esančių simbolių. Paauglystėje, kai vaikas jau gali bent iš dalies suprasti abstrakčius, dvasinius, kultūrinius teiginius, toks artimas senelio ir vaiko kontaktas, ypač šiuolaikiniame chaotiškame, kompiuterių ir televizijos sujauktame pasaulyje, sunkiai įsivaizduojamas. Todėl knygos vaizduojamą situaciją galima būtų traktuoti kaip autoriaus geidžiamą. Vaiką knyga turi taip paveikti savo estetinėmis savybėmis, sukurta dvasinės šviesos aura, kad suaugus norėtųsi grįžti prie jos, o tada jau galima būtų suvokti senelio minčių gilumą, kultūrinę pasaulėvoką, simbolių gausumą. Taigi, šioje knygoje svarbiausias ne adresatas, bet pats vizualios ir tekstinės informacijos perdavimo procesas.

Atrodo, kad kuo didesnė amžiaus distancija, tuo sunkiau turėtų būti prisiminti vaikystės metą, tą savitą pasaulio matymą. Bet dažnai autoriaus amžius neturi jokios įtakos knygos kokybei. Priešingai, patirtis, dažnas kontaktas su vaikiškąja auditorija kaip adresatu, suartina kūrėją su jo knygų vartotojais. Iš šių keturių autorių tik Leonardas Gutauskas ir Kęstutis Kasparavičius jau ne vienos knygos iliustracijomis ar iliustracijomis ir tekstu bendravo su mažaisiais knygos skaitytojais. Laisvydei Šalčiūtei ir Sigutei Ach tai – debiutinės knygos. Rašytojas, dailininkas kiekvienu atveju numato konkretaus amžiaus adresatą ir orientuoja savo kūrybą į jo psichikos išsivystymo, suvokimo lygį. Autoriaus pozicija gali įvairuoti dėl jo paties sau keliamų uždavinių. Leonardo Gutausko adresatas vyresnis, arčiau suaugusiojo suvokimo, todėl autorius savo kūrybai kelia kitokius uždavinius. Jei pačius mažiausius knygos vartotojus būtina gerai pažinti, stengtis jiems įtikti, vyresniems jau galima kelti suvokimo kartelę aukščiau.

Adresanto ir adresato amžiaus bei psichologijos skirtumai, įvairūs iliustracijų kūrėjų požiūriai į vaiko suvokimo galimybes bei jų estetinio jausmo specifika, kartais nulemia vertinimo prieštaravimus. Vienaip knygą vertina vaikai, kitaip patys kūrėjai, tėvai, pedagogai, vaikų psichologai, leidėjai. Kita vertus, vaikų, kaip ir suaugusių meno suvokimas yra labai skirtingas. Jį lemia įgimtos savybės, įgytos žinios, patyrimas ir noras pažinti supantį pasaulį. Daliai žmonių niekada neatsiveria durys į meno pasaulį, jiems tiesiog neduota stipresnių suvokimo galių. Pirmiausia, ką reikia suprasti, kaip tvirtina pedagogai ir vaikų literatūros specialistai, kad vaikiškos knygos paveikslėliai turi skirtis nuo iliustracijų suaugusiems. Nors K. Kasparavičius ir teigia, kad „gera knyga vaikams turi būti ir gera knyga suaugusiems“, bet

čia daugiau remiamasi ne turinio, raiškos ypatumų, o meninės kokybės kriterijumi²⁵. Žymus vaikų psichologas J. Piaget įrodė, kad „vaikas nėra tik mažas suaugęs, kuris tiesiog mažai žino, blogiau supranta įvykius ir visą supantį pasaulį negu suaugęs žmogus, kad vaikui būdinga ypatinga mąstymo logika, kuri kokybiškai skiriasi nuo suaugusiojo logikos“.²⁶ Bandydami įtikinti vaiko mąstymo logikai, pedagogai ir kai kurie vaikų literatūros specialistai linkę manyti, kad vaikai sunkiai suvokia interpretaciją arba visai jos nesuvokia, todėl jiems reikia pažodinių, realistiškų iliustracijų. Anksčiau pedagogai reikalavo kuo labiau supantį pasaulį atitinkančių iliustracijų, priekaištavo dėl, jų nuomone, pernelyg abstrakčių, nesuprantamų piešinių. Dabar paliekama kur kas didesnė laisvė dailininkui, suprantama, kad vaikų knygos iliustracijos – sudėtinė bendrosios kultūros dalis. Faktinė iliustracija privalo skirtis nuo grožinės. Svarbiausia, kad vaikas atpažintų iliustracijas. Atpažinimo veiksmas nėra vienareikšmis. Knygelėje vaikas gali susidurti su jam dar nematytais daiktų vaizdais, neregėta aplinka. Tikrai ne kiekvienas XXI amžiaus vaikas yra matęs plaukų kirpimo mašinėlę, šulinį, vyrą su turbanu. Kartais iliustracijoje sunku be teksto ar suaugusiųjų komentaro atpažinti ir žinomus dalykus. Virpanti, besimainanti žydra dėmė su veiduku, sraigės ragučiais, sparneliais, pasidabinusi gausybe žvaigždžių ir gėlyčių, visai nepanaši į realų debesį, bet šalia esantis tekstas padaro ją atpažįstamą. Dar daugiau, toks vaizdas skatina vaiko fantaziją, vaiko gebėjimą pasižiūrėti į paprastus dalykus kitokiu žvilgsniu. Kita vertus, net labai realistiškose iliustracijose vaikas daiktus mato kitaip nei tikrovėje. Jam reikia išmokti atpažinti plokščią atvaizdą, perspektyvos, tūrio, judėjimo vaizdavimo ypatumus. Pasak P. Nodelmano, „realizmas mene – kultūrinio susitarimo dalykas: mes matom ir suprantam tik tai, ką mokėmės matyti ir suprasti“.²⁷ Paveikslėliai knygoje yra pirmasis vaiko susidūrimas su meno kūriniumi. Todėl vaikams reikia įvairių stilių, skirtingais būdais nupieštų iliustracijų. Svarbu, kad jos būtų meniškos, išradingos, įdomios, skatintų vaikus ne tik suvokti, pažinti, mąstyti, bendrauti su knygos tekstu, bet ir kurti, fantazuoti. Dailės raiškos sąlygiškumas rodo mažiesiems, kad tą patį realybės objektą galima įvairiai pavaizduoti ir kad pavaizduotas jis skiriasi nuo esančio realybėje. Tikrovės daiktus vaikas pažįsta kasdienėje aplinkoje, o knygos iliustracijos jiems turi padėti pamatyti juos naujai, netikėtu, nevaržomu, kūrybišku žvilgsniu. Iliustruota knyga vaikams, kaip savitas meninis kompleksas, tampa vienu iš estetinės informacijos šaltinių, vedliu į meno pasaulį, padedančiu pajusti vizualinės raiškos galimybes, spalvos, linijos, faktūros išraiškumą.

²⁵ Junevičiūtė S. Kęstutis Kasparavičius – pirmasis Lietuvos menininkas, pretenduojantis į „Mažąjį Nobelį“ // <http://www.niekorimto.lt/lt/autoriai/kestutis-kasparavicius/>

²⁶ Žukauskienė R. Raidos psichologija. V., 2002. P. 58.

²⁷ Nodelman P. How Children Respond to Art // School Library Journal. 1984, December. P. 40.

II.2. Iliustracijos vieta knygos struktūroje

Šiuolaikiniame pasaulyje tradicinei knygai vis sunkiau konkuruoti su vaizdo kultūra: televizija, animaciniais filmukais, vaidybiniais filmais, kompiuteriniais žaidimais. Knygai tenka varžytis ir su spausdinta poplėktūra: ryškiaspalviais žurnalais, menkavertėmis „rožinėmis“ knygelėmis. Visaip stengiamasi įtikti knygos vartotojui. Mažiesiems spausdinamos knygelės su ažūrinėmis iliustracijomis, pagalbinais elementais, skleidžiančiais garsus, kvapus, naudojamos judančios detalės, dėlionės, leidžiamos garsinės knygos. Vis tik dailininko iliustruota knyga, kaip meninės kūrybos produktas, atranda ir ugdo rafinuotą vartotoją, gebantį pasirinkti vertingą kūrybinį produktą. Paulas Raabe mato knygos esmę „ir kaip prekės, ir kaip dvasinės laikmenos“.²⁸ Būtent dvasinės vertės turėjimu knyga skiriasi nuo kitų vartojamų prekių. Knygos iliustravimas negali būti atsietas nuo knygos paskirties. Ji turi dominti, jaudinti skaitytoją, o kartu būti patraukli ir patogi savo materialia forma. Knygos išvaizdą nulemia ne tik jos turinys, bet ir vizualumas: vaizdų ir teksto darna, vaizdinės medžiagos pobūdis, formatas, šriftas, poligrafijos kokybė ir dar daug kitų dalykų. Siekiama funkcinės ir estetinės harmonijos. Knygos vaikams kūrėjas, rašytojas ir dailininkas, turi apmąstyti knygos, kaip savito organizmo, turinčio savitas vaizdinės raiškos priemones, savitą spalvinę, erdvinę kompoziciją, struktūrą, apsprendžiamą skaitytojo suvokimo galimybių. Autorius per savo individualų meninį stilių materializuoja knygoje idėjų sancaupą. Uta Schneider teigia, kad knygos apipavidalinimas, jos struktūros numatymas yra kaip „dramaturgija: pirmas įspūdis, kurį sužadina knygos išorė, viršelio atvertimas, priešlapių spalvų sąskambiai, po to ritmas, kuriuo verčiami puslapiai, kol suvokiama jos tema“.²⁹ Iliustracijos tampa vienu iš svarbiausių vaikų knygos vizualiųjų elementų, lemiančių geidžiamą skaitytojo reakciją.

Vaikų knygos kaip prekės specifika ta, kad pirmiausia yra vertinamas ne jos turinys, o jos vizuali išraiška: formatas, viršelis, iliustracijos. Tai yra tarsi pirminė knygos vaikams reklama. Formato pasirinkimas priklauso knygos dizaino sričiai. Jis nulemia kontakto su knyga patogumą, o kartu apsprendžia erdvę, kurioje dailininkas kuria meninį vaizdą. Nepriklausomybės metais pradėtos leisti nedidelės, 20-21 cm skersmens, kvadrato formos, kietais viršeliais knygelės vaikams. Jos pakeitė tradicines dideles, plonais viršeliais ar mažutes kišenines knygas. Toks vidutinis formatas patogus vaikui. Jis gali iš karto žvilgsniu aprėpti visą atlaną. Tokia knyga patogi nešiotis. Juk vaiko kontaktas su knyga dažnai būna

²⁸ Raabe P. Knygos kultūros reikšmė Europai // Knygotyra. 2002, nr. 39, p. 85

²⁹ Schneider U. Žvilgsnis iš Frankfurto // Dailė. 2002, nr. 2. [http://www.culture.lt/daile/02\(2\)/zif.htm](http://www.culture.lt/daile/02(2)/zif.htm)

judrus. Knygelę jis nori kaip žaislą padėti į lentyną, po pagalve ar prie lovos, kad prieš miegą paskaitytų mama, vartyti ją atsigulus, skaityti keliaujant, gamtoje, parke, ant suolo, paplūdimyje, krėsle po medžiu, nusinešti ją pas senele, susirangyti ant sofos prie televizorių žiūrinčio tėčio. Kas gali būti geriau už knygą, kuri leidžia bendrauti su ja visur ir visada, esant greta artimiausių žmonių. Iš panašaus formato, kietais viršeliais knygų vaikas nesunkiai gali kaupti savo knygų lentynėlę. Vidutinio formato knyga yra gana patogi ir dailininkui. Ji suteikia pakankamai erdvės vaizdo kūrimui. Tokiam formate įsitenka ne tik maži paveikslėliai, vieno ar kelių personažų atvaizdai, kaip būna kišeninėse knygelėse, bet jau galima sukurti prasmingą aplinką teksto dinamikai, iliustracijoje realizuoti kažkokią istoriją. Šio formato knygas pasirinko L. Šalčiūtė, Sigutė Ach, K. Kasparavičius. L. Šalčiūtės knygelėse tokio formato puslapyje įsitenka visas teksto epizodas. Dailininkė nupiešia ne tik aplinką, kurioje vyksta veiksmas, bet ir įvaizdina tą veiksmą bei jo personažus. Sigutė Ach prie knygos vaikams perėjo nuo atvirukų kūrimo. Atvirukas paprastai pateikia miniatiūrą, fragmentą, bet nesukuria meninio vaizdo erdvės, siužeto, personažų dialogo. Autorė iš atvirukų į knygą perkelia šiltą emocinį kontaktą su savo adresatu. Jai labai svarbu perduoti vaizdu jausmus, svajones, sapnus, įjautrinti visas vaiko jusles, tiek regą, tiek klausą, uoslę ar lytėjimą. Ir šitame formate, kuris lyginant su atvirukais atrodo gana didelis, dailininkė visa tai sutalpina, kartais net viską kartu vienoje iliustracijoje. Sigutė Ach vienintelė iš visų pasirinktų autorių knygos atlankoje sutalpina ir panoraminius vaizdus. K. Kasparavičiaus trumpų istorijų siužetas paprastai netelpa visą puslapį užimančioje iliustracijoje, todėl istorijos baigtis, intrigos išrišimas dažnai pavaizduojamas atskiru nedideliu piešiniu gretimame puslapyje šalia teksto. Vienintelis L. Gutauskas savo knygoms pasirenka tradicinį vaikų knygoms didesnį formatą. Jo iliustracijos mezga kontaktą su skaitytoju simbolių, metaforų kalba, liaudies meno stilizacijomis. Galbūt todėl autoriui reikalinga didesnė prasminė erdvė. Knygai „Kam katinui ūsai?“ pasirinktas vertikalus formatas, motyvuotas sakralaus visatos erdvės užvaldymu, dangaus ir žemės vertikalės pajautimu, monumentalios liaudies skulptūros stilistika. „Paskutinė Čepkelių ragana“ – nuoseklus siužeto knyga. Autorius stengiasi pavaizduoti kiekvieną berniuko ir raganos susitikimo svarbią sceną, į ją surinkdamas visus raganos fantastiškumo elementus, įvykio detales. Dailininkas taip pat siekia greta pavaizduoti ir dangaus šviesulius, ir Čepkelių raisto gyventojus, bet jie, niekaip netilpdami išstęstame horizontalėje knygos puslapyje, tapdami ženklais, simboliais, emblemomis, išsibarsto teksto paraštėse. Atrodo, kad L. Gutausko vizualiai raiškai būtų parankesnis dar didesnis, dar labiau horizontaliai išstęstas formatas, bet tada jis jau būtų nepatogus skaitytojui.

Pagrindinis knygos vaikams vizualusis elementas – iliustruota atlanka. Dažniausiai vienoje jos pusėje būna tekstas, kitoje – iliustracija. Visą atlanką vienai

ilustracijai iš pasirinktų autorių išnaudoja tik Sigutė Ach. Knygoje „Nykštuko kepurėlės“ personažo katinėlio šuolio veržliai dinamiškai pavaizduoti L. Šalčiūtė stop kadro principu piešiniu perskrodama teksto puslapį išnaudoja visą atlankos erdvę. Be iliustracijų, užpildančių puslapį nuo krašto iki krašto, būna ir nedideli piešiniai, kurie fragmentiškai įsiterpia teksto plote. Nedidelius piešinius L. Gutauskas įterpia kaip atsklandas, dekoratyvinius elementus paraštėse, kiti autoriai juos komponuoja su verbaliniu tekstu. K. Kasparavičius visų istorijų iliustracijų fragmentus, nedidelius piešinius, sukelia į knygos priešlapį, kur jie sudaro savotišką antrąjį knygelės turinį – specialų turinį mažiems vaikams (37 pav.). Vaikas gali neatsiminti istorijos pavadinimo, bet nesunkiai prisimins nupieštą jos personažą. Tokius iliustracijų turinius galima aptikti užsienyje leistose knygelėse. Dažniausiai mažieji piešiniai būna atlikti ta pačia technika kaip ir didžiosios iliustracijos. Tik Sigutė Ach kai kuriems iš jų atsisako jai įprastos akvarelės ir įterpia linijinius piešinius. Atrodo, kad autorės mėgstama akvarelė labiau tinka išreikšti būsenai, jausmui, pasakojimo erdvės įvaldymui. Jos lietuvių dėmių purumas sunkiai sutramdomas mažame piešinyje. Dinamiškam veiksmui vaizduoti dailininkė dažniausiai pasirenka linijinį piešinį.

Verbalinis tekstas knygelėse užima atskirą puslapį, į jį įterpiamos iliustracijos, o kartais tekstas tampa iliustracijos dalimi. L. Šalčiūtė „Raudonam kamuolyje“ visas atlankas padalino po atskirą puslapį tekstui ir iliustracijai, tačiau spalvotas fonas tekstinėje dalyje tarsi pratęsia piešinio erdvę. Kai kurios raidės pakartoja kamuolio raudonį, o stambūs taškai sakinio pabaigoje – jo spalvą ir formą. Tokiu būdu iliustracija įsiterpia į tekstą ar tekstas pratęsia iliustraciją. L. Gutauskas knygoje „Paskutinė Čepkelių ragana“ visas iliustracijas, dideles ir mažas, komponuoja su tekstu. Išlaikoma stilistiškai vieninga su piešiniu grafinė teksto raiška. Mažieji piešiniai-simboliai kartu su užrašytais jų pavadinimais tampa emblemomis. Į didžiąsias iliustracijas įterpiamas tekstas, kurį jos iliustruoja fragmentas. Kiekvienoje visą puslapį užimančioje iliustracijoje L. Gutauskas palieka savo inicialus, kurie tampa piešinio dekoratyviniu elementu. Savo autografa iliustracijose, dažnai net ant piešiamų daiktų: knygų, šaukštelių, viryklės, parkerio dėklo, plaukų kirpimo mašinėlės, – įrašo ir K. Kasparavičius. Piešdama atvirukus, Sigutė Ach beveik visada ranka rašytais žodžiais greta paveikslėlio bando perteikti tai, ką piešia. Kaip pati autorė sako, žodžiai jai yra „paaiškinamoji priemonė“, įvardinanti. Įsižiūri paveikslėlį, bet „kažko trūksta. Vieno veiksmo, kad įvyktų kontaktas. Ir tie žodžiai kartais yra labai reikalingi, nes, būtent juos perskaičius, atsirakina“.³⁰ Šią piešinio įvardijimo nuostatą dailininkė perkelia į savo knygeles vaikams. Į pasirinktą tyrimui „Šuo Ambrozijus, katinėlis Purkius ir Angelo kelionė namo“

³⁰ Sigutės Ach pasisakymas susitikime su skaitytojais Šiaulių apskrities P. Višinskio bibliotekoje 2007 spalio 17.

gana nuosaikiai, bet vėlesnėje „Ambrozijos pradeda pirmas“ žodžiai-raktai įsiterpia į kiekvieną iliustraciją. Sigutė Ach iliustracijos dalimi paverčia ir ilgesnį tekstą. Į piešinį dailininkė įrašo ne tas mintis, kuriomis kalbasi knygelės personažai su debesimis, bet autorės pageidavimą, kad knygelę skaitantys vaikai nebijotų paleisti širdį skristi link debesų ir patirtų šventę (17 pav.).

Knygoje įprastai pasakojimas vyksta nuosekliai, iš puslapio į puslapį, t. y. galima sakyti, kad tekstas skleidžiasi laike ir nusako įvykių seką. Remiantis mūsų kultūrine tradicija, laiko tėkmė iliustruotose knygoje vaizduojama iš kairės į dešinę. Tie įvykiai, kurie pavaizduoti kairėje atlankos pusėje ar ankstesnėje atlankoje, įvyko anksčiau, nei esantys dešinėje. Tokia iliustracijų seka aktuali nuoseklaus siužeto knygoje, kurių pagrindas – įvykių seka. Taigi, autorius apmąsto istorijos, pasakos įvykių seką ir jai paklūsta iliustracijų išdėstymas knygoje. Būtent teksto ir iliustracijos sinchroniškumo ypatingai reikalauja pedagogai. Įvykis turi būti įvaizdinamas greta, o ne už kelių puslapių. Šio principo dažniausiai laikosi ir knygų vaikams iliustratoriai. Jei Sigutė Ach rašo, kad danguje verkė debesinis dramblys, tai jis ir ašaroja greta esančiame piešinyje. L. Šalčiūtė abiejose knygelėse kiekvienam siužetui skiria po atlaną, kurioje tekstą iliustruoja piešinys arba piešinį komentuoja tekstas. Vyresniems vaikams skirtose knygelėse iliustracijų yra mažiau, todėl piešinys ne visada atsiduria greta iliustruojamo siužeto, bet daug nenutolsta. L. Gutauskas tai išsprendžia į iliustraciją įterpdamas teksto, kurį jis vaizduoja, sakinį. Knygoje „Kam katinui ūsai?“ nėra išvystytos siužetinės linijos ir iliustracijos tiesiogiai su tekstu nėra susijusios. Juos sieja gilesnis semantinis ryšys. Vadinasi, piešinių išdėstymo tvarka knygoje paklūsta ne laiko tėkmei, o dailininko sumanymui ir jo knygos vizijai.

Taigi, iliustracijų vieta knygoje nėra atsitiktinė. Ji apsprendžiama knygos siužeto arba autoriaus sumanymo. Tik negalima manyti, kad laiko tėkmė knygoje vaikams yra nepakeičiama. Mažųjų knygos skaitytojų bendravimas su knyga, jos iliustracijomis yra aktyvus ir nevaržomas. Jei vaikui patinka iliustracija ar kokia siužeto atkarpa, jis gali grįžti prie jų vėl ir vėl, visai nekreipdamas dėmesio į autoriaus sumanytą eiliškumą ar įvykių seką knygoje. Autoriai tai supranta kaip neišvengiamybę, be kurios būtų neįmanomas nuoširdus vaiko kontaktas su knyga. K. Kasparavičiui svarbiausia, kad knyga vaikui patiktų ir jis norėtų ją „ilgai vartyti, žiūrinėti paveikslėlius neskaitant teksto arba, atvirkščiai, skaityti visai nekreipiant dėmesio į iliustracijas. Kad būtų įdomu pradėti skaityti atsivertus nuo vidurio arba net pabandyti skaityti aukštyn kojom“.³¹ Taip mažasis skaitytojas nejučia tampa knygos bendraautoriumi. Pasitelkdamas autoriaus pateiktus pasakojimo elementus, iliustracijas,

³¹ Junevičiūtė S. Kęstutis Kasparavičius – pirmasis Lietuvos menininkas, pretenduojantis į „Mažąjį Nobelį“ // <http://www.niekorimto.lt/lt/autoriai/kestutis-kasparavicius/>

perkonstruoja knygos struktūrą pagal savo skonį ir poreikius. Todėl galima sakyti, kad iliustruota knyga paverčia vaiką kūrėju, moko jį vertinti ir atsirinkti.

II.3. Teksto ir iliustracijos santykis. Teksto animacija

Terminai „ilustruota knyga“, „paveikslėlių knyga“ jau iš karto nusako didelį teksto ir vaizdo rišlumą. Net tada, kai teksto autorius ir dailininkas-iliustratorius yra skirtingi asmenys ir neišvengiamai knygoje susiduria dviejų žmonių kūrybinio mąstymo savitumai, siekiama žodžio ir vaizdo simetrijos, formuojama neišardoma teksto ir vaizdo vienovė. Atskirai paimti tekstas ar iliustracijos neatskleidžia bendro knygos meninio sprendimo. Tai, kad knygos teksto autorius ir iliustratorius yra vienas asmuo, jau a priori nulemia vieningos idėjos buvimą, knygos raiškos priemonių pusiausvyros ir turiningumo numatymą bei kūrybinio sumanymo autentiškumą. Šiuo atveju ikonoteksto struktūra neišvengiama. Verbalinis tekstas ir iliustracija įkūnija tą pačią temą, tą pačią idėją, tik kiekvienas savitomis priemonėmis. Iliustruota knyga tampa simbiotinė visuma. Tyrimui pasirinktose knygose, kurių teksto ir iliustracijų autorius yra tas pats, verbalinės ir vizualios raiškos rišlumas paklūsta pirminiam knygos sumanymui, idėjai.

Iliustruota knyga yra vizualus, pirmiausia akimis suvokiamas objektas, todėl paveikslėliai gali pirmiau nei tekstas patirti vaiko susidomėjimą. Piešinio suvokimas yra labiau tiesioginis nei parašyto teksto. Net tuo atveju, kai vaikų knygoje dominuoja tekstas ir iliustracija neperžengia tiesioginio aiškinimo, vaizdavimo ribų, iliustruotoje knygoje pirminę teksto užuominą pateikia būtent vaizdas. Todėl galima sakyti, kad iliustracijos įveda skaitytoją į knygos pasaulį ir, aplenkdamos tekstą, pristato, apie ką joje bus pasakojama.

Žodis *ilustratorius*, išvertus iš lotynų kalbos, reiškia aiškintojas, vaizduotojas. Dailininkas piešiniais ne tik aiškina tekstą, bet ir jį įvaizdina, suteikia jam apčiuopiamumą. Manoma, kad vaikai piešinius pradeda suvokti anksčiau nei verbalinį tekstą, todėl iliustracijos vaikui tampa neatsiejama teksto suvokimo dalimi. Viskas, kas nupiešta dailininko, mažajam skaitytojui atgyja, tampa realybe.

II.3.1. Vizualaus personažo sukūrimas

Iliustracija, aiškindama tekstą, nebūtinai dubliuoja tai, kas pasakoma žodžiais. Dažnai žodžiais autorius pristato personažo charakterį, įpročius, elgseną, o išorinį jo portretą, net tai, kas jis iš tiesų yra, palieka iliustracijos pranešimui. Nupieštas herojus vaiko suvokime yra tarsi gyvas.

L. Šalčiūtės „Raudono kamuolio“ veikėjai Pilypukas ir katinėlis yra išdykėliai. Jie visą dieną žaidžia kartu. Tiek pasako tekstas. Dailininkė paveikslėlyje pavaizduoja, kad Pilypukas yra mažas berniukas trumpomis languotomis kelnytėmis, ne ką didesnis už rainą katinėlį, su kuriuo šelsta visose knygelės atlankose. L. Šalčiūtės piešti herojai atitinka įprastą vaikiškų iliustracijų klišę – išdidintos galvos, vienodos žmonių ir gyvūnų, apvalios kaip sagos akys. Toks vaizdavimas atitinka patiems mažiesiems skirtų iliustracijų reikalavimą – sukurti paprastą ir atpažįstamą atvaizdą. Pilypuko kūno proporcijos panašios į numatomo adresato amžiaus vaikų proporcijas, o tai priartina knygelės įvykius prie skaitančiųjų suvokimo. Teigiama, kad personažas – toks pat vaikas kaip tu.

„Nyktuko kepurėlėje“ nyktuko Tilio portretas žodžiais papasakotas kur kas išsamiau: „visai mažytis žmogeliukas“, kuris „turėjo raudoną kepurėlę, ją labai brangino ir niekada su ja nesiskirdavo. <...> Net miegodamas jos nenusiimdavo“. Dailininkės nupieštas nyktukas atrodytų visai kaip mažas vaikas, jei ne raudona kepurėlė, priartinanti jo portretą prie tradicinių nyktukų vaizdavimo kanonų. Tiesa, autorė personažui nupiešia dar raudoną apsiaustą, bet neįprastai, ne šių laikų drabužėliais aprengti ir kiti knygelės personažai. Raudona smaila kepurėlė tampa svarbiausiu L. Šalčiūtės piešiamo nyktuko identiteto požymiu. Jei be kepurėlės, tai jis – ne nyktukas. Todėl, vėjui nupūtus kepurėlę, užsimezga intriga, prasideda paieškos. Kiekvienoje iliustracijoje nyktukas matuojasi vis kitokią kelionėje surastą kepuraitę: iš popieriaus sulankstyta laivelį, grybą, sraigės kiaukutą, raudoną su baltais rutuliukais arbatinuką, taškuotą boružę. Kepurėlės svarbumą nyktuko paveikslui dailininkė pabrėžia ir kitais personažais. Kepuraites iliustracijose nešioja katinėlis, voveraitės, paukšteliai, mergaitės, klounai, net rožių krūmas pasipuošęs žiedų kepurėmis. Tilis sutinka ir pagyvenusią poniją su gėlėmis puošta skrybėle, žmogų su keista apvalia kepure, panašia į moliūgą, o keisčiausiai atrodo ponas, dėvintis iškart daug skrybėlių, nes negali išsirinkti kurios nors vienos. Kiekvieno dailininkės nupiešto personažo svarbiausias bruožas, skiriantis jį iš kitų, yra jo kepurė. Mažas nyktuko ūgis išryškinamas ne visose iliustracijose. Tilis piešiamas didesnis už savo draugą katinėlį, kiškius, paukštelių, voveraites. Šalia sutiktų žmonių jis neatrodo nepaprastai mažas, tik kaip vaikas šalia suaugusiųjų. Natūralaus dydžio

atrodo fontanas su baseinu, suolelis parke. Net mažutis nykštuko namelis greta medžių vaizduojamas didelis. Tai, kad ne mažas ūgis, o kepurėlė yra svarbiausias nykštuko požymis, pažymima ir tekste. Visi sutikti personažai į Tilį be kepurėlės kreipiasi žodžiu „mažylis“. Tik epizode laukymėje nykštukas piešiamas mažesnis už grybus (8 pav.). Grybų pasaulis šalia jo atrodo kaip miestas, miškas, bet tik iliustracijoje, ne tekste. Grybų kepurėlės dailininkės piešiniuose tampa nameliu, karusele, kalnu, į kurį galima įkopti, tvenkiniu, kuriame plukdomas laivelis. Tik suradus raudoną kepuraitę, vėl sugražinamas tradicinis nykštuko įvaizdis. Tilis toks mažas, kad net į lovelę įlįpti jam dailininkė nupiešia kopėčias. Be raudonos smailios kepurėlės nykštukas yra tik paprastas vaikas, patiriantis nuotyki.

Sigutės Ach knygelės pagrindiniai personažai – „purus ir maštantis katinas“ Purkius ir „gudrus, bet linksmas šuo“ Ambrozijus. Iš akvarele lietuvių dėmių žvelgia gyvos katino ir šuns akys. Nesiekiami tiksliai nupiešti gyvūnų, jų paveikslai nedetalizuojami, bet atpažįstami. Imituojamas vaiko piešinys. Dailininkei labai svarbu, kad užsimegztų emocinis kontaktas tarp knygos herojų ir skaitytojų. Liejimo technika padeda autorei sukurti kailiuko švelnumo išpūdį, atsiranda noras juos paglostyti, priglausti. Būtent to pojūčio dailininkė ir siekia, nes esminiai šios knygelės žodžiai būtų šilta, jauku, švelnu, saugu. Kuriamas pasaulis, kuriame būtų malonu svajoti ir patirti stebuklus. Laukiama skaitytojo reakcija – šypsena. Naujuosius skaitytojo draugus autorė piešia visose tekste aprašytose situacijose, taip animuodama ne dinamiško veiksmo, bet malonių išpūdžių kaupimo pilną jų gyvenimą. Vienoje iliustracijoje jie išsitiesia žolėje ar mintimis kalbasi su debesėliais, kitoje – sėdi valtelėje vidury skaidraus vandens ir žiūri į tolį, klausydami tylos ar džiovinama kailiukus, garuodami kaip mėgstamiausia kauliukų sriuba ir ramunėlių arbata ir t.t. Išlaikoma beveik absoliuti teksto ir vaizdo simetrija. Tekstas virsta reginiu. Dailininkė vieną po kitos kuria malonių išpūdžių priėmimo situacijas, ypatingą aplinkos regėjimą, kurį patiria du draugai. Dailininkė personažus dažniausiai fiksuoja statiškus, ne veikiančius, bet esančius būsenoje – svajojančius, sapnuojančius, maštančius, bendraujančius mintimis, kaupiančius išpūdžius. Katinas ir šuo piešiami prislopintomis žemės spalvomis, o aplink juos atsiveria ryškiaspalvis pasaulis. Skaitytojas kviečiamas kartu su Purkiu ir Ambrozijum patirti pasaulio stebuklingumą, impresionistinį matymą. Daugiau ekspresijos, dinamikos dailininkė suteikia tiems knygelės personažams, kurie yra to nepaprasto pasaulio dalis – debesims, boružei, Angelui, Tolimųjų kelionių ir Rytų viršukalnių vėjams. Autorė kviečia pamatyti įprastus dalykus kitaip arba pamatyti tai, kas paprastai yra nematoma, pvz. vėją. Ypatingai išraiškingi dailininkės nupiešti debesys. Jie ne tik animuojami, bet ir virsta pilnateisiais knygelės personažais. Knygelės skaitytojas iliustracijoje gali ne tik stebėti jau aprašytas debesų transformacijas, bet ir pamatyti jas kitaip, išvelgti ką nors daugiau. Debesų mutacijos atrodo

tokios nevaržomos, kad skaitytojas, jau nebespėjęs dirstelti į žodžiais aprašytą „debesinį traukinį“ ar „juokingų žiogų drausmingą kariuomenę“, jau pamato nevaržomą gėlių, snaigių, sūkurių pūgą, sraigės ragučius ir sparnelius (14 pav.). Kiekvienoje iliustracijoje regimas vis kitas debesies pavidalas. Vienoje jis panašus į avinėlį, kitoje – į paukštį, ežį, dramblių, boružę ar virsta linksmaisiais katino ir šuns debesimis. Stebuklingam debesų virtimui ežerėliais dailininkė iš dangaus į žemę nutiesia kopėtėles. Dailininkės sugyvinatas vėjas kartais panašus į keistą, mojančią sparnais išstętos formos žvėrį, vaiduoklį, kartais į angelą. Sigutė Ach laukia gyvos, emocingos vaiko reakcijos į jos piešiamas iliustracijas: šypsenos, nustebimo, liūdesio, švelnumo ar meilės jausmo. Jai svarbu, kad jos knygelės skaitytojas išdrįstų į supantį pasaulį pažvelgti kitaip, netikėtai, pasiduojęs nevaržomai vaizduotei. Tada įvyksta meninis tikrovės transformavimas.

K. Kasparavičiaus „Kvailose istorijose“ sugyvinami įprasti aplinkos daiktai. Kaip autorius sako, knygelėse jis nori atsiprašyti „visų mielų daiktų, kurie mane supa ir kuriuos aš kažkada esu nuskriaudęs ar įžeidęs“. Vaikų vaizduotei įprasta, kad gyvais tampa judrūs, kilnojami daiktai. Tada vaikas gali imituoti jų judėjimą erdvėje. K. Kasparavičius sugyviną net tikrovėje esančius stacionarius, paprastai aplinkoje nejudinamus, nekilnojamus daiktus – šaldytuvą, šulinį, židinį. Negyvi daiktai animuojami taip, kaip įprasta knygose vaikams – jiems nupiešiami veidukai, o kai kuriose iliustracijose ir rankos, kojos, drabužiai. Daiktų veidai visi panašūs, unifikuoti, sukurti iš apvalių akių, nosies, skruostų, smakro formų. Tai nėra tik tam daiktui skirtas veidas, bet tik požymis, kad jis gyvas. Autoriui svarbiausia animuoti daiktą, o ne sukurti unikalų charakterį. Tačiau net ir vienodi daiktų veidai išraiškingi, reiškia emocijas: pyktį, nustebimą, džiaugsmą. Daikto unikalumas paliekamas jo tikroviškam pavidale, jo funkcijose. Dailininkas kuria realistiškus daiktų atvaizdus, jam svarbios visos detalės. Nupiešiamos šaldytuvo lemputės, varžteliai, kuriais prisukta arbatinuko rankena, indų ornamentai, knygos įrišimo elementai, klozeto prijungimo vamzdžiai, ant plaukų kirpimo mašinėlės užrašoma įtampa ir pan. Matomas ir daiktų medžiagiškumas: aliuminio puodo matinis blizgesys, medienos raštai ant keptuvės rankenos, stalo, senos knygos popieriaus susibangavimas, jos metaliniai apkaustai ir t. t. Visi daiktai emociškai žymėti. Jie nenuauji, naudojami, ant jų matomi, kaip pats autorius sako, kadaise jo pykčio ar įžeidimų palikti ženklai: nučiupinėtos šaldytuvo durelės, nubrozdingi kampai, įbrėžimai, parudavę knygos lapai. Greta daiktų veikia ir gyvūnai, mergaitė bei žmogus, iliustracijoje realizuojamas K. Kasparavičiaus autoportretais. Jų paveikslai paklūsta realistinio vaizdavimo dėsniams. Fiksuojamos detalės: nupiešiami katės kailiuko plaukeliai, sraigės pilvuko reljefinė gliti faktūra, šereliai ant personažo-autoriaus smakro. Gyviesiems personažams dažnai išlaikomas tikroviškas pavidalas (šuo Puma, pingvinai, sraigė, žuvis).

Kartais jie priartinami prie žmogaus kūno formų, pastatomi ant dviejų kojų, aprengiami žmonių drabužiais (katė, kiškis, antys).

Personažams tekstas skiria dvigubą gyvenimą. Iš vienos pusės išlaikoma natūrali jų paskirtis, jie atlieka nuo pat pradžių jiems priskirta funkciją. Knyga yra skaitoma, puode gaminamas valgis, parkeris rašo, dantų šepetukas valo dantis, obelis nokina obuolius. Būtent tai atliepia realistinis daiktų vaizdavimas. Iš kitos pusės, daiktai paklūsta autoriaus sumanytai intrigai, siužetui, dažniausiai nelabai nutolusiam nuo pirminės daikto ar kito personažo funkcijos, tačiau patiriančiam apvertimus, sukeitimus ar nutolinimus, paklūstančius nonsenso stilistikos dėsniams. Nonsenso žaidimas paprastai vyksta verbaliniame lygmenyje. Paklūstama vaikų mąstymo logikai, animuojami vaizduotėje sunkiai sugyvinami veikėjai, ieškoma fonetinių ir vaizdinių asociacijų, tiesmukiško žodžio ir vaizdo ryšio, įvyksta netikėti gretinimai, sukeitimai. Taip sukuriama savita „keistumo estetika“, nestandartinis pasaulio matymas, sukeliantis komizmo ir netikėtumo pojūtį. Nonsenso išvartytam pasauliui suprasti ypač reikalingas iliustracijos paaiškinimas. Siužeto apvertimai realizuojami vaizdu. K. Kasparavičiaus knygelėje dažnai personažai veikia tai, kas tikrovėje įprastai daroma su jais. Greta istorijos, kurioje knygos ne tik skaitomos, bet ir skaito pačios, atsiranda paradoksali iliustracija: viena knyga, pasisodinus ant kelių kitą knygą, ją skaito (20 pav). Animuojamas ir dailininko darbo stalas, apkrautas knygomis, popieriais, eskizais, pieštukais, teptukais, dažais, kuris „niekad nesiskundžia“, kantriai laukia, kol dailininkas baigs darbą, ir jo „net nereikia pririšti, kad nepabėgtų“ (31 pav.). Skraidančios knygos, prie būdos pririštas aštriai kvepiantis sūris, išsiruošusi į žvejybą žuvis, karvutė, vietoj žolės ėdanti raidės, įsimylėjusi šaldytuvą katė, bėgiojantys obelis šakomis obuoliukai, buteliai, iš taurių ragaujantys vyną, verkiantys svogūnai, čiulbantis žmogus, parneštas paukščio narvelyje, – visa tai netikėti, net vaikų knygos tikrovėje sunkiai įsivaizduojami epizodai. Tokie personažai realizuojami iliustracijose, kurios tampa jų galimumo patvirtinimu. Parodoma vaikui: taip yra, juk pats matai. Kartais nonsenso žaidimui paklūsta ir realistinis vaizdas, pvz. dailininkas nupiešia karvę su penkiais speniais. K. Kasparavičiaus iliustracijose perteikiamas savitas nonsenso komizmas ir paradoksalus teksto tikrovės atsivėrimas.

Nemažai „Kvailų istorijų“ personažų ateina į šią knygelę iš anksčiau K. Kasparavičiaus iliustruotų knygelių – tai personifikuotos antytės, pliušinis meškiukas, apvalaini žmogeliukai-kiaušiniai, striukomis kojytėmis ir rankytėmis, elegantiškai aprengta katė. I. Korsakaitė šią K. Kasparavičiaus knygą pavadina „dailininko pamėgtų motyvų

antologija“.³² Vis tik trumpos istorijos neleidžia labiau išplėtoti animuotų personažų išvaizdos, charakterio. Jie tiesiog vizualiai pristatomi ir sudalyvauja trupame siužete.

Literatūros kritikai pabrėžia, kad **L. Gutauskas** kalbinė raiška ypač vizuali. Jis dažnai nusako žodžiais tai, ką galima būtų perteikti vaizdu. Knygoje „**Paskutinė Čepkelių ragana**“ L. Gutauskas naudojasi sinestezės galimybe ir žodžiais išsamiai papasakoja personažų išvaizdą: „ant aukšto kupsto šalia Didžiosios drevės pušies stovi labai aukšta, tikrai dukart už mane aukštesnė kuprota senė. Apsisiautusi tamsiai raudonu apsiaustu, žaliaveidė, žaliom rankom ir žaliom basom kojom su ilgiausiais nagais, juodom it suodinom lūpom, dideliausia nosim su karpa, pasišiaušusiais ugnies spalvos plaukais, ant kaklo karo vilko ilčių karoliai, dešinėj rankoj šluota. O jau akys akys, išvirtusios kaip saldinukai obuoliai“. Iliustracija absoliučiai tiksliai pakartoja verbalinį jos portretą. Nuosekliai vizualiai fiksuojamos ir kitos vėliau tekste pasirodančios raganos išvaizdos detalės (du juodi dantys, apžėlęs smakras, trys plaukai ant karpos), jos tikrumo įrodymai (galėjimas skristi ant šluotos, stebuklingai pagautos žuvys, burtų knyga, nepaprasta skrynja su turtais) ir jos palydovai (gyvatės, pelėda). Dailininkas skrupulingai įvaizdina ir jos judesius: kaip ji klūpo, sėdi, nagu krapšto smakrą, matuojasi karolius. Iliustracijos knygoje patvirtina žodinių raganos portretą, bet gali būti, kad čia tekstas paklūsta iliustracijos pateiktam vaizdui. Sukuriama absoliuti teksto ir vaizdo simetrija, bet kartu pastebimi autoriaus raiškos nesutapimai. Jei pasakos tekste ragana lyginama su sena kaimo moterimi, bedante žyniautoja, pasakojama, kad ragana mokėsi su žmonėm vienoj mokykloj, vaikas ją net pradeda teta vadinti, tai iliustracijose jos tikrumu suabejoti neįmanoma. Vaizdas teigia jos fantastišką prigimtį ir visiškai nutolsta nuo realios moters pavidalo. Dailininko nutapytas ekspresyvus portretas atitinka raganos vaizdavimo kanoną. L. Gutauskas taip pat sukuria liaudies pasakoms įprastą kompleksinį, iš kelių gyvūnų kūno dalių sukomponuotą kipšo paveikslą: ožio kojos, jaučio uodega, šeriuotos šerno ausys, seno ožio barzda, ilgi smaili ragai, pilvas kaip būgnas, bei rečiau velniui vaizduojami šikšniniai sparnai. Jis, kaip ir jo sesė ragana, tapomas sustingęs ekspresyviai judesy, ryškioji rudos, žalios ir ugnies spalvų gamoj, kas liudija fantastišką jų abiejų prigimtį ir kontrastuoja su paprastu, neišraiškingu linijų ir spalvų berniuko paveikslu. Berniuko Alvydo išvaizda knygoje žodžiais nepasakojama. Tekstas tik pačioje knygos pabaigoje atskleidžia, kad jis – ne dabarties, o senojo Lietuvos kaimo vaikas. Iliustracijos kuriamas portretas nuoseklesnis. Visose iliustracijose berniukas vaizduojamas basakojis, nudryžusiomis kelnėmis, švarkeliu ir languota kepure ant šviesių plaukų. Akivaizdu, kad dailininkui svarbesni, įdomesni stebuklingieji personažai. Jis nefiksuoja kiekvieno tekste įvardijamo berniuko pasikeitimo.

³² Korsakaitė I. Ar mėgsta knygos skaityti? (K. Kasparavičiaus iliustracijos) // Rubinaitis. 2003, nr. 2(26). <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?834413259>

Iliustracijoje nematome Alvydo tapimo princu, kai jis skraidinamas namo. Jo galvos nepuošia nei aukso karūna, nematyti nei blizgančių aulinių, nei purpuro skraistės, nei kardo prie šalies. Dailininkas berniuko rankose kažkodėl nupiešia vėjo malūnėlį ir gėlę, nors apie juos tekste nekalbama. Gal taip atskleidžiama romantiška berniuko prigimtis. Nevaizduojami ir „musiomirio“ kepurė, karvės blynas ir lazdyno šakelė, užkišta už virvelės, į kuriuos pavirsta karališkieji atributai. Personažų vaizdavime atsiranda dviprasmybė. Autorius gali matyti fantastiško pasaulio gyventojus – raganą, kipšą, jų stebuklingus daiktus – burtų knygą, ašotį, skrynią, bet negali matyti pačių burtų.

Vizualaus personažo sukūrimas yra labai svarbus teksto animacijos elementas. Dailininko sukurtas veikėjas vaiko suvokime yra gyvas. Paprastai žodžiais sunku perteikti žinias apie herojaus išvaizdą ir tai nesunkiai padaro iliustracija. Vaizdu parodoma ne tik herojaus išorė, bet ir atskleidžiamas jo charakteris, kultūrinis savitumas. Dažnai knygose vaikams personifikuojami daiktai, sunkiai įsivaizduojami dalykai ir iliustracija padeda šiuos veikėjus pamatyti. Personažai tampa pasakojimo rišlumo elementu. Vaikas gali sekti veikėjų nuotykius knygos iliustracijose nuosekliai, o tai priartina vaikų knygą prie animacijos. Žiūrindami knygelių paveikslėlius mažieji pastebi, kad dailininkų nupiešti veikėjai skiriasi nuo esančių tikrovėje. Taip jie mokosi sąlyginės meno kalbos.

II.3.2. Pasakojimas kaip teksto ir vaizdo dialogas

Visų pasirinktų knygų siužetui, išskyrus L. Gutausko „Kam katinui ūsai?“, būdingas nuoseklus vyksmas, įvykių kaita. Verbalinis tekstas skleidžiasi laike ir nusako įvykių seką. Laiko struktūra iliustracijose paklūsta siužeto raidai, o erdvė apibrėžiama, detalizuojama, išplečiama. Reikia pastebėti, kad labai svarbu atsižvelgti į konkrečios knygos specifiką. Paveikslėlių knyga, kurioje dominuoja iliustracija, o tekstas joje atlieka tik komentaro, paaiškinimo funkciją, turi daugiau galimybių vizualiai perteikti laiką, nei iliustruota knyga, kurioje vaizduojami tik atskiri epizodai. Nepertraukiama vaizdo seka, nuosekli siužeto vizualizacija priartina paveikslėlių knygą prie animacijos. Tačiau netgi nuoseklaus siužeto paveikslėlių knygoje laiko ir erdvės struktūrų raiška iliustracijose priklauso nuo autoriaus-dailininko meninės kalbos savitumo, sumanymo. Tekstas ir iliustracija kalba ne atskirai, bet sinergetiškai transliuoja adresatui knygos pasakojimą, idėjas. Todėl negalima kalbėti apie kurios vienos raiškos priemonės tarnystę kitai, o reikia stebėti, kaip jos unisonu ar keliais balsais atskleidžia pasakojimą, knygos koncepciją. Knyga kreipiasi į vaiką kaip visuma, pasakojimas ir iliustracija kartu.

L. Šalčiūtės knygelėje „**Raudonas kamuolys**“ erdvė neišryškinama, ji pastovi. Čia dominuoja veiksmas. Kiekvienoje atlankoje realizuojamas vienas veiksmo epizodas. Veiksmą nusako tekstas, tačiau intriga atskleidžiama būtent paveikslėlyje. Grafinis elementas – raudonas siūlų kamuolys atlieka siužeto rišlumo funkciją ir provokuoja vaiką kūrybiniam aktui. Formos pasikartojimas supančioje aplinkoje sukuria vis kitą vizualų žaidybinių elementą. Iliustracija nedubliuoja teksto, kuris pasakoja, **kas** vyksta. Paveikslėlis rodo, **kaip** fantazija transformuoja siūlų kamuolį į kitą objektą: automobiliuką, pasakų namelį, oro balioną, tetulę sraigę, dramblių, arbatinuką, laikrodį. Kiekviena atlanka parodo vis naują netikėtą objektą ir stimuliuoja nustebimą, emocingą vaiko reakciją bei galimą jo fantazijos poslinkį.

L. Šalčiūtės knygoje „**Nykštuko kepurėlė**“ erdvė taip pat pastovi – „senas ir gražus parkas“, kur, pasak autorės, „galima sutikti keistų, paslaptinių, bet labai draugiškų gyventojų ir patirti visokiausių nuotykių“. Veiksmas neišeina už parko ribų, tačiau erdvė yra struktūruojama. Kiekvienam epizodui atveriamas vis kitas parko kampelis, vaizdas pritaikomas prie čia sutinkamų personažų ir siužeto poslinkių. Verbalinėj plotmėj vyksta gana dinamiška dingusios kepurėlės paieška, kuri vizualiai papildoma pasivaikščiojimu, pasižvalgymu po parką. Parodomi senojo parko elementai: takeliai, upelis, skulptūra, aikštė su fontanu ir suoleliais, įdomių formų augalai, medžiai, pilis, laikrodis su paukšteliu rožių krūme. Dailininkė pavaizduoja poilsio erdves, kur pramogauja, ilsisi, svajoja, skaito knygas, lesina paukštelių, žaidžia su šunim, gurkšnoja arbatą ne tik pagrindiniai knygelės personažai, bet ir katinai, paukšteliai, vabaliukai. Siužetui pritaikyta erdvė kaip scenografija sukuria veiksmo lauką.

Iliustracijos, kaip ir anksčiau minėtoje **L. Šalčiūtės** knygoje, paklūsta nuosekliam siužeto vyksmui. Jose ne tik animuojami keistieji personažai, bet ir parodomas parko erdvės sudėtingumas, fragmentacija. Ji tarsi sudaryta iš mikroerdvių, kiekviena iš kurių atliepia konkrečiam epizodui, paryškina sutikto personažo ypatingumą. Parko keistumo estetika kuriama tiek tekste, tiek vaizde. Verbaliai tai – nykštuko Tilio sutikti keisti žmonės, personažai: ponas, dėvintis iškart daug skrybėlių, žmogus su keista apvalia kepure, cirko klounai, mergaitės, nelyjant vaikštančios su skėčiais, kalbantys mėlynų rožių krūmas. Kur kas išsamesnė vizualinė knygelės kalba. Raiškos turtingumas priklauso nuo to, kiek verbaliai išraiškingas tas epizodas, nuo jo įsivaizdavimo, suvokimo sunkumo. Tekste dažnai dominuoja tik vėjo nupūstos kepurėlės paieška ir su ja susijęs personažų dialogas. Jau ne kartą minėtame epizode grybų laukymėje pasakojimas teigia, kad čia auga daugybė gražių grybų ir jų kepurėlės yra šiek tiek panašios į nykštuko kepurę. Dinamika, sudėtingumas, išraiškingumas, keistumas įgyjami tik dailininkės iliustracijoje sukurtame grybų mieste – mažų vabaliukų pramogų, poilsio parke.

Jei epizode dalyvauja keisti personažai, visas krūvis teikiamas jų vizualiam portretui. Tam paklūsta ir erdvės raiška. Keistasis ponas, ant galvos užsimaukšlinęs daug skrybėlių, iliustracijoje vaizduojamas medžių, kurių vainikai sudaryti iš kelių vertikaliai sudėtų segmentų, fone. Kitame epizode paukštelių lesinanti pagyvenusi ponija aprenkiama senoviniais drabužiais, jai ant galvos uždedama gėlėmis ir kaspinais puošta skrybėlė, ant kurios nutupiantis paukštelis jaučiasi tarsi gėlyne. Jos galvos apdangalo išraiškumą atliepia ir dailininkės Tiliui nupiešta sudėtingos sraigės kiaukuto formos kepurėlė. Vizualiai įdomaus personažo sukūrimas skaitytojui leidžia tikėtis, kad ir tetulės pasakojimas iš seniai prabėgusios jaunystės, turėtų būti labai įdomus. Žmogaus, mūvinčio keistą didelę apvalią kepurę, sėdinčio parke ant dailaus kilimėlio ir kvapnia arbata vaišinančio praeivius, personažui dailininkė sukuria ypatingą erdvę (11 pav.). Suaugusiam atpažįstamas, o knygelę skaitančiam vaikui tikriausiai nežinomas rytietiškas koloritas, suteikia papildomą keistumo krūvį. Nykštukas Tilis ir katinėlis sukryžiuavę kojas sėdi šalia keistojo pono ant gausiai įvairiausių formų arbatiniais, puodeliais ir vaisėmis nukrauto, tiesiog ant žolės patiesto kilimėlio. Už žmogų didesnės keistosios apvalios kepurės-turbano formą ir spalvą atkartoja pievelėje išbarstyti moliūgai. Keistumu nenusileidžia ir nykštuko galvos patupdytas arbatinukas. Juokinga kepurė-arbatinukas ant Tilio galvos (asociatyviai mąstant, juokinga juk būna cirke) personažą įveda į susitikimą su klounais, skubančiais į vakarinį cirko pasirodymą. Ryškiaspalvės, judrios, didžiulės klounų figūros užpildo visą iliustracijos erdvę, sukurdamos chaotiško, triukšmingo jų pasirodymo iliuziją (12 pav.). Paveikslėlio pakraščiuose matyti ir kiti cirko vaidinimo dalyviai: liūtas, dramblys, dydžiu gerokai nusileidžiantys klounams. Net medis tarsi akrobatas ant savo vainiko laiko kitus medelius. Išvydęs mėlynųjų rožių krūmą, Tilis prisėda greta pasigrožėti žiedais ir pasiklausyti jų šnabždesio. Rožių žiedus medyje dailininkė nupiešia tarsi vaikus su karnavalinėm rožių karūnom. Jų šnabždesį papildo laikrodžio paukštelio čiulbėjimas, kurio iliustracijoje klausosi ne tik nykštukas, bet ir kiti paukšteliai. Iki šio epizodo tekste nei vienas Tilio sutiktas personažas nesisakė matęs dingusią nykštuko kepurėlę. Pirmosios ją regėjo mėlynosios rožės. Vis tik skaitantis knygelę vaikas visą laiką žinojo, kiekvienoje iliustracijoje galėjo matyti, kad nykštukas eina teisingu keliu. Jo raudoną kepurėlę išdykėlis vėjas ir dailininkė kiekviename epizode nublokšdavo į netikėtą vietą: užmesdavo ant mergaičių skėčio ar dramblio, antytės galvos, paslėpdavo už turbano klosčių ar paversdavo pilies bokštu. Vaikui reikėjo tik ją atrasti, pastebėti. Šios detalės atsiradimas iliustracijose aktyvina vaiko kontaktą su knyga, o kartu suteikia ir saugumo jausmą, žinojimą, kad pasakojimas vyksta teisingai.

Sigutės Ach knygelėje „**Šuo Ambrozijus , katinėlis Purkius ir angelo kelionė namo**“ taip pat yra nuoseklus pasakojimas, bet veiksmas čia nėra dinamiškas. Pagrindiniai

personažai gyvena apibrėžtoje erdvėje, o kitos erdvės kaip reportažai įvedamos į siužetą per sapnus, svajones, aplinkos stebėjimą ir kitų veikėjų veiksmus. Panoraminėje iliustracijoje dailininkė įvaizdina idilišką aplinką, jaukią vietą, kur gyvena ne tik šuo ir katinas, bet ir svajonės: tai senas rimtas kalnas, „kur po dideliu medžiu vakarais šviečia mažo namo langų žiburiukai“, jo jaunylis brolis nedidelis Debesų kalnelis, nuo kurio draugai mėgsta žiūrėti į dangų, „be pradžios ir pabaigos“ srūva skaidrus upelis, šalia glaudžiasi „du maži sodai – vienas obelų ir kriaušių, o kitas – vyšnių ir slyvų“ (16 pav.). Gėlės, vėjo siūbuojami medžiai, debesų mozaika danguje, boružės-laimės karvytės, jaukūs, švelnūs padarėliai avelės, supynės, ramiai miegantis angelas ant kalvos – visa tai dailininkei padeda sukurti džiaugsmo ir svajonių sklidiną nuotaiką. Svajonė nemateriali, neapčiuopiama, todėl jai labai tinka akvarelės minkštumas, kontūrų neryškumas, spalvos pulsavimas. Akivaizdu, kad autorei labai svarbi kiekviena šio pasaulio detalė, nes būtent jis pagimdo stebuklus, kurie yra pasakojamos istorijos pagrindas. Nors knygelėje yra nemažai teksto ir jis beveik absoliučiai simetriškai dera su paveikslėliais, vis tik ne verbalinė, o vizuali raiška čia turi pagrindinį semantinį krūvį. Tekstas knygoje paklūsta vaizdui ne tik sinestetiškai pasakodamas reginius, bet ir nusakydamas, kokius pojūčius šie sukelia. Knygelės siužetas paremtas būtent pojūčių, stebuklų aplinkoje ieškojimu. Dailininkės sukurtas pasaulis nėra scenografija, aplinka veiksmui, bet tampa siužeto atsiradimo, jo rišlumo, nuotaikos sukūrimo pagrindu. Katinas Purkius ir šuo Ambrozijus dažniausiai dailininkės vaizduojami statiški, ne veiksmo, o įspūdžių priėmimo būsenoje, kai kuriose iliustracijose net iš nugaros, veidu atsisukę į aplinką. Tuo tarpu erdvė paveikslėliuose nuolat mutuoja, gyva ir pulsuoja. Todėl galima teigti, kad būtent į ją turi būti nukreiptas pagrindinis skaitytojo dėmesys, o šuo ir katinas yra savotiški mediumai, padedantys vaikui ją kitaip pamatyti. Perfrazuojant K. Maranco žodžius, Sigutės Ach knygelė – tai ne pasakojimas, kurį reikia skaityti, o meninis objektas, kurį vaikas turi išgyventi.³³ Vaizdo judrumo svarbą vaikų suvokime ypač pabrėžia rašytojas Kornelijus Čiukovskis. Jis knygoje „Nuo dvejų iki penkerių“ rašo, kad vaiko matymas pirmiausia fiksuoja ne daikto kokybę, formą, bet jo judėjimą³⁴, todėl galima manyti, kad Sigutė Ach siekia sudominti, nustebinti knygelės skaitytoją judrios, nuolat kintančios erdvės vaizdu, o ne statiškais personažais.

Dailininkė knygelės personažams nupiešia konkretų pasaulį, tačiau negalima sakyti, kad sukurta erdvė yra stabili, vienalytė. Čia vyksta vidiniai pokyčiai, skaidymasis, motyvuotas ne vietos pasikeitimo, bet emocijų, įspūdžių, atsirandančių santykiuose su aplinka.

³³ Маранц К. Книжка-картинка как предмет искусства // Детская книга вчера и сегодня. Москва. 1988. Р. 180.

³⁴ Чуковский К. Стихи и сказки. От двух до пяти. Москва, 1984. Р. 553.

Būtent erdvės struktūra Sigutės Ach knyga labiausiai priartina prie nonsenso stilistikos. Nonsensui būdinga daugiamatė sudėtinė erdvė. Jos sudėtingumą skaitytojas gali stebėti ir realistiškame peizaže, kai personifikuojama kuri nors aplinkos dalis, pvz. dangus. Ambrozijus ir Purkiaus guli žolėje ir žiūri į dangų. „Į juos abu žiūri dangus“. Dangus yra pati judriausia, mobiliusia erdvės struktūros dalis. Tai judrus, žaismingas vėjas, debesys, kurie „mainosi, juokiasi, vartosi kaip didelė, gyva ir puri mozaika, sukurdami begalę nepagaunamų, minkštų paveikslų“. Debesys tampa ne tik stebėjimo, gėrėjimosi objektu danguje, bet lengvai gali persikelti į žemę dailininkės nupieštų kopėtelių pagalba. Personifikacija vykdoma tiek verbaliniame, tiek vizualiniame lygmenyse, tačiau būtent vaizdo mutacijos čia gimdo teksto atsiradimą. Nonsenso estetikai paklūstančioje erdvėje persipina ir susimaišo sapno, svajonių, tikrovės, minčių pasauliai. Juos dailininkė vaizduoja ir kartu vienoje iliustracijoje ir atskirai. Tiesa, kartais net tekstas nepadedą atrinkti, kuris paveikslėlis vaizduoja sapno tikrovę, kuris – personažus supantį realų pasaulį. Viena akivaizdu, kad sapno, svajonių erdvė dailininkės piešiniuose visada spalvota.

Ryškiausiai sapno ir tikrovės erdvių sumaišymą perteikia Miegapelės sapnų iliustracija (15 pav.). Gretinant paveikslėlio elementus su tekstu, galima suvokti šio vaizdo fragmento sudėtingumą. Iliustracijos centre piešiama užsimerkusios, baltu švytėjimu (nes sapnas autorei – ypatinga būseną) išsiskiriančios miegapelės figūra. Ji – „draugiška, tik labai lėta pelė“. Personažo ramumas labai svarbus, nes piešinyje miegapelę supanti erdvė atrodo virpanti, nestabili, galinti išsisklaidyti nuo bet kokio aktyvesnio judesio, net kvėpavimo. Miegapelę aplankantys sapnai, priešingai jai, yra aktyvūs ir didžiuliai: „lyg dideli televizoriai“, „greiti lyg ugniniai žirgeliai ir dideli lyg rudenio dangus, nusagstytas žvaigždynamais“. Paveikslėlyje mieganti pelytė iš visų pusių apsupta judraus, besimainančio spalvomis ir formomis mirgėjimo. Sapnai plevena visoje iliustracijos erdvėje. Pažiūrėti sapnų televizoriaus prie miegančios pelės susirinkdavo bitės, kamanės, sraigės, pelėnai, varlytės ir kantriai laukdavo, kol ši atsibudusi jiems papasakos savo sapnus. O pastarieji būdavo ne tik istorijos apie „vandenyno gelmes, viršukalnių aukštumas, smėlio kruopelių paslaptis“, bet ir pasakaitės apie „kamanes, sraiges, ežius ir kitus dėmesingus klausytojus“. Taigi tikrovė tampa sapno dalimi. Miegančią pelytę iliustracijoje supanti virpanti erdvė, kurioje matome neryškias gyvūnėlių, pasakų herojų figūras, iš tiesų kartu yra ir sapnas, ir realybė. Tai ir gyvūnėliai, laukiantys miegapelės prabudimo, ir jos sapnų personažai. Plevenantys danguje ryškiasparniai drugeliai galbūt ir yra tekste minėti greiti sapnų „ugniniai žirgeliai“, o kartu vabaliukai, išdūzgenantys sapnus po laukus ir miškus. Kūrybinė teleportacija tarp sapno ir tikrovės ir iliustracijoje, ir tekste vyksta be jokių apribojimų.

Ne kartą tekste pabrėžiama, kad knygelės personažai sapnuoja atmerktomis akimis ir jų sapnai virsta svajonėmis. Taip autorė teigia, kad visuomet reikia būti pasiruošusiam vizualiam ir emociniam kontaktui su aplinka. Svajonės ir sapno sutapatinimas nėra atsitiktinis. Sapno įvykių neriboja realybė, taip ir svajonėse kviečiama nevaržyti savo fantazijos, suteikti jai sparnus. Stebuklą, esantį aplinkoje, dailininkė vaizduoja visur ir visada. Net nakties tamsoje paskendęs senasis medis sapno iliustracijoje atskleidžia savo ramybės paslaptį. Žvaigždėtoje naktyje vaikšto menulio šviesa. Tamsoje išsilieja nurimusio, skaidraus medžio kontūrai. Ant šakų miegančius paukštelių saugo angelas švytinčiais sparnais (18 pav.). Viską: sapnus, svajones, nuotaikas, įspūdžius, – dailininkė verčia reginiais.

Iš miegapelės sapno ateina siužetas apie debesis, kurie, atspėjus jų vardą, nusileisdavo ant žemės ir virsdavo ežeru. Šis pasakojimo fragmentas tampa ne vienos iliustracijos pagrindu. Taigi, kopėtėlės, jungiančios dangų ir žemę, iš tiesų yra jungtis, susiejantis realųjį pasaulį ir sapnų pasaulius. Katinas Purkius pasako, kad miegapelė sapne matė „mūsų debesis“. Tikrovės elementas taip tampa sapno fragmentu. Susapnuotas debesis nusileidžia į pievelę, virsta ežeriuku, realaus peizažo dalimi. Būtent debesis, kuriuos dailininkė piešia gyvūnėlių (avelių, dramblių) ar neapibrėžtų pavidalų, o kartais kaip sudėtinį įvairių formų kompleksą-debesinį traukinį, tampa vienu pagrindinių iliustracijų elementu. Jie paveikslėliuose vaizduojami ne tik keičiantys formas, bet ir nuolat migruojantys dangaus-žemės vertikalėje. Debesis nusileidžia į žemę kopėtėlėmis, lietaus, rūko, dramblinio debesis ašarų pavidalu ar virsdami ežeriuku. Jų atsiradimas danguje vaizduojamas netikėtais prakaitavimo, garavimo motyvais. Iš šokančio Indijos dramblio prakaito atsiranda puikus rožinis debesų dramblys, apmaišytas gėlėmis ir tampa knygelės personažų, o kartu ir knygą vartančio vaiko gėrėjimosi objektu. Dailininkė iliustracijose fiksuoja ir patį garavimo, naujų debesų atsiradimo procesą. Katinas Purkius ir šuo Ambrozijus džiovindami savo kailiukus sukuria sau žaidimų draugus – linksmąjį katino ir linksmąjį šuns debesis.

Kitas judrus dailininkės vaizduojamas knygelės veikėjas – vėjas. Tai gali būti prie Purkiaus ir Ambrozijaus aplinkos derantis, debesį su sparnais ar gerąjį vaiduoklį primenantis Tolimųjų kelionių vėjas ar skaidrus, rožinio Indijos spindėjimo sklidas Tolimųjų kelionių vėjas. Vieninteliems šiems personažams suteikiama galimybė veržliai horizontaliai judėti ir atsiderinti už laukymės ribų. Iliustracija, fiksuojanti Tolimųjų kelionių vėjo apsilankymą tolimame krašte, atrodo kaip atvirukas ar nuotrauka, įamžinusi ypatingą kitos šalies koloritą, nuotaiką. Skaisčiai rožinė spalva, spindinčios viršukalnės, raudona upė, baltai žydintys lyg apsnigti medžiai, pakumpęs vienišas keleivis-sraigė kontrastuoja su įprastos aplinkos žaluma, tačiau vis tiek išlaikomas erdvės švytėjimo įspūdis, nuteikiantis

skaitytoją stebuklo priėmimui (19 pav). Dailininkė čia nupiešia ir kopėtėles į dangų, taip pasakydama, kad persikelti į sapną, svajonę galima visur.

Tradicija žodžiais komentuoti vaizdą Sigutės Ach kūryboje ateina iš atvirukų. Juose, autorės nuomone, žodžiai reikalingi tam, kad atsivertų, atsirakintų piešiniuose esančios prasmės. Knygelėje „Šuo Ambrozijus, katinėlis Purkius ir angelo kelionė namo“ tekstas labiau išplėtotas ir atsiduria už paveikslėlio ribų, taip palikdamas didesnę erdvę vizualiam įspūdžio perteikimui.

K. Kasparavičiaus knyga „**Kvailos istorijos**“ sudaryta iš trumpų pasakojimų, kurių kiekvienas palydimas puslapine siužetine ir nedidele, fragmentiška iliustracijomis. Dailininkas įterpia į paveikslėlius daug išraiškingų smulkmenų, kurios ne tik svarbios pasakojimo siužetui, bet ir, kaip ne kartą yra minėjęs, turėtų vaiką skatinti jas apžiūrinti, sulaikytų skaitytoją prie knygos. Knygelėje puikiai dera dailininkui būdingas tikroviškas piešinys, drąsus įvairiausių aplinkos daiktų personifikavimas ir sąmojingas tekstas. K. Kasparavičiui svarbios visos vaizdo detalės. Jos padeda išsamiau atskleisti siužetą, apibūdina vaizduojamus personažus, veiksmo aplinkybes.

Pavadinimas „Kvailos istorijos“ yra knygelės pasakojimo intrigos kodas. Kvaila – tai keista, netikėta, kas prieštarauja įprastinei logikai. Keistumo estetika, absurdiškų situacijų sukūrimu, nesutramdoma išmone, žaidimu grįstas knygos tekstas ir jam antrinančios iliustracijos paklūsta nonsenso stiliui.

Keistumo estetika K. Kasparavičiaus knygoje nevienalytė. Vienose iliustracijose ji daugmaž atitinka įprastą vaikų literatūros personifikavimo tradiciją. Animuojami daiktai, žaislai, augalai, gyvūnai. Dailininko piešiniuose daiktai ne atlieka jiems skirtą rolę, kaip paprastai būna vaikų fantazijose, bet, išlikdami savimi, išsaugodami savo funkcijas, ypatybes, tampa istorijų personažais. Patiriamas savotiškas Kalėdų nakties stebuklas, kai galima ne tik išgirsti, bet ir pamatyti slaptą daiktų gyvenimą. Daiktų sugyvinimas neiškraipo jų išorės. Išlaikoma forma, medžiagiškumas, paskirtis, tik jiems nupiešiami veidukai, dažnai rankos ir kojos, o kartais jie aprengiami drabuželiais. Išnaudojama savita daikto išvaizda: arbatinuko čiaupas, keptuvės kotas tampa jų nosimis, šepetio šeriai – plaukais. Dažniausiai išsaugoma ir tiems daiktams būdinga aplinka. Indai, vandens čiaupas, vaisiai piešiami virtuvėje, daržovės – lysvėje, dantų šepetėlis – puodelyje ant lentynėlės po veidrodžiu, šluota ir klozetas – tualete, batai – gatvėje, ant žmonių kojų, židinytis – kambaryje, žuvis – ežere ir t. t. Dailininkas labai kruopščiai piešia kiekvieną personažą ir juos supančios erdvės smulkmeną. Pastarojoje gausu daiktų, kuriems autoriaus fantazija dar neįkvėpė gyvybės. „Meilės istorijoje“ personifikuojamas tik šaldytuvas ir katė, o virtuvėje matome viryklę, puodus, lentynėles ir įvairius indus, dėžes jose, garų surinkėją, šluotą, galime apžiūrinti grindų ir sienų plyteles,

pastebėti net šiukšles kampe ir lemputes, varžtelius, pirštų antspaudus ant šaldytuvo durelių. Verbalinis tekstas galėtų atrodyti tik autoriaus fantazija, pasaka, bet realistiniu, detalizuotu piešiniu sukuriama iliuzija, kad tai vyksta tikrovėje.

K. Kasparavičius yra minėjęs, kad dažnai pirmiau atsiranda piešinys nei pasakojimas. Akivaizdu, kad nemažai siužetų, personažų apibūdinimų tekste atsirado dėl vizualinių asociacijų, galbūt nulemtų piešinio. Vizualus atgyjančių daiktų portretas lemia pasakojimo intriga. Šakutė pikta, nes jos danteliai susilankstę. Židinyš rajus, nes jo labai plati burna. Dėl formos panašumo bananas tampa Mėnulio pusbroliu. Daugumos personažų animavimo detalės panašios – apvalių formų akys, nosys, skruostai, plonos rankytės, kojytės, apautos minkštais batukais. Savitus herojų charakterius, pasakojimo nuotaiką padeda atskleisti išraiškingos personažo mimikos, gestai ir detalės vaizde. Puodelis mandagus ir kultūringas, nes atėjo į svečius pasipuošęs, t. y. su mėlynu ornamentu ant šono, ir atsisėsdamas po savim pasikišo puodelį (23 pav.). Slogią pasakojimo nuotaiką padeda kurti ne tik liūdnas sūrio žvilgsnis, bet ir iliustracijoje piešiamas lietus, vėjas, plėšiantis nuo medžio lapus, sulūžusi būda, augančios usnys bei greta padėtas suskilęs dubenėlis maistui (25 pav).

Kai kuriose istorijose K. Kasparavičius, atsisirdamas nuo daiktams būdingų savybių, įvykdo apvertimus, taip sukurdamas paradoksalias situacijas. Knygelėje sugretinami netikėti personažai, sukeičiamos ar suskaidomos erdvės, sugriaunama veikėjų hierarchija, realizuojamas tiesmukas teksto ir vaizdo ryšys – visa tai nonsensiškų autoriaus žaidimų pasekmė. Absurdas, atsirandantis dėl neatitikimo realiam pasauliui, vaiką stebina, glumina, o kartu ir juokina, nes jis supranta, kad istorija „kvaila“. K. Čiukovskis pabrėžia, juokas, kuriuo vaikas reaguoja į absurdiškas situacijas, liudija, kad „vaikas atpažįsta, kur melas, kur tiesa“, nes būtent fantazijos įtvirtina vaiką realizme.³⁵ Paprastai nonsenso teksto suvokimui labai svarbios iliustracijos. Jos vizualizuoja sunkiai įsivaizduojamus apvertimus, bet nebando įteigti, kad būtent taip ir yra. Dailininko K. Kasparavičiaus kūrybinė strategija kitokia. Jam svarbu, kad absurdo situacija būtų įpinta į pabrėžtinai realistinę aplinką, kad personažai, net ir patirdami netikėtus nuotykius, išsaugotų tikrovišką išorę ir jiems natūraliai būdingas savybes. Prasimanytos istorijos, neįmanomi dalykai iliustracijose vaizduojami taip įtaigiai ir tiksliai, kad atrodo, jog ne tik knygą vartantis vaikas, bet ir pats dailininkas turi jais patikėti. Paveikslėliais autorius demonstruoja „harmoniją, potencialiai esančią kiekvienoje beprasmybėje“.³⁶

³⁵ Чуковский К. Стихи и сказки. От двух до пяти. Москва, 1984. Р. 419

³⁶ Постмодернизм: энциклопедия. Минск, 2001. Р. 400.

Pirmoji šios knygos istorija „Giesmininkas“ buvo parašyta pagal konkretų K. Kasparavičiaus piešinį.³⁷ Taigi nonsenso apvertimai, paprastai patiriami verbaliniame tekste, šio dailininko kūryboje pirmiausia vyksta vaizde. Iliustracijose gimstančias paradoksalias situacijas autorius palydi verbaliniu pasakojimu, kuris dažnai nėra toks išsamus kaip piešinys. „Giesmininke“ tėtis nuperka turguje ir parneša namo čiulbantį žmogų, pasodina jį į narvelį, paberia jam grūdų, įpila vandens (29 pav.). Visa šeima grožisi juo ir stebisi, kad šis nečiulba. Tekste įvykdomas tik vienas apvertimas, pakartojantis H. K. Anderseno lakštingalą – vietoj paukščio namo parnešamas žmogus. Iliustracijose skaitytojas mato, kad šioje istorijoje apskritai viskas sumaišyta. Tėtis yra rimtas, skrybėlėtas, prie krūtinės ordiną prisisegęs pingvinas. Dailininko nupieštoje idiliškoje pingvinų šeimos gyvenimo scenoje, beje visiškai realioje žmonių namų aplinkoje, visi apžiūrinėja pirkinį. Vaizde pažeidžiama tikrovėje esanti žmogaus ir gyvūnų hierarchija ir sukuriama papildoma reikšmė. Realistinis, kruopštus personažų, aplinkos detalių piešimas paryškina kontrastą tarp realybės ir „kvailos“ istorijos siužetinio sprendimo.

„Kvailose istorijose“ yra gretinami, tarpusavyje bendrauja, patiria jausmus, eina pasivaikščioti gyvi ir negyvi personažai. Tik iliustracijos įtaigos dėka akivaizdi tampa katės meilė šaldytuvui, mergaitės ir sūrio dialogas, karvės ir šulinio draugystė, laikrodžio rodyklės ir sraigės lenktynės, dailininko ir jo stalo pasivaikščiojimas. Apskritai K. Kasparavičiaus piešiniuose personifikuoti daiktai nenusileidžia gyvybingumu gyviesiems. Nonsenso stiliaus gynėjas G. Rodaris tokį netikėtą gretinimą apibrėžia „fantazijos binomo“ formule. Žodis ir vaizdas „atgyja tik tada, kai sutinka kitą, jį provokuojantį, verčiantį nušokti nuo įprastos vartosenos bėgių, atrasti savyje reikšminių galimybių“.³⁸ Kuo labiau vienas personažas nutolęs nuo kito, kuo į netikėtesnę situaciją jie papuola, tuo didesnės galimybės atsiveria fantazijos polėkiui. Pagal „fantazijos binomo“ formulę sukonstruota ne viena knygos istorija, iliustracijos dėka tampanti įtikėtina. Smirdantis sūris patenka į šuns būdą, antinas, pasiėmęs portfelį, eina į darbą ir t. t. Paveikslėliuose tokie perkėlimai vaizduojami itin tikroviškai.

Mažo vaiko mąstymui būdingas metaforinės kalbos nesuvokimas, dėl to atsirandantis tiesioginis žodžio ir vaizdo ryšys dažnai tampa nonsenso pasakojimų pagrindu. K. Kasparavičiaus iliustracijose jos įgauna dar daugiau transformacijų. Istorijoje „Knyginė karvutė“ tiesiogiai peržaidžiama mįslė apie knygą – baltas lankas ir juodas avis (33 pav.). K. Kasparavičius visada pasirenka sudėtingesnės formos, ryškesnių spalvų personažus. Galbūt dėl to jo paveikslėlyje, o kartu ir pasakojime vietoj avies atsiranda karvė, kuri vėliau

³⁷ K. Kasparavičius. Jei vėl tapčiau vaiku // <http://www.niekorimto.lt/lt/autoriai/kestutis-kasparavicius/>

³⁸ Rodaris Dž. Fantazijos gramatika. K., 2001. P. 24.

gražinama ne į pievą, bet prie išraiškingos pelargonijos vazonėlyje. Dailininko pastangos ieškoti įdomių, išraiškingų, gausių detalėmis personažų, daiktų nulemia siužeto poslinkius.

Kaip jau buvo minėta, kurdamas knygos personažus K. Kasparavičius siekia išsaugoti daiktų, gyvūnų savitumą, patalpinti juos jiems įprastoje aplinkoje, kad absurdo situacija iliustracijoje kontrastuotų su pabrėžtinai realistiniu vaizdu. Tokiu būdu aktyvinama adresato reakcija į keistą pasakojimą. Dažnai tai, ką įprastai žmonės veikia su tais daiktais, perkeliama į personažo funkcijas. Taip iliustracijose atsiranda paradoksalūs skaitančių knygų, arbatą geriančių puodelių, vyną ragaujančių butelių, verkiančių svogūnų ir kiti vaizdiniai. Istorijoje „Žvejyba“ erdvė suskaidoma į dvi dalis (27 pav.). Pirmoji – visiškai įprastas žmogaus žvilgsniui žemiško kaimo, užšalusio ežero vaizdas, kita – apversta, imituojanti žuvies matymo poziciją. Ledas tampa riba, kietąja žuvies pasaulio struktūra. Iš apačios ant jo kaip ant žemės galima padėti daiktus, važiuoti rogutėmis, juo žemyn galva vaikšto, o ne plaukioja žuvis. Žuvies personifikacijoje, siekdamas situacijos įtaigumo, dailininkas apauna pelekus šiltais žieminiais batais, uždeda pačiūžas, o ant galvos – ausinę kepurę. Žuvies užmetama meškerė pakartoja įprastą žvejybos situaciją, tik iš atvirkščios pusės. Verbalinis pasakojimas čia gali iššaukti tik vieną skaitančiojo reakciją: taip negali būti! Iliustracija teigia priešingai – gali būti ir kviečia pasižiūrėti kaip. Tiesiog reikia žuviai atsistoti ant eketės krašto ir išmerkti lauk meškerę. Įdomu, kad yra išlaikomas įprastas žvejyboje erdvių savitumas. Žvejys stovi ant kieto pagrindo, o meškeriojamas objektas-varna nevaržomai juda savo pasaulyje.

Erdvės skaidymą, žiūrėjimo pozicijos pakeitimą galima pamatyti ir kitose iliustracijose. Keistoje planetoje gyvena du paukščiukai, kurie niekaip negalėjo susitikti (30 pav.). Šioje istorijoje K. Kasparavičius panaudoja įprastą Saturno paveikslą. Jo žiedas tampa riba, skiriančia paukštelių, o kartu ir plokštuma, ant kurios galima šokti smagų šokį. Skirtingos planetos pusės – atvirkštiniai pasauliai. Vieno viršuje tupi paukšteliai, o ant kito stogu žemyn nupiešta tualetu būdelė. Istorijos „Batai“ iliustracijoje erdvė sutraukiama, nuleidžiama į apačią (24 pav.). Nors batai vaizduojami ant žmonių kojų, bet pačių žmonių paveikslėlyje nematyti. Šioje iliustracijoje dailininkas erdvę fokusuoja personifikuotų batų, o galbūt ir mažo vaiko matymo aukštyje.

Nonsense stiliaus pasakojimuose, o kartu ir jų iliustracijose „pabrėžtinai nesiekiami formuluoti kokių nors apčiuopiamų, aiškių, apibrėžtų idėjų, loginių prasmų“.³⁹ Šiuo atveju vaiko vaizduotė ir net sąmonė veikiama forma, stiliumi. K. Kasparavičiaus piešiniams būdingas savitas žaismingumas ir šmaikštumas ugdo vaiko drąsą fantazuoti bei greta esančius daiktus, dalykus pamatyti kitaip.

³⁹ Urba K. Pasisakymai apie vaikų literatūrą. V., 2004. P. 71.

L.Gutausko knygoje „**Paskutinė Čepkelių ragana**“ vystomas nuoseklus pasakojimas, berniuko ir raganos susitikimo istorija. Tekste nemažai dialogų, didaktinių elementų, gamtos, realaus pasaulio aprašymų, bet į iliustracijas dailininkas perkelia tik stebuklinę pasakojimo dalį. Iliustracija – tai reginys, kurį pasakotojas smulkmeniškai perteikia žodžiais. Išlaikoma absoliuti teksto ir vaizdo simetrija. L. Gutauskas labai tiksliai dubliuoja vaizdo turinį žodžiais, tarsi norėdamas, kad skaitytojas galėtų pasitikrinti, ar tikrai taip buvo, ar pasakotojas to neišsigalvoja. Iliustracija yra neįtikėtinos istorijos patvirtinimas, juk ragana ir kipšas su visais savo atributais atsiranda visiškai realioje erdvėje ir įprastoje berniuko žvejybos situacijoje. Vaikas supranta, kad prieš jį – tikra pasakų ragana. Dailininkas nesiekia realistinio jos vaizdavimo, juk raganų tikrovėje nebūna. Iliustracijos vaizdas pasakiškas, stilizuotas, sekantis A. Steponavičiaus, B. Žilytės suformuotomis liaudies pasakų iliustracijų tradicijomis. Atsisakoma fono, į įrėmintą paveikslo erdvę dailininkas sukelia svarbiausius personažų stebuklingumą, jų aplinką liudijančius elementus. Iliustracija primena aplikaciją, į kurią suklijuotos iškirptos raganos, vaiko, kipšo figūros bei Čepkelių raisto fragmentai. Vaizdas kuriamas kaip nedidelių tapybiškų elementų kompleksas.

Ypatingai išraiškingi dailininko sukurti raganos ir kipšo portretai, vizualizuoti jų stebuklingos veiklos elementai. L. Gutausko pasirinkta horizontali iliustracijos erdvė suteikia tikrovės ir pasakos pasaulių dydžių kontrasto pojūtį. Didžiulė raganos figūra stačiomis netelpa paveikslo rėmuose, todėl ši visą laiką vaizduojama klūpinti, sėdinti ant kelmo ar šluotos. Konkreti veiksmo vieta, o kartu ir raganos gyvenamoji aplinka – tai iš Čepkelių raisto paklotės perkelti kupstai, nukloti raudonų uogų ir gėlių ornamentais, stilizuoti augalai, dangaus šviesuliai, įvairūs gyviai: žalčiai, paukščiai, žuvis, ežys. Šie elementai vaizde labai svarbūs, nes burtai galioja tik raiste. Išėjus už jo ribų, pasaka išnyksta. Pasakojimo laiką iliustracijoje žymi vienintelė vaiko figūra. Statiškas, blyškus berniuko siluetas kontrastuoja su išraiškingu pasakos elementų įvaizdinimu. Nors paprastai vaizdui yra būdingos ribotos laiko perteikimo galimybės, vis tik iliustracija L. Gutausko knygoje laiką nusako nuosekliau nei tekstas. Jau nuo pirmo regimo susitikimo su berniuku Alvydu tampa akivaizdu, kad šis pasakojis vaikas languota kepure – ne šio laikmečio personažas. Dabartį iliustracija parodo kaip nuo šiuolaikinio vaiko nutolusį, pažįstamą tik iš pasakojimų ir knygų, o gal ir visai nepažįstamą laiką. Toks laiko pasirinkimas galbūt leidžia autoriui susitapatinti su berniuko personažu, parodyti įvykį iš savo vaikystės pozicijų. Be to, šiuolaikinis vaikas, kasdien susiduriantis su animacija, filmais, kompiuteriniais žaidimais, yra pratęs prie reginių, jį sunkiau nustebinti pasakos stebuklais. Todėl praeito šimtmečio vaiko ir pasakos struktūrų gretinimas iliustracijoje padeda autentiškai perteikti nustebimą, stebuklingo reginio ypatingumą.

L. Gutauskas „Kam katinui ūsai?“ – poetinių vaiko ir senelio dialogų knyga. Gali susidaryti įspūdis, kad iliustracija ir knygos tekstas nėra tiesiogiai susiję, iliustracija neaiškina, neinterpretuoja žodžiais išreikštos minties. Dekoratyvios iliustracijos sėkmingai gali gyventi kaip savarankiški meno kūriniai, nepriklausantys nuo teksto ar kitų iliustracijų. Tačiau reikia pastebėti, kad čia senelio pasakojimas, atsakymai į anūko klausimus artėja prie poetinio teksto, todėl joje, kaip poezijos knygoje, iliustruojamas ne konkretus tekstas, o knygos visuma, nuotaika, tarp teksto ir vaizdo užsimezgantis giluminis ryšys. Leonardas Gutauskas, savąją pasaulio koncepciją vienodai įtikinamai gebantis reikšti tiek žodžiu, tiek dailės kūriniumi, siekia knygoje ypatingos teksto ir vaizdo simbiozės. Idėja, žodžiais išsakomas kultūrinis turinys persikūnija į menines formas. Iš tiesų vaizdo sąsaja su tekstu yra gana aiški. Atvaizdą galima pavadinti atsakymu į neįvardytus klausimus. Vyksta lygiagretūs, savarankiški žinios, kodo, išminties perteikimo veiksmai. Taip išlaikoma simetrija: senelis – anūkui, autorius – skaitytojui, dailininkas – norinčiam ir galinčiam pamatyti, suprasti. Šiems veiksams galima pritaikyti Lawrence R. Sipe terminą sinergetika, pagal kurį, susijungdamos teksto ir vaizdo teigtys, sukuria ypatingą energijos pliūpsnį. Vaikų knygos kontekste tai tolygu smūginei atakai – informacijos perviršiui. Iš tiesų galima abejoti, ar pajėgus vaikas priimti ir suvokti tiek informacijos.

Nors iliustracija tiesiogiai nevaizduoja teksto, jų abiejų rišlumas yra akivaizdus. Knygos autorius žodžiais nurodo kodą ir būdus, kuriais vaikas turėtų žiūrėti paveikslus, kad jie būtų jam ne tik dekoratyvūs piešiniai knygoje, bet ir atvertų esmingiausius būties dalykus. Tiesiog reikia užmerkti akules, kaip senelis liepia Juozuliui, ir leisti vaizduotei, sapnams perkelti tave į dangų, užmegzti ryšį su anapusiniu pasauliu. Reikia ieškoti dvarelį, esančio „ant devyniaragio elnio ragų“, į kurį veda „senųjų dainų takužėlis“. Dangaus ir žemės vertikalė, priartėjimas prie tautos kultūros, liaudies meno regimi tiek tekste, tiek iliustracijose.

Kaip matome, iliustracijos reikšmė knygose vaikams nėra vienalytė. Paveikslėlių knygose ji tampa pagrindine pasakojimo teikėja, o tekstas atlieka komentario, vaizdų susiejimo funkcijas. Iliustracijos gali tiesiog animuoti tekstą, padaryti jį priimtinesnį vaiko suvokimui. Be to dažnai iliustracijos tampa siužeto atsiradimo priežastimi, suteikia pasakojimui rišlumą. Dailininkų sukurti paveikslai vizualizuoja knygos siužetą, o kartais ir patys tampa pasakojimo dalyviais. Žaismingos, pilnos paradoksų nonsenso iliustracijos sukuria paradoksų, netikėtumų kupinus siužetus, moko vaiką nežaboti savo fantazijos. Piešiniai knygose ne tik aiškina, papildo, vaizduoja, puošia tekstą, kaip įprasta, bet būdami greta jo, kartu su juo transliuoja bendrą knygos idėją. Teksto ir vaizdo dialoge formuojasi ir išsiplečia semantinė knygos erdvė. Be to iliustracijos atskleidžia savitą dailininkų matymą, meninius jų sprendimus, įveda vaiką į meno pasaulį.

II.4. Kultūrinis iliustracijų savitumas

Kiekvienoje kultūroje egzistuoja sava knygos kultūros tradicija, savita vizualinė estetika. Uta Schneider teigia, kad, „palyginti su kitų šalių knygomis, lietuviškos knygos santūriau apipavidalintos, prislopintų spalvų. Jose nedaug eksperimentų, jos "nerėksmingos".⁴⁰ Dažnai dailininkai nesąmoningai pasirenka spalvas, formas, piešiamus objektus, tai tiesiog nulemta tautinės priklausomybės, kultūrinės patirties, išsilavinimo. Tačiau reikia pažymėti, kad šiais globalizacijos laikais ypač svarbu išsaugoti kultūrinę savastį ir vaizdų pagalba teigti ją jaunajai kartai.

Ne visų knygų iliustracijose sąmoningai parodoma lietuviškoji vaizdo kultūrinė tradicija. K. Kasparavičiaus knyga „Kvailos istorijos“ sukurta galvojant apie Taivano vaikus. Dailininkas sėkmingai bendradarbiauja ne tik su Lietuvos, Azijos, bet ir Amerikos, Vokietijos, Anglijos leidyklomis. Visur jo pieštos iliustracijos mėgstamos ir vertinamos. K. Kasparavičius visuomet atsakingai ruošiasi kiekvienos knygos iliustravimui, renka medžiagą apie gyvūnus, augalus, vaizduojamas epochas, šalis. Jam svarbi kiekviena detalė. Pro dailininko žvilgsnį praspūsti ir vaikui meluoti negali jokia smulkmena. Vis tik „Kvailose istorijose“ galima išvystyti lietuvišką prislopintų, neaktyvių rusvų, rausvų, pilkų spalvų gamą. Iliustracijose vaizduojama aplinka, daiktai taip pat gana įprasti Lietuvoje. Galbūt tai nulemta knygos sumanymo. Juk knyga, pasak autoriaus, atsirado kaip kuklus visų „mielų daiktų, kurie mane supa ir kuriuos aš kažkada esu nuskriaudęs ar įžeidęs, atsiprašymas“.

Laisvydės Šalčiūtės ir Sigutės Ach iliustracijų vaizdinė kalba taip pat gana lietuviška. Būdingos prislopintos ramios spalvos – dominuoja rusva, rausva, geltona, žalia. Juk spalvos iš tiesų perteikia informaciją, kurią vaikas nebūtinai įsisąmonina, tačiau atpažįsta. Jis nemato paveikslėlių spalvose agresijos, vartydamas knygą jaučiasi jaukiai ir saugiai. L. Šalčiūtės „Nykštuko kepurėlėje“ vaizduojamas parkas toli gražu nėra lietuviškas, bet tai numatyta knygos siužeto. Parkas yra keistas, jame gyvena nykštukas ir keistai apsirengę žmonės. Galbūt tai yra pirmoji knyga, kurioje vaikas susiduria Europos kultūros ženklais (parkas, personažų apranga) ar pajunta rytietišką dvasią. Juk Azijos vaikui neatrodys keistas dėdė su didžiuliu turbanu ant galvos, sukryžiuavęs kojas sėdintis ant kilimėlio ir visus vaišinantis arbata.

⁴⁰ Schneider U. Žvilgsnis iš Frankfurto // Dailė. 2002, nr. 2. [http://www.culture.lt/daile/02\(2\)/zif.htm](http://www.culture.lt/daile/02(2)/zif.htm)

Sigutės Ach sukurtas idiliškas svajonių pasaulis – tai įprastas lietuviškas peizažas: kalneliai, miškas, pieva, sodai, upelis, ežeriukai, gėlės, drugeliai ir daug įvairiausių formų debesų vaiskiam danguje. Knygelės personažų fantazijos, nustebimas, gėrėjimasis juos supančia aplinka tampa vizualiu kvietimu gėrėtis, stebėtis tuo pasauliu, kuris yra čia, šalia mūsų. Nors ir įdomiai, keistai atrodo Tolimųjų kelionių vėjo aplankyta, rožine šviesa spinduliuojanti kalnų šalis, bet iš tiesų patys didieji stebuklai vyksta žaliojoj pievoj ir debesingam danguje.

Jei K. Kasparavičiaus, L. Šalčiūtės, S. Ach pieštose iliustracijose nėra akcentuojama lietuviškoji tapatybė, tai **L. Gutausko** knygoje kultūrinio pasaulėvaizdžio ir pasaulėvokos dalykai atlieka lemiamą vaidmenį. Pasak G. Skabeikytės, jo kūrybos įvaizdžių semantika – tai „pynė, kurioje neatraigomai susivijavusios mitologinė, folklorinė, biblinė, nūdienės kultūros ir individualiai motyvuota prasmė“.⁴¹

Knygos „**Paskutinė Čepkelių ragana**“ iliustracijose L. Gutauskui svarbiausi iš liaudies pasakų atėję raganos ir kipšo personažai. Ragana ir velnias dažni įvairių tautų folkloro veikėjai, tačiau L. Gutausko tapybiškose iliustracijose jų lietuviška prigimtimi neįmanoma suabejoti. Įprastai lietuvių pasakų raganos gyvena ne namelyje, o atokiose, žmonių negyvenamose vietose. Dailininko sukurtame raganos vaizdinyje raistas – vienas iš svarbiausių jos portreto komponentų. Jo fragmentai būtinai įkeliami į iliustracijos erdvę kaip stebuklingumo įrodymas. Dekoratyviai stilizuoti raganos ir kipšo portretai atsiremia įprastą šių lietuvių pasakų personažų vaizdavimo tradiciją.

Negalima nesugretinti L. Gutausko iliustracijų su senąja lietuvių liaudies tapyba. Vaizdas kuriamas plokštuminis, fragmentiškas, dekoratyvus. Stebuklingų veikėjų portretuose dominuoja ekspresyvios, ryškios, beveik nemaišytos spalvos. Nėra fono. Norimi pavaizduoti personažai ir kiti autoriui svarbūs elementai nupiešiami tiesiog vos paspalvintoje erdvėje. Vaizdas, lyg savamokslio dailininko tapytame paveiksle, akivaizdžiai neišitenka iliustracijos erdvėj. Jei figūra netelpa stovinti, ji parklupdoma ar pasodinama. Nesilaikoma proporcijų, pvz. nupiešiamos nenatūraliai judesio iškreiptos, labai ilgos berniuko rankos. Medžiai, gėlės vaizduojami beveik berniuko ūgio. Didžiąją iliustracijos dalį dažniausiai užima raganos figūra ar jos stebuklingi atributai, o visi kiti elementai tarnauja jos paveikslo išryškinimui. Gėlės, medžiai, žvaigždės stilizuoti, lyg perkelti nuo tautinės skrynios dangčio.

L. Gutausko knygoje „**Kam katinui ūsai?**“ lietuviškos kultūros kodas dar akivaizdesnis. Vaiko pasaulėvokos teiginiai ateina per kontaktą-dialogą su seneliu, o pasaulėvaizdis sąmoningai formuojamas dailininko, užėmusio žynio-perteikėjo poziciją.

⁴¹ Skabeikytė G. Tautosaka L. Gutausko poezijoje vaikams // Darbai ir dienos. 1995, nr. 1(10), p. 191.

Atvaizdas-abrozdas, kaip vadina savo darbus Leonardas Gutauskas – tai žinia, minklė, išmintis, žinojimas, kodas.

Iliustracijose atpažįstami objektai – bažnyčia, angelai, Dievo motinos figūra, stilizuotos gėlės, verbos, elnias su dangaus skliautu tarp ragų, oželis, rami, spalvų gama, artima liaudies menui, nukreipia skaitytojo mintis mitologinio, biblinio, folkloriškojo perskaitymo linkme. Autorius nesiekia realistinio vaizdavimo. Su realybe vaizdas yra susijęs tik tiek, kad būtų atpažintas. L. Gutauskas nesilaiko piešinio perspektyvos, dydžio santykio, paveikslą komponuoja kaip liaudies menininkas: svarbiausią objektą – angelo, moters, apsigaubusios skara, šaulio ir kitas figūras – pastato centre, apsupdamas jį negausiais, apibendrintos formos, stilizuotais elementais, čia tampančiais simboliais. Vertikalioji vaizdo ašis byloja apie liaudies skulptūros įtaką. Vaizdas kuriamas plokštuminis, fragmentiškas, dekoratyvus, statiškas, monumentalus. Vyrauja žalsvos, rausvos, gelsvos spalvos, ramus tekstilės skambesys ir ornamentika. Dominuoja linijos plastika, siluetas, ritmas ir spalva. Akvarelės technika iliustracijai suteikia lengvumo, skaidrumo, gyvumo išpūdį. Atrodo, kad per stačiakampyje įrėmintas kompozicijas regimas saulės spindulys, jaučiamas oro dvelksmas, todėl į jį galima žiūrėti tarsi į spalvoto stiklo mozaiką lange. L. Gutauskas yra rašęs, kad didžiausią įtaką jo kūrybai turėjo vaikystėje regėti sudužę ir pažirę žolėje bažnyčios vitražai su šventaisiais: „akys išvydo tuos miruolius, tuos sudarkytus kūnus, pavertus ant spalvotų dangaus šukių. <...> dabar šie kankiniai – jau pilni aukštybių šviesos, ne žemių pilni, o nežemiškos šviesos pilnos jų mirusios akys. Ir šviesos, ir nežemiškos gyvybės, kuri, matyt, vaiko sąmonėje ir buvo pirmasis jo regėtas Prisikėlimas“.⁴² Atrodo, kad ši šventumo patirtis dailininko yra perduodama skaitytojui.

Akivaizdu, kad paveikslų reikšmė yra sudėtinė, suminė: archajiška tautos patirtis ir pasaulėvoka (liaudies menas, tautosaka, mįslės, grafika, ornamentika, simbolika), krikščionybės teigtys, bibliniai motyvai, o kartu ir autentiška autoriaus mąstysena, matymas. Tai, kad šie paveikslai sudėti į knygą, skirtą „vaikams ir jų seneliams“, t.y. universaliai adresatui, leidžia skirtingą vaizdo ir teksto suvokimą. Kultūros atminties lauke fiksuojami neišsenkami pasąmonės regėjimų, sapnų, apsimėškimų fragmentai. Tekstas teikia raktą, atveriantį iliustracijos-paveikslo semantinius klodus, rodo kelius, kuriais galima priartėti prie savo kultūrinės savasties, prie tų, kurie jau išėję į amžinybę. Senelis liepia anūkėliui užmerkt akeles, kad galėtų užkopti ten, kur kažkas žvaigždeles prie dangaus prisiuvo, į dvarelį, esantį ant devyniaragio elnio ragų jį nuves „senujų dainų takužėlis“. Sapne vaikas gali paglostyti mirusios močiutės ranką ar tikėtis atsakymo iš savo senelio, kai jis numirs. Akivaizdu, kad

⁴² Gutauskas L. Vienu „aš“ mažiau // 72 lietuvių dailininkai – apie dailę. V. 1998. P. 91.

sapnas tampa archajiškuoju tarpininku, per kuriuos iš pasąmonės įsiveržia kultūriniai simboliai – kolektyviniai vaizdiniai, per kuriuos vyksta betarpiškas bendravimas su sakralia erdve. Vaikui ši knyga gali atrodyti išmintinga, galbūt ne visada įsisąmoninama senelio kalba, o iliustracijos – tiesiog dekoracija, meninis knygos elementas. Gali būti, kad paveikslas nereikalauja tiesioginio šifravimo, perskaitymo, bet tiesiog inicijuoja pasąmonės veiklą, nesąmoningą tautos kodo įsiminimą, atpažinimą, sąsajų su kuo nors atradimą.

L. Gutausko iliustracijose persipina įvaizdžiai, ateinantys iš mitų, biblijos, liaudies meno (dailės, tautosakos, dainų). Dažnai jie visi kartu atsiduria viename paveiksle, taip sudarydami sinkretišką visumą.

Dailininkas paveiksluose komponuoja archajišką visatos sandaros schemą, vertikalią kompoziciją iš dviejų didelių sluoksnių, tarp kurių suformuojamas kalnas. Vertikaloj projekcijoje užvaldoma erdvė nuo-iki. Vertikalėje apgyvendinamas dangus ir žemė, diena ir naktis, sacrum ir profanum. Pasak M. Eliadės, „sakralios erdvės giliausia prasmė yra „centro“ simbolizmas“. „Axis mundi“ yra sakraliausia vieta, kurioje susisiečia „trys kosminiai lygmenys – žemė, dangus, žemutinės sritys“.⁴³ Kalnas tampa altoriaus – tikėjimo, paskutinės vakarienės žyme, papildomas taurės simboliu ar nuo jo aukštyne L. Gutauskas formuoja sakraliąją vertikale. Sakrali erdvė užvaldo visą paveikslo plotą. Iliustracijų centre krikščioniškieji vaizdiniai atsiduria greta atėjusių iš folkloro, mitų. Vienose iliustracijose tai Dievo motinos, angelo, skelbiančio dievišką valią iš dangaus, figūros. Kitose – iš liaudies dainų ar mitų atėję elnias devyniaragis, oželis, kareivėlis, o gal dangaus dievas Perkūnas, paukštis, moteris, apsigaubusi skara, ar medis. Dailininko sukurtus įvaizdžius galima traktuoti įvairiai. Jo iliustracijų moterų rūbai išmarginti tautinių audinių raštais. Jos apsigaubusios skaromis ir atrodo tokios žemiškos, o kartu ir monumentalios. Šiame įvaizdyje telpa daug prasmų: lietuvė moteris, motina, Dievo motina. Galbūt ji – tekste minima mirusi močiutė, kuri stebi anūką iš dangaus. Iliustracijose moterys lesina dangaus paukščius, tiesia rankoje lietuvišką pasaulio medžio simbolį – verbą, apgaubia globa esančius žemėje, apatinius vertikalės sluoksnius. Nutrinama įprastinė dangaus, kaip sakraliosios erdvės ir žemės, kaip profaniškosios, priešprieša. Vertikaloje ašyje išdėstomų segmentinių žvaigždžių kompozicijos suvokiamos kaip savotiškos kosminės erdvės išklotinės. L. Gutausko paveikslų pasaulio medžio šakose tupi paukščiai, sėdi angelas ar ragaudami medų sūpuojasi vaikai. Vaikai L. Gutausko poetinių įvaizdžių sistemoje kaip ir žvaigždės, paukščiai priklauso dangiškajai sferai. Medus – krikščioniškasis Kristaus gerumo, gailestingumo simbolis⁴⁴. Taigi vaikai iliustracijose yra paliesti dieviško rūpesčio. Žemutinė paveikslų dalis, kurią galėtume

⁴³ Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškas. V. 1997. P. 26.

⁴⁴ Krikščioniškosios ikonografijos žodynas. V., 1997. P. 53.

įvardinti kaip naktį, profanum, žemę, apgaubta dangiškų kūnų, bažnyčios globos. Imituojamas dieviškosios aukos momentas. Stilizuotos rožės ir lelijos krikščioniškoje ikonografijoje dažnai reiškia Dievo meilę, Kristaus žaizdas, skaistumą, auką. Kaip rašoma tekste, „Dievo namų languose saulė rožes, lelijas skina ir vainikus pina“, o mėnulis nuo tų stiklo gėlių rasą renka“. Dekoratyviai stilizuotos gėlės primena ir lietuvių liaudies ornamentiką, piešinius ant skrynių.

Knygos „Kam katinui ūsai?“ iliustracijose galime stebėti L. Gutausko „autentišką žvilgsnį į pasaulį ar pasaulio matymą per kultūrinio palikimo prizmę“.⁴⁵ Kiekvienas dailininko paveikslas yra minklė, klausimas, atsakymo ieškojimas, rebusas, poetinė pasaulio metafora. Jam nerūpi tiksliai parodyti krikščioniškąjį, mitinį, folkloriškąjį pasaulėvaizdį, tiesiog visi jie kartu teikia jo paveikslams įvaizdžius, simbolius. Svarbiausias šioje knygoje kultūrinio klodo perdavimo aktas. Sunku tikėtis, kad vaikas jį suvoks, bet paveikslų teikiama dvasingumo nuostata tikrai pajaus.

Dailininkai, iliustruodami knygas vaikams, neišvengiamai paklūsta vizualiai lietuviškos kultūros estetikai. Kartais nesąmoningai, tiesiog naudodami, įprastas, tradicines spalvas ar vaizduodami šalia esančius objektus, aplinką. Kartais, prigretindami kitoms šalims, kultūroms būdingus vaizdus, parodo, kad jie skiriasi, mums atrodo kitokie, keisti. Iliustracijos gali būti sąmoningai dailininko paverčiamos kultūriniu pranešimu. Jose kultūros ženklai, ateinantys iš liaudies meno, tautosakos, mitų, tampa meninėm vaizdinės kalbos priemonėm. Tokios iliustracijos siekia atskleisti žmogaus sąmonės paslaptis, atlieka kultūros transliavimo, perdavimo tarp kartų, pasaulėvaizdžio formavimo funkcijas.

II.5. Savarankiškos iliustracijų teigtys

Kanados mokslininkas Perry Nodelmanas mano, kad paveikslėlių knygą sudaro trys pasakojimai: vienas papasakotas žodžiais, antras – iliustracijomis, o trečias jungia juos abu į vieną pasakojimą.⁴⁶ Paprastai iliustracijos savarankiškos reikšmės atsiranda ne dėl dailininko ir teksto autoriaus dialogo nebuvimo, ne dėl skirtingų meninių pozicijų ar skirtingo įsivaizdavimo, net ne dėl iliustratorių drašos nutolti nuo verbalinio pasakojimo, bet dėl dailininko nuostatos suteikti iliustracijai būtent tą reikšmę, tą kalbėjimą. Tai dailininko sumanymas, pozicija, nuojauta, apie ką gali kalbėti vaizdas. Šiuo atveju, kai knygelių teksto ir iliustracijų autorius yra vienas, iliustracijos savarankiškumas glūdi pačiam knygos sumanyme, pirminėj idėjoj. Jau pradžioje autorius numato šių abiejų knygos komponentų balansą, kuriam

⁴⁵ Skabeikytė G. Tautosaka L. Gutausko poezijoje vaikams // Darbai ir dienos. 1995, nr. 1(10), p. 192.

⁴⁶ Nodelman P. The Pleasures of Children's Literature. Usa: Longman Publishers, 1996. P. 240-242

iš jų, tekstui ar vaizdui, jis suteiks turtingesnės komunikacijos galimybes. Akivaizdu, kad knygelės autoriui-dailininkui įprastesnė yra vaizdo kalba, todėl iliustracijoms dažnai suteikiamas didelis pasakojimo savarankiškumas.

Paveikslėlių knygose, kuriose dominuoja vaizdas, vizualus pasakojimas yra labai savarankiškas. Žodžiai, užrašyti greta, tik komentuoja, aiškina paveikslėlius. L. Šalčiūtės knygelėje „Raudonas kamuolys“ iliustracijos gali tapti ir tampa tekstu, komunikacijos su vaiku priemone. Juk paveikslėlių knygą dažnai dar nemokantis skaityti vaikas mėgsta vartyti savarankiškai. Vaizdinė kalba iššaukia verbalinio teksto gimimą vaiko sąmonėje. Vaikas gali papasakoti tai, ką mato knygelės iliustracijose ir kurti žodinę istoriją, nebūtinai tapačią autoriaus sugalvotajai, todėl galima kalbėti apie ugdantį tokių knygų poveikį. Vaikas mokosi rišliai pasakoti, mąstyti. Paveikslėlių knygos siužeto sumanymas paprastai paremtas veiksmo matymu. Tai jo išplėtimas laike ir erdvėje, nuoseklioje iliustracijų sekoje. Siužetinis vaizdas paveikslėlių knygą priartina prie komiksų ir animacijos.

Iliustracijos labai savarankiškos ir L. Gutausko knygoje „Kam katinui ūsai?“. Jos ne aiškina tekstą, bet, atsiradę iš knygos idėjos, autoriaus siekio perduoti skaitytojui kuo daugiau kultūrinės pasaulėvokos dalykų, tampa teksto partnere. Sukuriami du savarankiški pasakojimai. Tekstas ir vaizdas – tai tarsi dvi paralelios teigtys, akivaizdžiai nesusisiekiančios, kiekviena savaip transliuojančios kultūrinę informaciją.

Sigutės Ach knygelėje „Šuo Ambrozijus, katinėlis Purkius ir Angelo kelionė namo“ iliustracijos yra svarbiausias komponentas. Be iliustracijų nebūtų ir teksto. Paveikslėliai atsiranda iš dailininkės impresionistinio žvilgsnio į supantį pasaulį, tampa organizuojančiu pasakojimą veiksniu. Žodžiai tėra improvizacija vaizdo pateikta tema, dailininkės sumanyta nuoroda, kaip galima aplinkoje ir knygelėje esančius paveikslus žiūrėti.

Dailininkas-rašytojas gali drąsiai nutolti nuo pažodinio teksto iliustravimo, nes jo nevaržo priklausomybė, prievolė paklusti teksto autoriui. Taip knygose atsiranda tik vizualiai išplėtoti siužetai. Žodžiais nebūtina pasakoti to, ką net geriau gali pasakyti iliustracija. L. Šalčiūtės knygoje „Nykštuko kepurėlė“ tokių epizodų ne vienas. Tai grybų pasaulis, kuriame pramogauja vabaliukai, rytietiško arbatos gėrimo situacija vyro su turbanu ant galvos paveikslėlyje. K. Kasparavičiaus „Kvailose istorijose“ tik iliustracija parodo stulbinantį apvertimą, kai čiulbantį žmogų namo parsineša tėtis pingvinas.

Tekstas ir vaizdas knygose vaikams gali teikti pasakojimą iš skirtingų pozicijų. L. Šalčiūtės „Nykštuko kepurėlėje“ vaikas, skaitantis knygą, ir nykštukas išgyvena situaciją iš skirtingų perspektyvų. Nykštukas Tiliš nežino, kur ieškoti dingusios kepurės, o vaikas kiekvienoje iliustracijoje ieško ir ją pamato. Taip stimuliuojamas vaiko dėmesys, aktyvinamas jo kontaktas su knyga.

Nesvarbu, kokio amžiaus vaikui skiriama knyga, mažiausiems ar jau paaugusiems, ji privalo būti ugdanti asmenybę. Nesvarbu kuo – vaizdu ar tekstu, vis tiek ji turi duoti vaikui papildomų žinių, nes visa augančio vaiko veikla – žaidimas, bendravimas, aplinkos stebėjimas, animacinių filmukų žiūrėjimas, knygelių vartymas, skaitymas – iš tiesų yra informacijos apie pasaulį kaupimas, nuolatinis mokymasis. Kai knyga nebeteikia žinojimo, ji tiesiog pasidaro nebeįdomi, vaikas iš jos išauga. Formos suvokimas, spalvos pajautimas ir dar daug kitų dalykų pirmiausia vaiką pasiekia per regėjimą. L. Šalčiūtės knygos siužetas atsiranda dėl apskritimo formos aplinkoje pasikartojimo. Vaikas, matydamas iliustracijoje siūlų kamuolio transformacijas, nejučia pradeda ieškoti, į ką šis dar galėtų pavirsti. Iliustracijose dailininkė pakartoja kamuolio formą visur, kur tik įmanoma: ant pelytės kailiuko, grindų, arbatinuko dangtelio, taip skatindama vaiko dėmesį. Panašias į dingusią kepurėlę formas aplinkoje pastebi ir kitas šios dailininkės personažas – nykštukas Tilis. Iliustracija padeda vaikui išmokti stebėti aplinką ir pajusti joje tvyrančią harmoniją.

Iliustruota knyga vaiką veikia kaip visuma – tekstas ir paveikslėliai kartu. Nesvarbu kuriam knygos komponentui autorius suteikia daugiau raiškos galimybių, jie abu paklūsta vieningai knygos idėjai, sumanymui. Vis tik dailininko pieštos iliustracijos turi knygoje ir išskirtinio poveikio galimybę. Patiems mažiausiems tai – galbūt pirmasis kontaktas su vaizduojamuoju menu, o vyresniems – dar viena galimybė susidurti su meniškai transformuota tikrove. Vaikas mato, kad dailininko nupiešti daiktai, gyvūnai ir kiti personažai nebūtinai būna tokie pat, kaip tikrovėje. Jie gali būti kitos spalvos, formos, atsidurti ten, kur paprastai nebūna. Pasaulis, sukurtas dailininko gali atrodyti stebuklingas, gražus ar liūdnas ir kiekvienoje knygelėje jis vis kitoks. Vaizdu galima išreikšti visas emocijas, nuotaikas, įgyvendinti savo fantazijas. Vartydamas knygą vaikas mokosi suvokti perspektyvą, derinti spalvas ir dar daug kitų dalykų. Akivaizdžios tampa didelės meninio vaizdo raiškos galimybės. Paveikslėliai gali būti spalvingi ir pulsuojantys tartum gyvi kaip Sigutės Ach akvarelėse, žaismingi kaip L. Šalčiūtės iliustracijose, tikroviški, bet kartu ir keisti kaip K. Kasparavičiaus piešiniuose ar stilizuoti, dekoratyvūs, skleidžiantys kultūrinės tautos vertybes kaip L. Gutausko „abrozdai“. Vaiko susidūrimas su knygų iliustracijomis – tai jo estetinis patyrimas, išgyvenimas, teikiantis peno smalsumui, vaizduotei, fantazijai. Knygelių iliustracijos dažnai pralaimi vizualią konkurenciją su animaciniais filmais. Dinamiškas veiksmas, schematizuoti ryškiaspalviai filmukų personažai patraukia vaiko dėmesį, nereikalaudami ypatingų pastangų. Tai – masinis produktas (su retomis išimtimis), pataikaujantis žiūrovams, bet neugdantis jų meninio skonio. Dailininkų pieštos knygelių iliustracijos reikalauja dėmesingesnio vaiko, jo pastangų matyti ir suvokti menišką vaizdą.

Meninis vaizdas iliustruotose knygose kuriamas iš vaizdo ir žodžio sintezės. Ir šie abu komponentai paklūsta autoriaus sumanymui, vieningai knygos idėjai. Visgi tam tikras savarankiškumas iliustracijoms suteikiamas, numatant, kuris knygos iš šių dviejų komponentų bus iškalbingesnis, įtaigiau atskleis kurį nors epizodą, siužeto fragmentą. Iliustracijos gali teikti ir savarankišką pasakojimą, o žodžiai tik jį komentuoti ar interpretuoti. Vaizdui autorius gali suteikti atskirą, tiesiogiai su tekstu nesusietą pasakojimą. Šiuo atveju poveikis skaitytojui yra sumuojamas, veikia sinchroniškai ir transliuoja vieną idėją. Iliustracijos labai svarbios vizualiam pasaulio suvokime. Jos moko stebėti formas, proporcijas, spalvas. Vis tik esminė iliustracijos paskirtis – įvesti vaiką į vaizduojamojo meno pasaulį.

III. IŠVADOS

Iliustracijos – svarbus knygos vaikams komponentas. Dažnai knyga be paveikslėlių vaikui yra negyva. Iliustracijos aktyvina vaiko santykį su knyga, daro ją patrauklią, dažnai tampa pagrindine knygelės pamėgimo, kontakto su ja priežastimi. Poreikis iliustracijoms knygoje kinta kartu su vaiko amžiumi, todėl itin svarbu knygos dailininkui numatyti konkretų adresatą, paklusti jo suvokimo galimybėms, o kartu jį ugdyti.

Įprastas iliustracijos apibrėžimas, kad ji yra knygos elementas, vaizdais aiškinantis, papildantis ir puošiantis tekstą, vaikų knygos kontekste atrodo per siauras. Dažnai iliustracijos užima didžiąją dalį knygos vaikams, todėl jų funkcijos negali būti ribojamos tarnyste tekstui, knygos estetiniam vaizdai. Iliustracija vaikų knyga, kaip ir skirtą suaugusiems, daro patrauklią kaip prekę ir praturtina ją kaip dvasinio turinio laikmeną, tačiau čia joms suteikiama žymiai daugiau galimybių.

Iliustracijos knygoje vaikams animuoja tekstą. Tai daugiau negu įprastas teksto aiškinimas. Dailininko nupiešti personažai, aplinka vizualizuoja knygos siužetą, padaro jį priimtinesnį vaiko suvokimui. Vaiko kontaktas su knyga tampa labiau tiesioginis. Atgijęs knygelės siužetas vaiko vaizduotėje tampa beveik realus.

Knygoje vaikams iliustracija dažnai nutolsta nuo pažodinio iliustravimo ir įgyja daugiau savarankiškumo. Paveikslėlių knygoje pasakojimą teikia nuosekli iliustracijų seka. Čia vaizdas dominuoja, o tekstas atlieka tik komentaro, paaiškinimo funkciją. Knygoje vaikams dailininko nupieštos iliustracijos gali tapti teksto atsiradimo priežastimi. Tuomet verbalinė raiška paklūsta vaizdo kuriamai emocijai, išpūdžiui ar iš jo užgimstančiam pasakojimui. Autoriaus valia iliustracijoms gali būti suteiktas atskiras pasakojimas, susietas su tekstu ne tiesioginiu jo aiškinimu, įvaizdinimu, bet vieninga knygos idėja. Vaizdai, nutolę nuo pažodinio iliustravimo, perteikia savitą knygos kaip kūrinio sampratą. Net tada, kai knygoje išlaikoma teksto ir vaizdo simetrija, iliustracijai paliekamos didesnės komunikacijos galimybės. Jos pakeičia verbalinį pasakojimą ten, kur išsamiau, išraiškingiau galėtų pasakoti vaizdas. Iliustracijos pratęsia tekstą, padeda jį atskleisti. Savitas teksto ir vaizdo santykis, rišlumas, jų abiejų dialogas ar atsirandantys prieštaravimai tampa knygos įtaigos kompleksu, paklūstančiu kiekvieno autoriaus individualiam stiliui, jo knygos koncepcijai.

Vaikų knygos adresatas lemia, kad visi jos komponentai – tekstas ir vaizdas – būtų ugdantys besiformuojančią asmenybę. Iliustracija padeda vaikui matyti save aplinkoje, tarp žmonių, teikia žinias pasaulio sąrangos, daiktų, reiškinių, erdvės suvokimui, drąsina pažvelgti į pasaulį naujai, netikėtu, nevaržomu, kūrybišku žvilgsniu. Knygų paveikslėliuose

atsiveria ir tautos kultūros klodai. Meniškos, išradingos, įdomios iliustracijos tampa pirmuoju vaiko kontaktu su meno pasauliu. Jos padeda jam pajusti vizualinės raiškos galimybes, spalvos, linijos, faktūros išraiškumą, patirti, kaip meniškai transformuotas pasaulis dovanoja jam emocijas, įspūdžius ir netikėtumus.

Net ir įgydama didelį savarankiškumą iliustracija išlieka tik vienu iš knygos elementų. Paveikslėlių ar iliustruota knyga yra sintetinis meninės kūrybos produktas. Knyga kreipiasi į vaiką kaip visuma, pasakojimas ir iliustracija kartu. Šie abu komponentai paklūsta vieningai knygos idėjai, autoriaus sumanymui. Čia svarbu ne teksto ar iliustracijos pirmenybė, o tai, kurio iš jų komunikacija turtingesnė.

IV. LITERATŪRA

1. Ach S. Šuo Ambrozijus, katinėlis Purkius ir Angelo kelionė namo. V.: Nieko rimto, 2002.
2. Gutauskas L. Kam katinui ūsai? V.: Tyto alba, 1996.
3. Gutauskas L. Paskutinė Čepkelių ragana. V.: Mažasis Vyturys, 2002.
4. Kasparavičius K. Kvailos istorijos. V.: Nieko rimto, 2005.
5. Šalčiūtė L. Nykštuko kepurėlė. V.: "Baltų lankų" leidyba, 2005.
6. Šalčiūtė L. Raudonas kamuolys. V.: "Baltų lankų" leidyba, [2004].

7. Bernotienė G. Poezijos ir dailės sąveikos Leonardo Gutausko lyrikoje // Literatūros ir kitų menų sąveika. V., 2005. P.158-170.
8. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. V.: Mintis, 1997.
9. Gage N., Berliner D. C. Pedagoginė psichologija. V.: Alma litera, 1994.
10. Gutauskas L. Knygos vaikams kaip sekmadieniai / kalbino V. Aputienė // Tarp knygų. 2003, nr. 3, p. 21-22.
11. Junevičiūtė S. Kęstutis Kasparavičius – pirmasis Lietuvos menininkas, pretenduojantis į „Mažąjį Nobelį“ // <http://www.niekorimto.lt/lt/autoriai/kestutis-kasparavicius/> [žiūrėta 2007-01-08]
12. K. Kasparavičius. Jei vėl tapčiau vaiku / kalbino Rasa Gečaitė // <http://www.niekorimto.lt/lt/autoriai/kestutis-kasparavicius/> [žiūrėta 2007-01-08]
13. Knezekytė S. Apie lietuviškus nonsenso iliustracijų variantus // Rubinaitis. 2004, nr. 4(32), p. 9-13.
14. Knygotyra: enciklopedinis žodynas. V.: Alma litera, 1997.
15. Korsakaitė I. Paveikslėlių knyga: žanro samprata ir ypatybės // Acta Academiae artium Vilnensis. 2002, nr. 27, p. 235.
16. Korsakaitė I. Ar mėgsta knygos skaityti? (K. Kasparavičiaus iliustracijos) // Rubinaitis. 2003, nr. 2(26).
<http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?834413259> [žiūrėta 2007-01-08]

17. Krikščioniškosios ikonografijos žodynas. V.: VDA I-kla, 1997.
18. Mozūraitė V. Paveikslų knygos mažiesiems // Rubinaitis. 1996, nr.2. <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?-625501847> [žiūrėta 2007-01-08]
19. Mozūraitė V. Knygos vartotojas // Knygotyra. V.: VU I-kla, 2006. P. 253-263.
20. Nikolajeva M. Apie tai, ką mes darome (Šiuolaikinės vaikų literatūros teorijos) // Rubinaitis. 1997, nr.16. <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?1062823552> [žiūrėta 2007-01-08]
21. Poškus S. Žvilgsnis į iliustracijas // Rubinaitis. 2000, nr. 4, p. 8-10.
22. Raabe P. Knygos kultūros reikšmė Europai // Knygotyra. 2002, nr. 39, p. 84-97.
23. Rodaris Dž. Fantazijos gramatika. K.: Šviesa, 2001.
24. 72 lietuvių dailininkai – apie daile. V.: VDA I-kla, 1998.
25. Schneider U. Žvilgsnis iš Frankfurto // Dailė. 2002, nr. 2. [http://www.culture.lt/daile/02\(2\)/zif.htm](http://www.culture.lt/daile/02(2)/zif.htm) [žiūrėta 2007-01-08]
26. Skabeikytė G. Tautosaka L. Gutausko poezijoje vaikams // Darbai ir dienos. 1995, nr. 1(10), p. 187-199.
27. Šalčiūtės L. tinklapis // http://artdots.net/5.php?v_kodas=1 [žiūrėta 2007-01-08]
28. Urba K. Pasisakymai apie vaikų literatūrą. V.: Tarptautinės vaikų ir jaunimo asociacijos Lietuvos skyrius (IBBY), 2004.
29. Žukauskienė R. Raidos psichologija. V.: Margi raštai, 2002.
30. Nikolajeva M., Scott C. The Dynamics of Picturebook Communication // Children's Literature in Education, Vol. 31. 2000, No. 4. P. 225-239.
31. Nikolajeva M. Introduction to the theory of children's literature. Tallin: TPŪ kirjastus, 1996.
32. Nodelman P. How Children Respond to Art // School Library Journal. 1984, December. P. 40-41.
33. Nodelman P. The Pleasures of Children's Literature. N.Y.; London: Longman Publishers, 1996.

34. Weisstein U. Literature and Visuals arts // Interrelations of Literature. New York: Modern Language Association of America, 1982.
35. Детская книга вчера и сегодня. Москва: Книга, 1988.
36. Постмодернизм: энциклопедия. Минск: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001.
37. Чуковский К. Стихи и сказки. От двух до пяти. Москва: Детская литература, 1984.

SUMMARY

The present work deals with the phenomenon of illustrations in books for children. Lithuanian context and books written and illustrated by Lithuanian artists such as Laisvydė Šalčiūtė, Sigutė Ach, Kęstutis Kasparavičius and Leonardas Gutauskas were chosen for the research. Illustration is being viewed as an important part of a book as the whole; it completely reveals its meaning only through interaction with a text. Presence of the text and image alongside, their communication, relation between them, their coherence as well as contradictions and functions of illustration occurring from their interaction are under investigation. It was found out that a common definition of an illustration that characterises it as an element of a book explaining through images, complementing and decorating a text, seems to be too narrow in the context of a book for children. Functions of an illustration cannot be limited by serving to a text, aesthetical view of a book. In books for children, an illustration often moves away from literal illustration and obtains greater opportunities for communication. An illustration animates a text by making it more acceptable for child's understanding. A serial succession of illustrations becomes a narration, while leaving for words only functions of a commentary and explanation. Illustrations substitute a verbal narration there where an image could tell more exhaustively, expressively. Images created by an artist can become the cause for origination of a verbal text. An author of a book can attribute illustrations with a separate narration linked with a text by a united idea of the book. In books for children, illustrations obtain an educational function. They provide knowledge for comprehension of organisation of the universe, things, phenomena, space; render cultural values; teach some creativity and lead a child into the world of the fine arts. Even while gaining much independence, an illustration remains to be only one of book's elements. A book addresses to a child as being the whole – a narration and an illustration along. Here, not the priority of a text or an illustration is important, but which one is endowed with a richer communication.

ILIUSTRACIJOS

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ RAUDONAS KAMUOLYS

1 pav.

...važinėjosi automobiliuku...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ RAUDONAS KAMUOLYS

2 pav.

...svečiavosi pasakų namelyje...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ RAUDONAS KAMUOLYS

3 pav.

...keliavo oro balionu...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ RAUDONAS KAMUOLYS

4 pav.

...paplepėjo su tetule sraige...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ RAUDONAS KAMUOLYS

5 pav.

...dramblys sutiko parnešti juos namo...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ RAUDONAS KAMUOLYS

6 pav.

...išgėrė kvapnios arbatos...

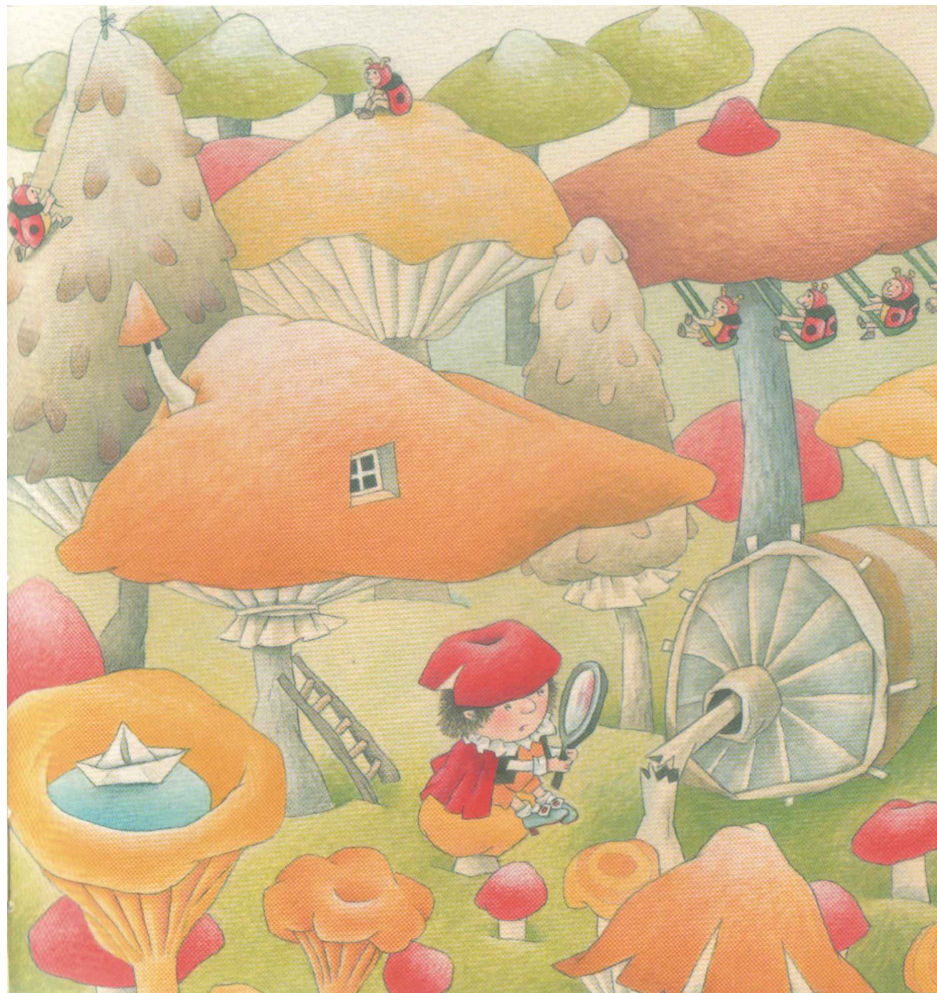
LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ RAUDONAS KAMUOLYS

7 pav.

...tuomet atėjo vakaras...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ NYKŠTUKO KEPURĖLĖ

8 pav.

...gretimoje laukymėje jis aptiko daugybę gražių grybų...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ NYKŠTUKO KEPURĖLĖ

9 pav.

...ponas buvo keistokas: jis turėjo daug skrybėlių ir dėvėjo visas iškart...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ NYKŠTUKO KEPURĖLĖ

10 pav.

...geroji ponia pasakojo istorijas iš savo seniai prabėgusios jaunystės...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ NYKŠTUKO KEPURĖLĖ

11 pav.

...žmogus mūvėjo keistą didelę apvalią kepurę ir labai mėgo arbatą...

LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ NYKŠTUKO KEPURĖLĖ

12 pav.

...būtinai ateik į mūsų pasirodymą. Pamatysi daugybę įdomių dalykų...

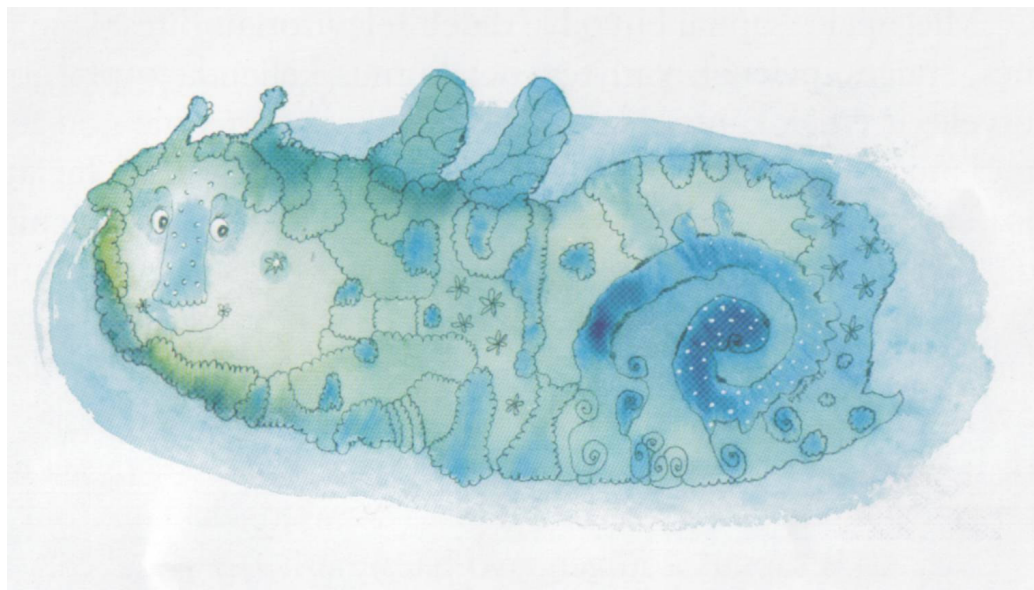
LAISVYDĖ ŠALČIŪTĖ ▪ NYKŠTUKO KEPURĖLĖ

13 pav.

...jie kaip mat saldžiai užmigo...

SIGUTĖ ACH ▪ ŠUO AMBROZIJUS,
KATINĖLIS PURKIUS IR ANGELO KELIONĖ NAMO

14 pav.

...didelis debesinis traukinys su sparnais išdidžiai ir truputį liūdnokai plaukia dangumi, pamažu virsdamas į juokingų žiogų drausmingą kaimenę...

SIGUTĖ ACH ▪ ŠUO AMBROZIJUS,
KATINĖLIS PURKIUS IR ANGELO KELIONĖ NAMO

15 pav.

...miegapelės sapnai buvo lyg dideli televizoriai...

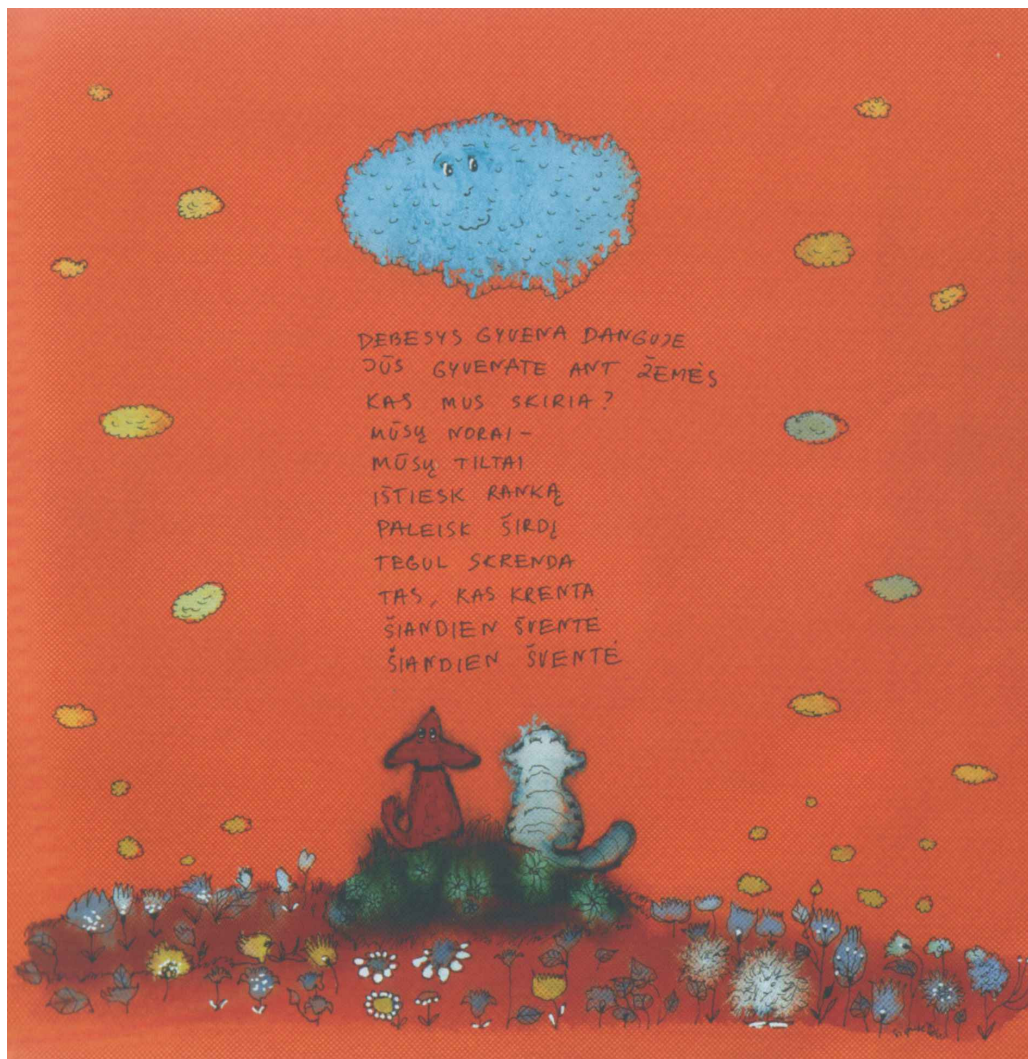
SIGUTĖ ACH ▪ ŠUO AMBROZIJUS,
KATINĖLIS PURKIUS IR ANGELO KELIONĖ NAMO

16 pav

...jauki vieta, kur gyvena svajonės, – tai kalnelis, ant kurio po dideliu medžiu vakarais šviečia mažo namelio langų žiburiukai...

SIGUTĒ ACH ▪ ŠUO AMBROZIJUS,
KATINĒLIS PURKIUS IR ANGELO KELIONĒ NAMO

17 pav.

...du pūkuoti draugai mintimis kalbējosi su linksmā baltā debēsēliais....

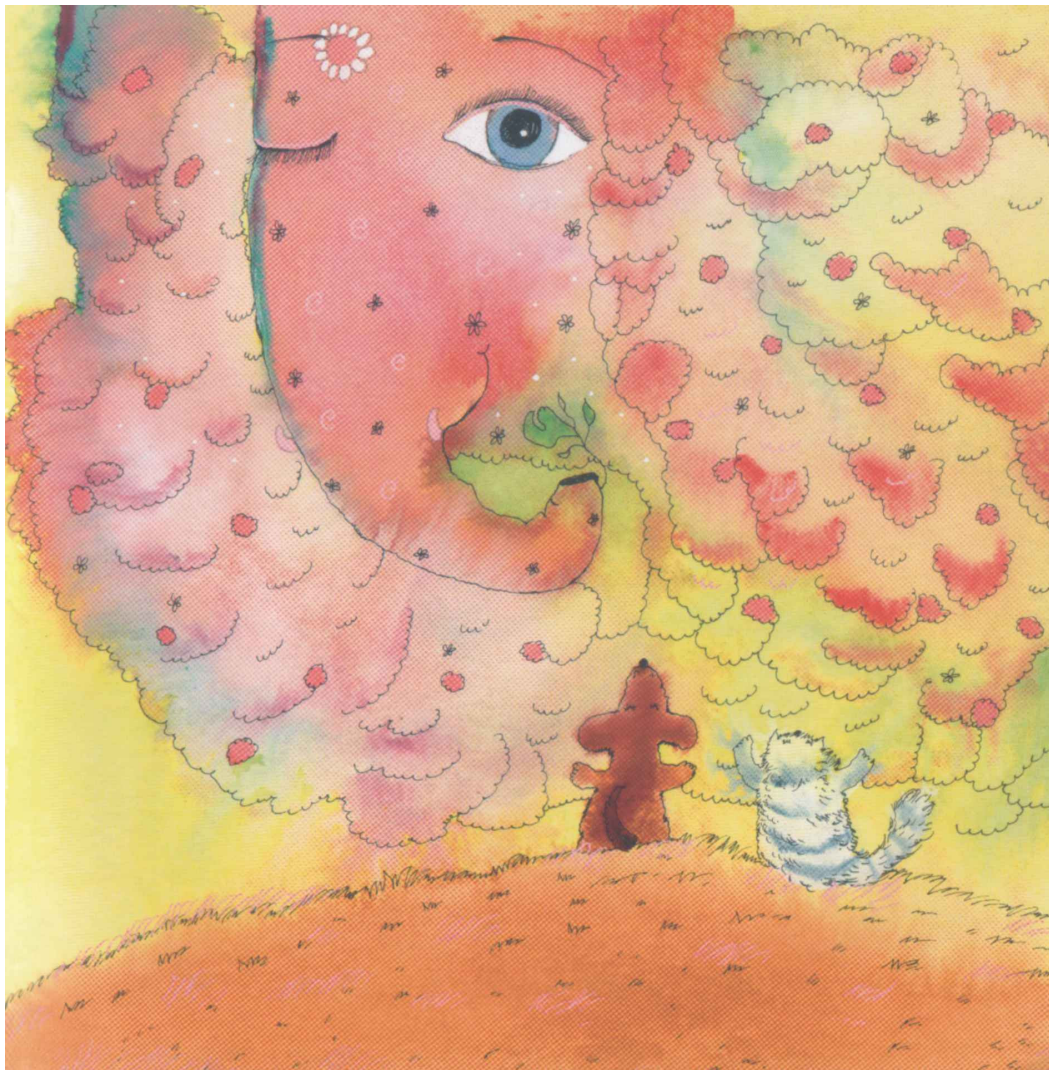
SIGUTĖ ACH ▪ ŠUO AMBROZIJUS,
KATINĖLIS PURKIUS IR ANGELO KELIONĖ NAMO

18 pav.

...Angelas sapnavo baltą šviesą, Purkius matė švytinčius sparnus....

SIGUTĖ ACH ▪ ŠUO AMBROZIJUS,
KATINĖLIS PURKIUS IR ANGELO KELIONĖ NAMO

19 pav.

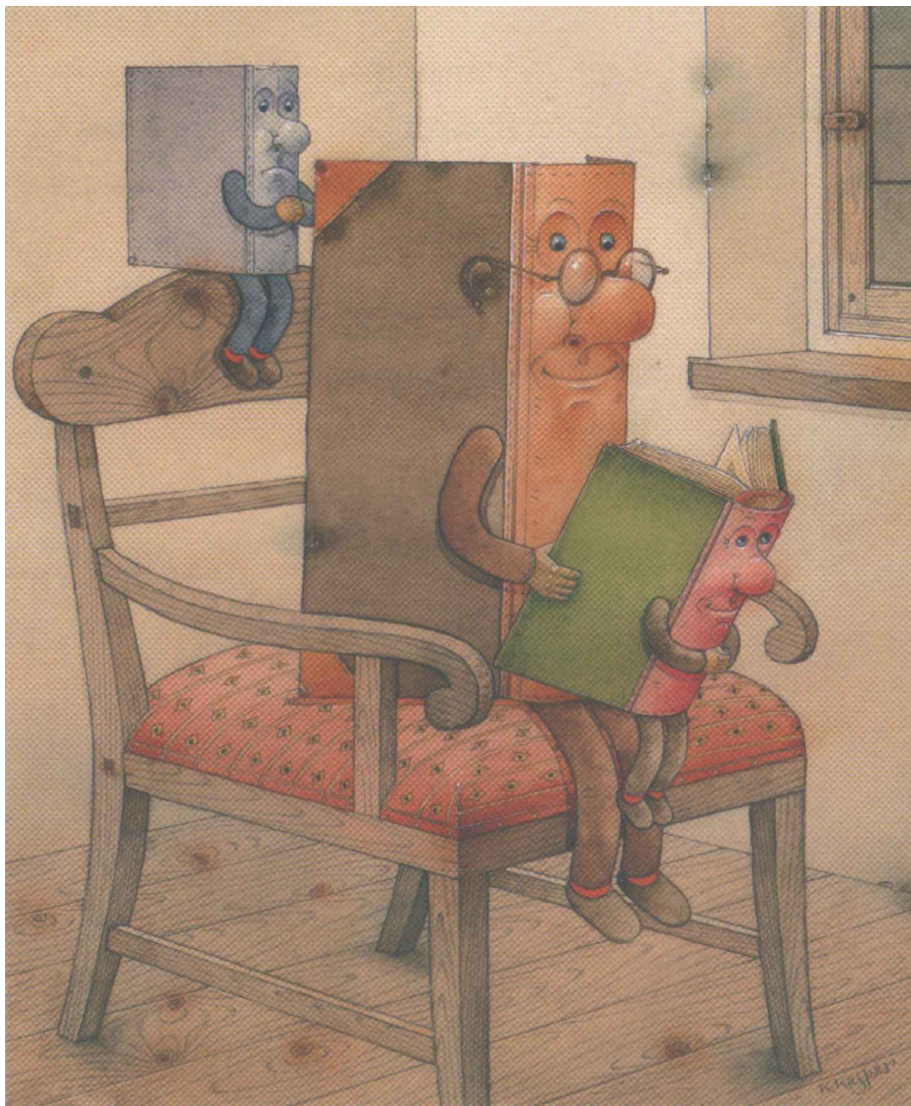
...kas gi nenorėtų pamatyti didžiulio rožinio debesų dramblio, viso gėlėto ir dar kvėpiančio avietėmis...

SIGUTĖ ACH ▪ ŠUO AMBROZIJUS,
KATINĖLIS PURKIUS IR ANGELO KELIONĖ NAMO

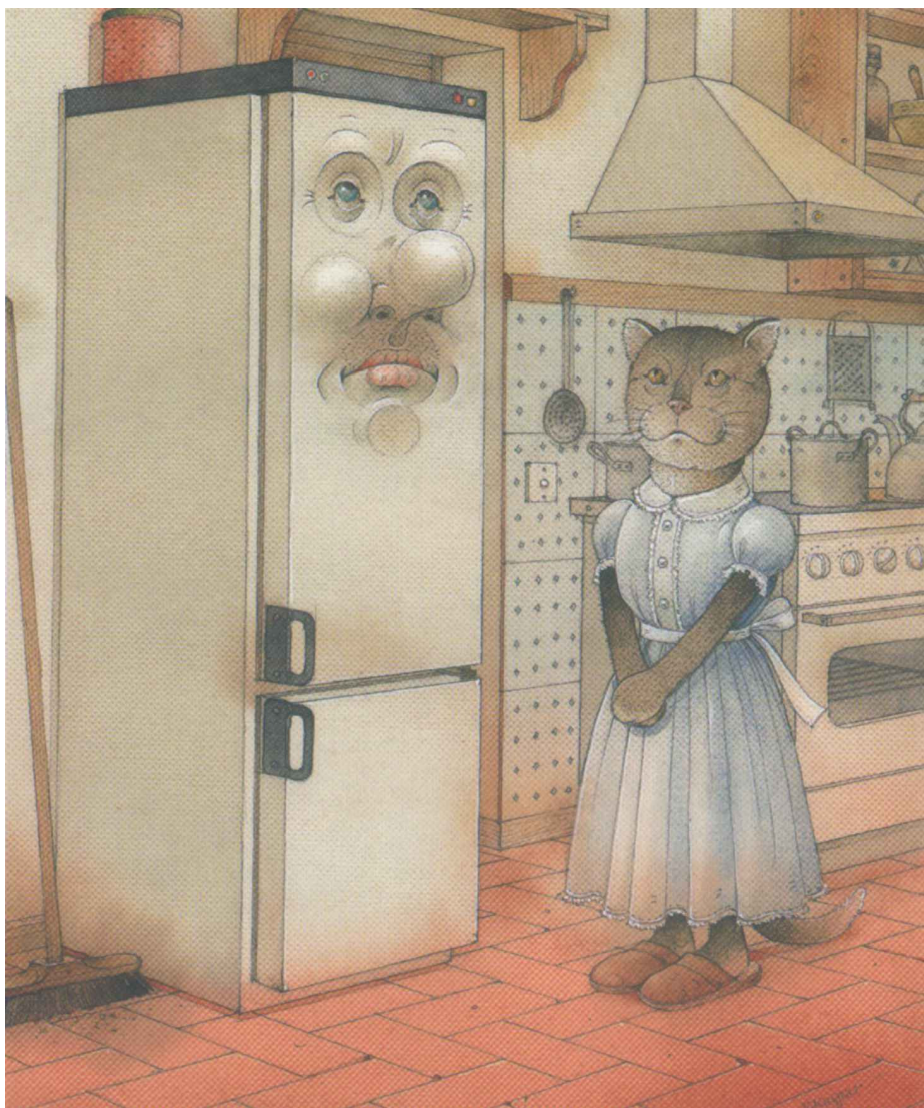
20 pav.

...Vėjas užpūtė į viršukalnes ir ten sutiko skaidrų Rytų viršukalnių vėją...

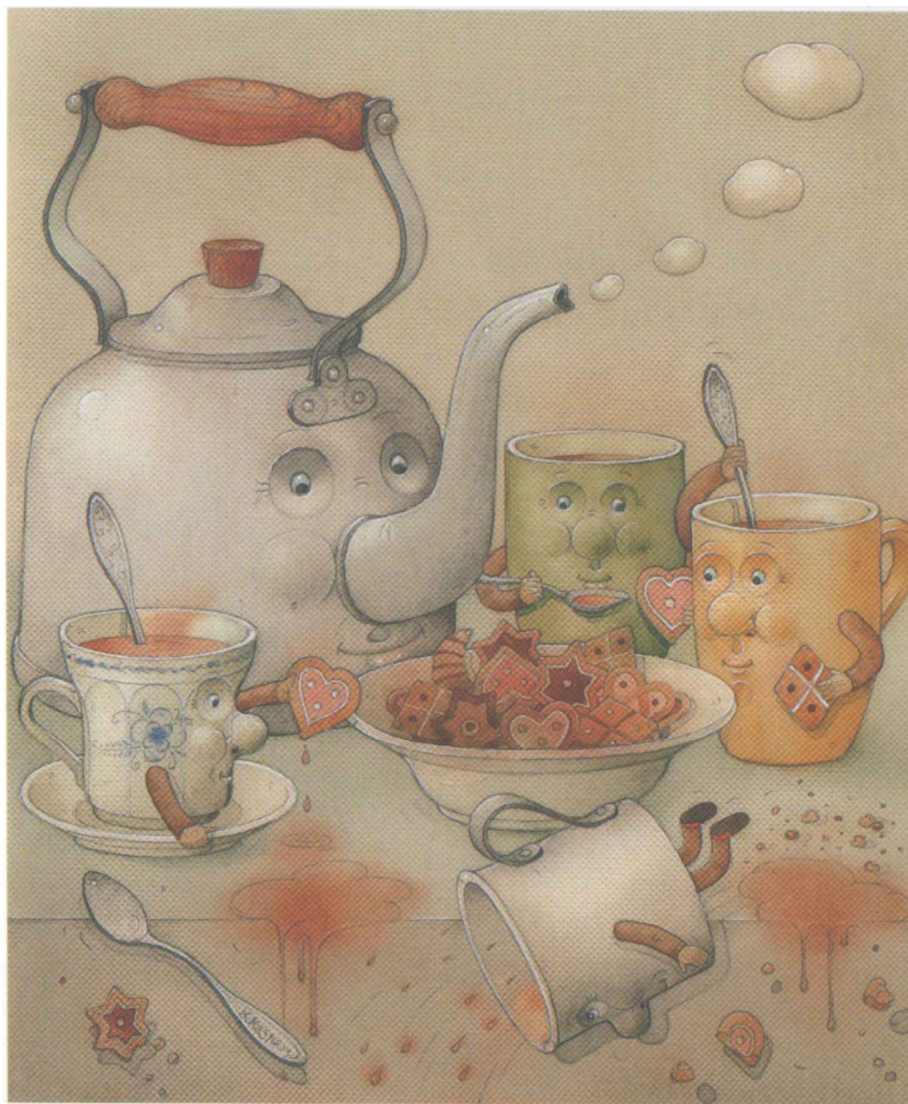
21 pav.

...didžioji knyga labai mėgdavo paskaitinėti linksmą knygutę. Ji pasisodindavo tą mažylę sau ant kelių ir skaitydama tyliai kikendavo...

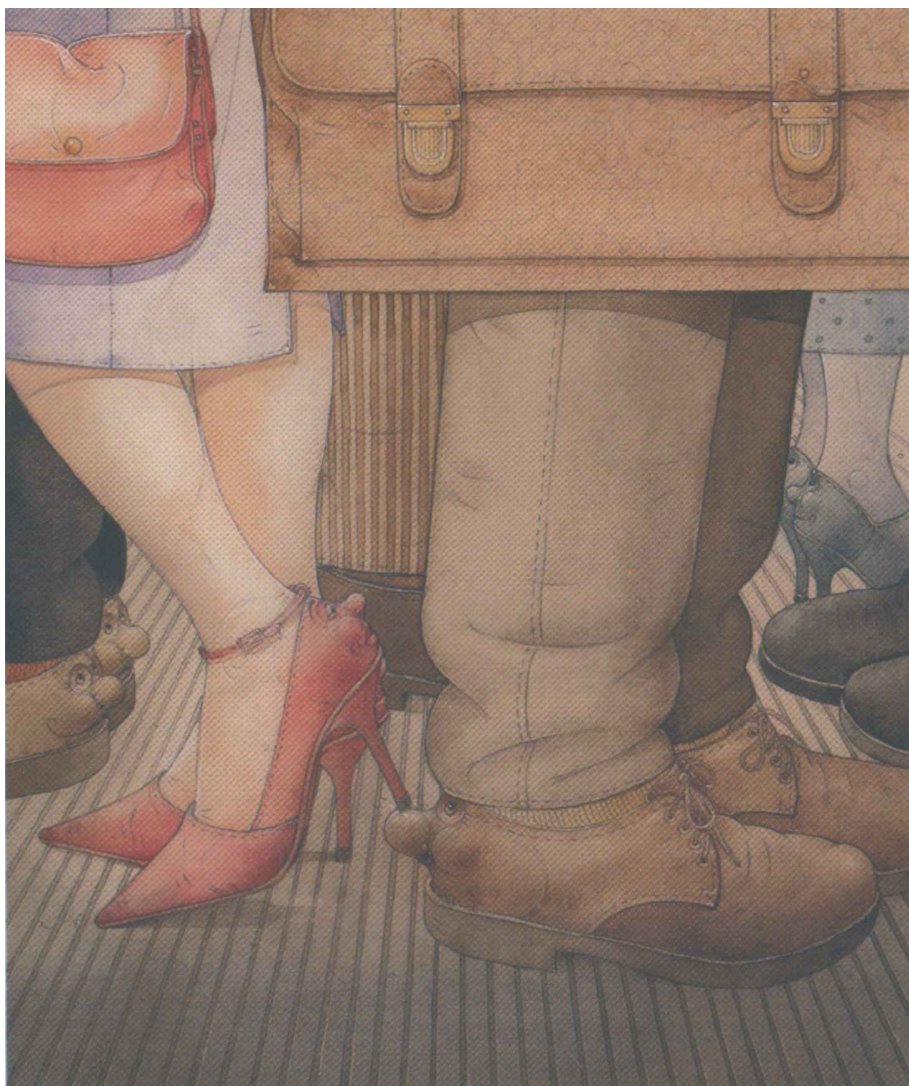
22 pav.

Ar galėčiau jus užkalbinti? – droviai paklausė katė...

23 pav.

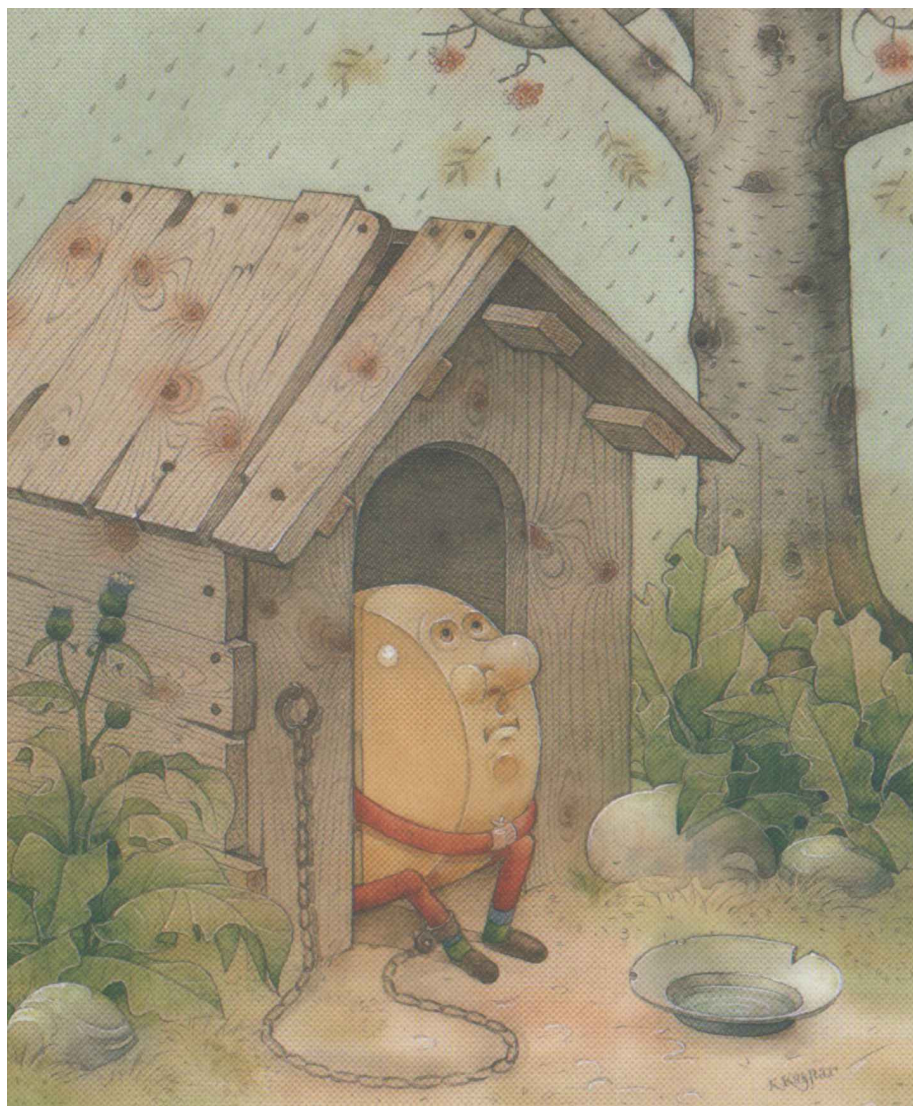
...arbatinukas pakvietė savo draugus puodelius išgerti arbatos...

24 pav.

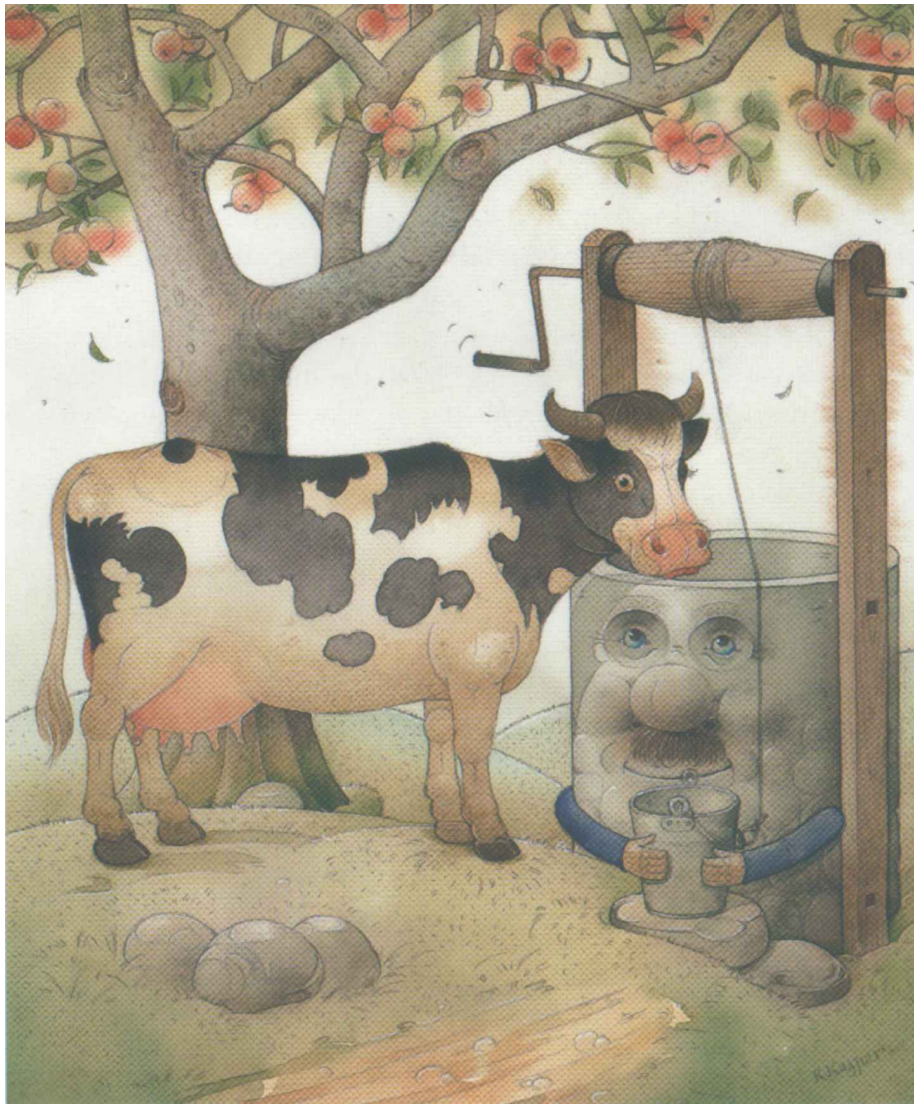
... batams ant galvų vis bandydavo užlipti kokie nors neišauklėti, išūlūs smailiakulniai bateliai...

KĘSTUTIS KASPARAVIČIUS • KVAILOS ISTORIJS

25 pav.

...jis sėdėjo būdoje ir liūdnomis akimis žvelgė į dangų...

26 pav.

...nuo to laiko jiedu visada vaikščiodavo drauge...

KĘSTUTIS KASPARAVIČIUS • KVAILOS ISTORIJS

27 pav.

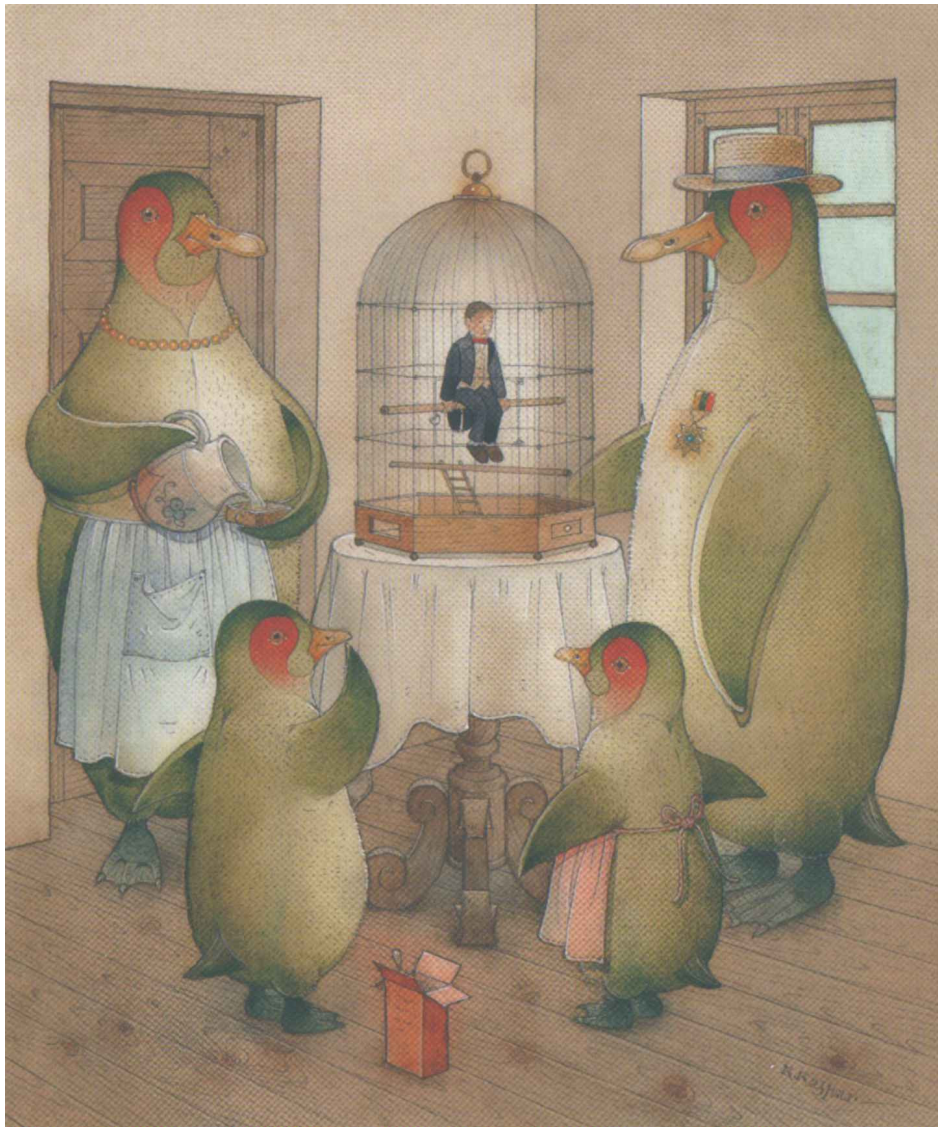
...turbūt užkibo, – spėjo pagalvoti žuvis. – Arba, ko gera, užkibau aš pati...

KĘSTUTIS KASPARAVIČIUS • KVAILOS ISTORIJOS

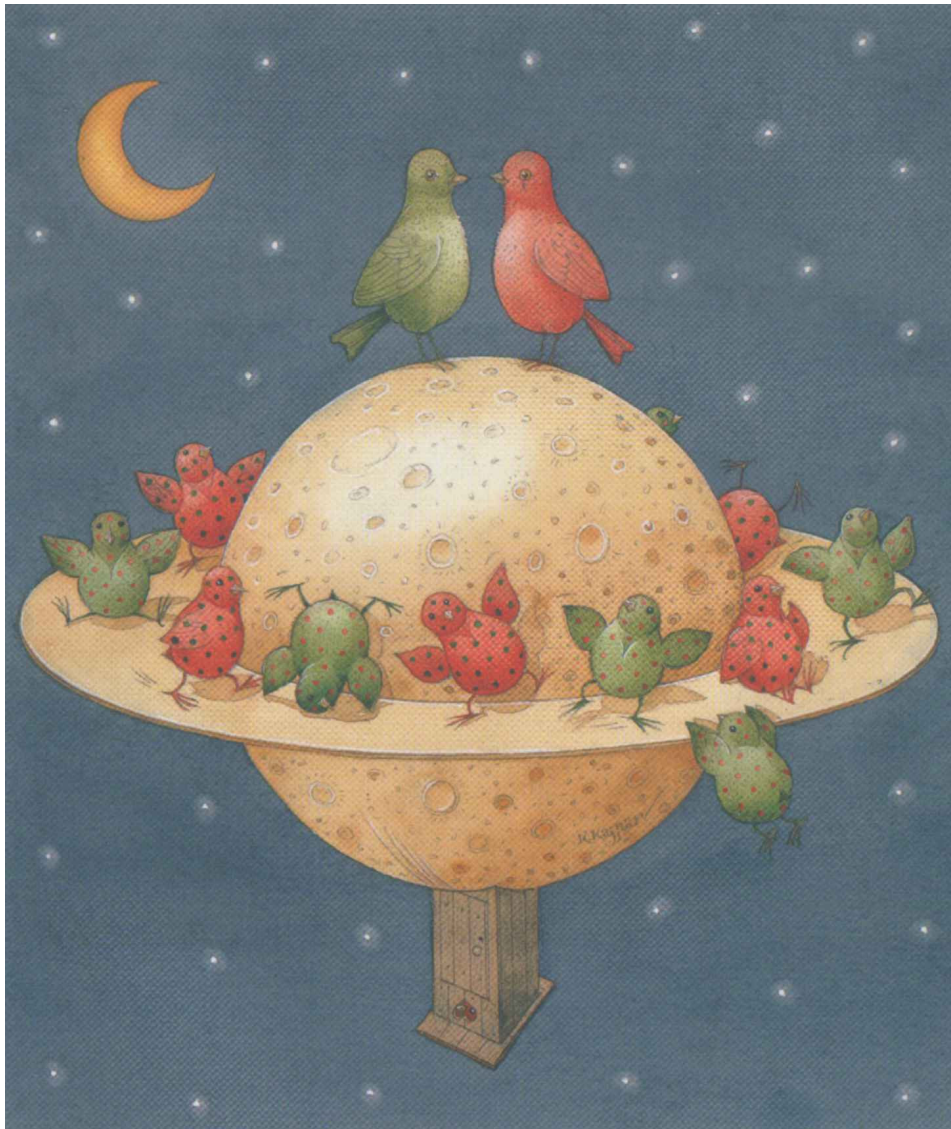
28 pav.

...tada knygos apsivertė puslapiams žemyn ir pradėjo purtyti raides...

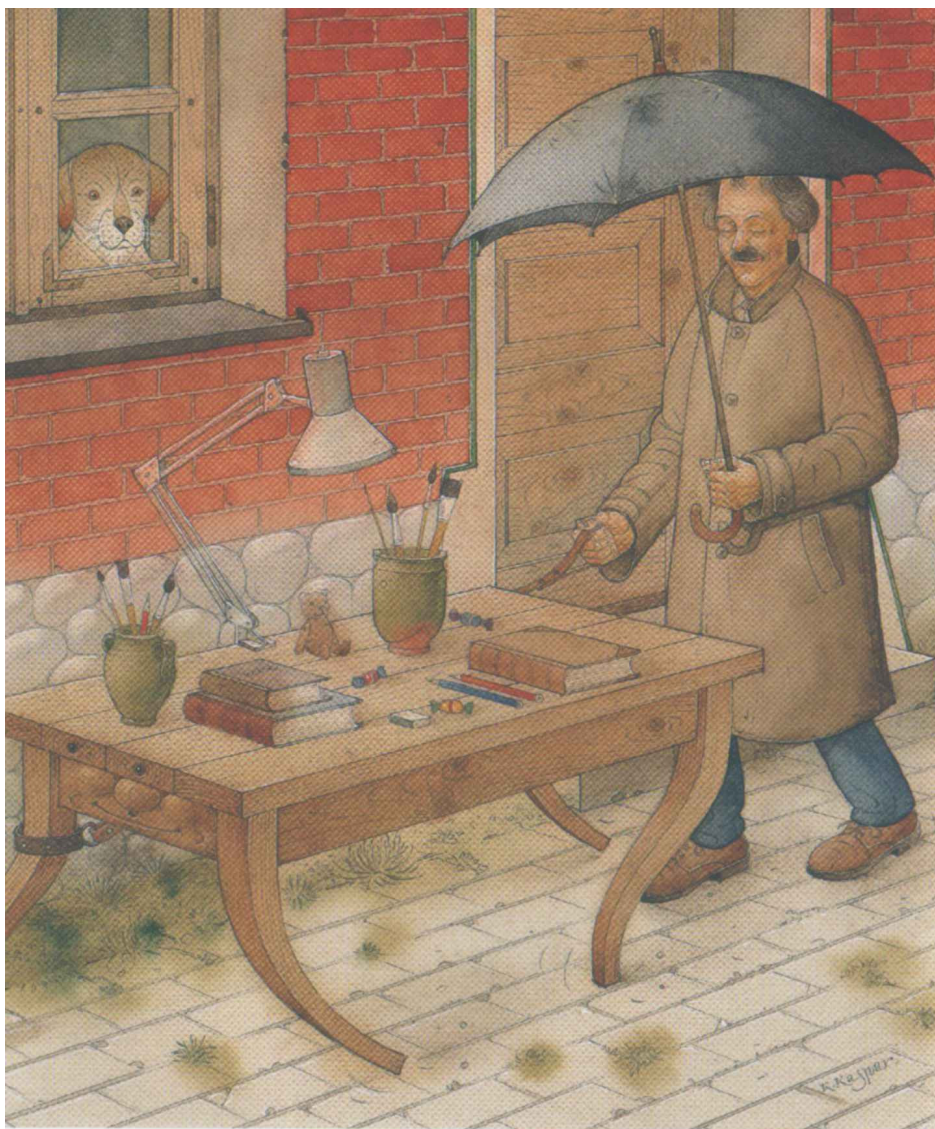
29 pav.

...mano tėtis nupirko turguje čiulbantį žmogų – su visu narveliu...

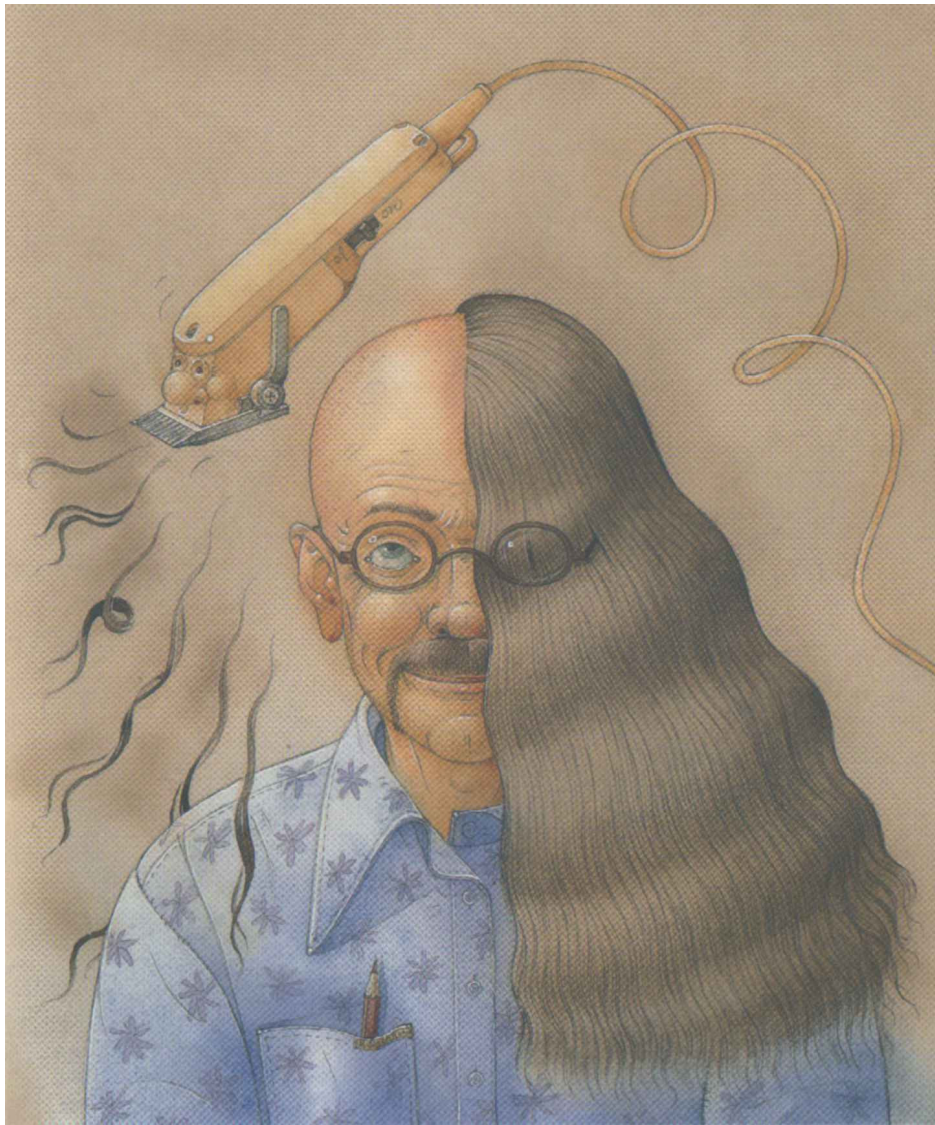
30 pav.

...planeta buvo taip sutverta, kad tuodu paukščiukai niekaip negalėjo susitikti...

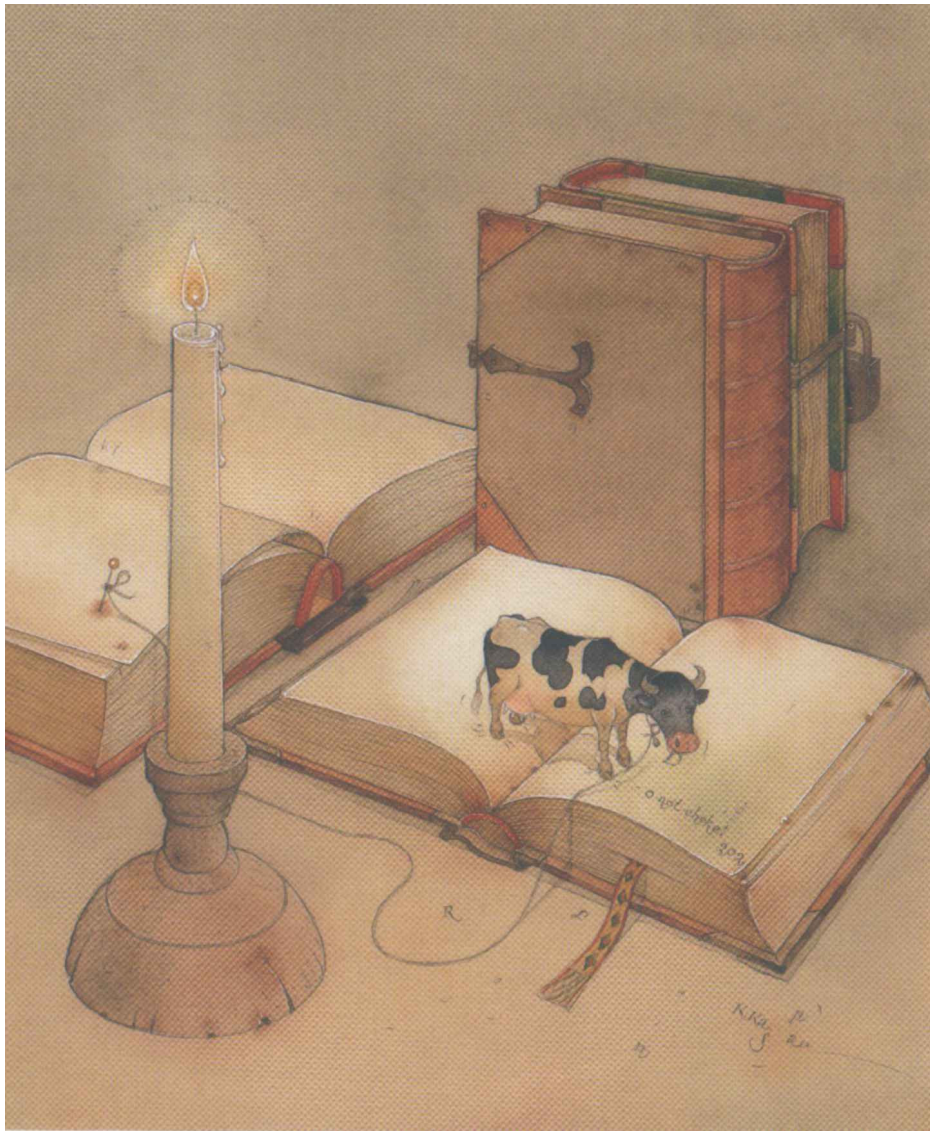
31 pav.

...mielai išsivesčiau jį pasivaikščioti po mišką, bet nemanau, kad tai patiktų mano šuniui...

32 pav.

...gal galėtum dar pakirpti ir gyvatvorę aplink namą?..

33 pav.

...dar niekad karvutė nebuvo ragavusi tokios skanios knygos...

343 pav.

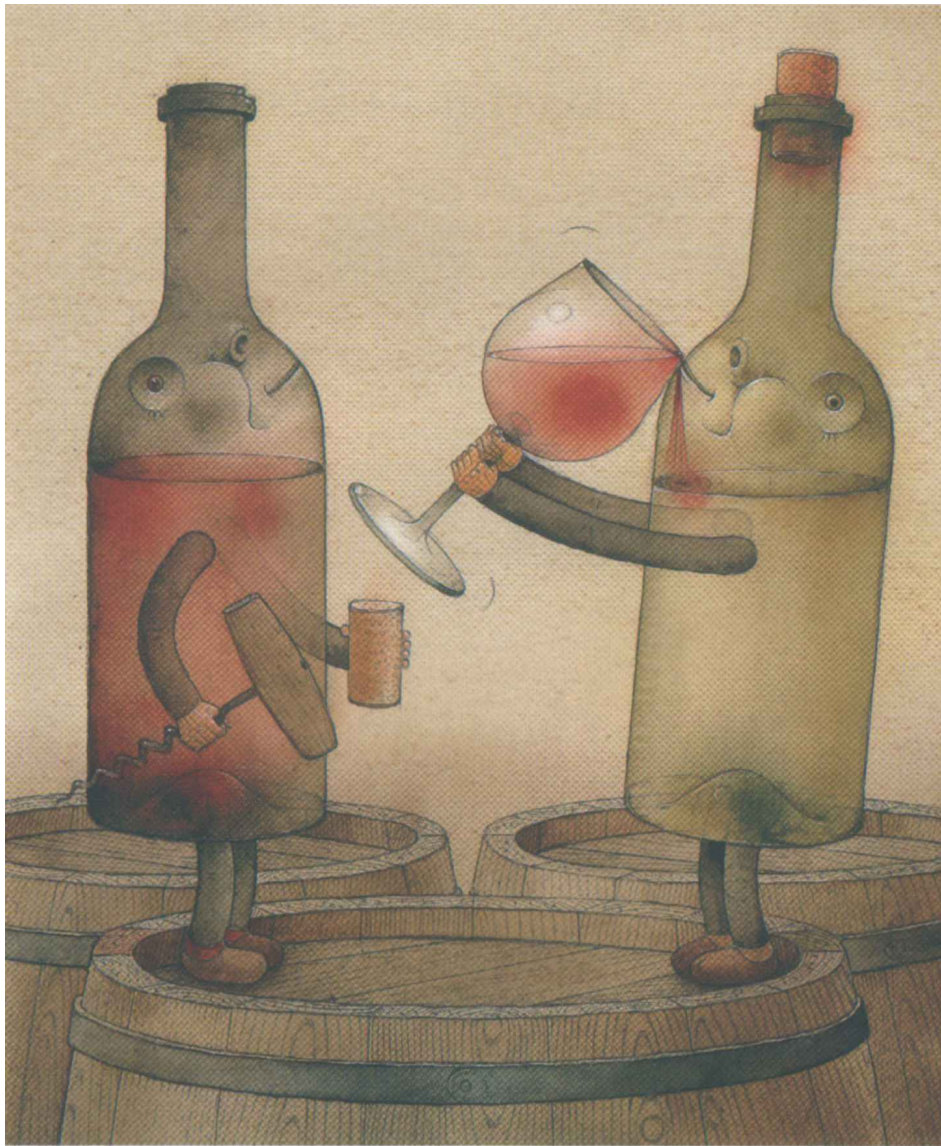
...naktimis, kai niekas nematydavo, obuoliai mėgdavo padūkti...

35 pav.

...kiekvieną rytą antinas Antanas į darbą eidavo vis ta pačia gatve...

KĘSTUTIS KASPARAVIČIUS • KVAILOS ISTORIJOS

36 pav.

...skanus, – pagyrė baltasis ir jo nosies galiukas paraudo...

KĘSTUTIS KASPARAVIČIUS • KVAILOS ISTORIJOS

37 pav.

LEONARDAS GUTAUSKAS • PASKUTINĖ ČEPKELIŲ
RAGANA

38 pav.

39 pav.

LEONARDAS GUTAUSKAS • PASKUTINĖ ČEPKELIŲ
RAGANA

40 pav.

41 pav.

42 pav.

LEONARDAS GUTAUSKAS ▪ KAM KATINUI ŪSAI?

43 pav.

LEONARDAS GUTAUSKAS ▪ KAM KATINUI ŪSAI?

44 pav.

LEONARDAS GUTAUSKAS ▪ KAM KATINUI ŪSAI?

45 pav.

LEONARDAS GUTAUSKAS ■ KAM KATINUI ŪSAI?

46 pav.

LEONARDAS GUTAUSKAS ▪ KAM KATINUI ŪSAI?

47 pav.